

Geschiedkundige studiën over kapitaalverdeling

<https://hdl.handle.net/1874/303844>

3.
SPECIMEN OECONOMICO-POLITICUM INAUGURALE,

CONTINENS NONNULLA

STUDIA HISTORICA

DE

SORTIS DIVISIONE,

QUOD,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI,

LUDOVICI CHRISTIANI VAN GOUDOEVER,

MED., CHIR. ET ART. OBST. DOCT. ET PROF. EXTRAORD.,

NEC NON

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS JURIDICAE DECRETO,

PRO GRADU DOCTORATUS,

SUMMISQUE IN JURE ROMANO ET HODIERNO HONORIBUS AC PRIVILEGIIS,

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

PUBLICO AC SOLEMNI EXAMINI SUBMITTIT

GUILIELMUS PETRUS WOLTERBEEK,

AMSTELODAMENSIS.

AD DIEM XX MAJI MDCCCLVII, HORA I.

IN AUDITORIO MAJORI.

AMSTELODAMI,

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA C. A. SPIN & FILII.

MDCCCLVII.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header.

Handwritten text in the upper middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

Handwritten text in the middle section.

GESCHIEDKUNDIGE STUDIËN

OVER

KAPITAALVERDEELING.

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL

THE NATIONAL ARCHIVES

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL
THE NATIONAL ARCHIVES

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL

REPRODUCED FROM THE ORIGINAL

GESCHIEDKUNDIGE STUDIËN

OVER

KAPITAALVERDEELING.

EENE STAATHUISHOUDKUNDIGE PROEVE

TER VERKRIJGING VAN

DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE REGTEN

AAN DE

HOOGESCHOOL TE UTRECHT.

DOOR

WILLEM P. WOLTERBEEK.

AMSTERDAM,

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

1857.

"Om de natuur" (Staatshuishoudkunde is eene hoogere natuurkunde) "te begrijpen moeten wij ons gewennen haar zóó te bestuderen, dat wij hare geheimen trachten uit te vorschen, hare wetten na te sporen, alle vooringenomenheid met eigen begrippen, alle voorbarigheid in het oordeelen, alle begerte tot het verlichten van eindoorzaken afleggen en van eigen wijsheid afstand doen."

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

"Wer kein Herz hat für das arme verlassene Volk, wer durch das Studium der Nationalökonomie nicht begeistert wird für Förderung des Volkswohlstandes, kann keine tiefe Einsicht in das Wesen des wirthschaftlichen Lebens erlangen, und sich nicht frei machen von den durch die Selbstsucht verbreiteten Vorurtheilen und Irrthümern."

F. G. SCHULZE.

"C'est surtout par la distribution de la richesse, que la science économique touche aux autres sciences morales et politiques.

C'est donc une des plus belles études aux quelles on puisse se livrer, que celle de cette partie de l'économie politique, et c'est une des études les plus indispensables à tous ceux, qui voudront un jour prendre une part active aux améliorations, dont, j'en ai la ferme conviction, l'arrangement des sociétés sera un jour l'objet."

F. ROSSI.

VOORREDE.

Welhaast hoop ik een afgesloten tijdperk mijner opvoeding vaarwel te zeggen, om eensdeels een geheel nieuw in te treden, anderdeels een reeds aangevangen voort te zetten. Als zoovele anderen heb ik de school- en akademiejaren doorloopen, en ben wel niet volwassen in kennis en levenswijsheid, maar toch de leerjaren reeds ontwassen. Gedurende die jaren van uitwendige en regtstreeksche kweeking en opvoeding door anderen, genoot ik de leiding van voortreffelijke mannen; en, hoewel ik niet altijd, welligt minder dan de meesten, hunne moeite en zorg beloonde, ik weet dat zij ze mij niet alleen uit pligtbesef, maar ook met een toegenegen hart hebben gewijd, en mijne achting en wederliefde duidelijk hebben erkend. Daarom zij het mij vergund, bij deze gelegenheid hun openlijk mijnen dank te betuigen.

U, hooggeachte Heer Dr. P. DE RAADT, komt niet het kleinste deel mijner erkentelijkheid toe. Gij toch hebt het grootste, volledigste en meest gewigtige deel mijner opvoeding op U willen nemen. Een ieder die U kent, weet welke onvermoeide krachten Gij aan de opvoeding der U toevertrouwde kinderen altijd hebt gewijd; ik alleen kan beoordeelen de liefde en zorg, die Gij mij hebt geschonken, en hoe weinig ik die heb beantwoord. Toen ik uw huis verliet om onder verdere leiding mijne wetenschappelijke opvoeding voort te zetten, en als jongeling onder jongelingen alleen mijne zedelijke en maatschappelijke opvoeding te beginnen, deed ik dit met hetzelfde gevoel van verlatenheid en zwakheid, als mij heden vervult. En al kan ik zeker, sinds dat oogenblik, U in mijn leven geene bijzondere vruchten van uwen arbeid aanwijzen, toch kan ik U dankbaar een bewijs van de deugzaamheid uwer pogingen opnoemen, namentlijk dit: dat ik mij in die jaren gelukkig heb gevoeld, en nog meer, dat zoo dikwijls als ik mij minder dan anderen gevoelde of teleurstellingen over mij zelven ondervond, uwe lessen en raadgevingen mij opwekkend voor den geest kwamen.

Van geheel anderen aard zijn de verpligtingen, welke

---

ik aan U heb, Hooggeleerde Heer Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper. Ligt het in den aard der betrekking van den Heer Dr. P. de Raadt, dat hij zijne moeite aan ieder zijner leerlingen in het bijzonder wijdt en de leiding hunner geheele persoonlijkheid op zich neemt, U is de wetenschap als kweekeling toevertrouwd, en die haar beoefenen, kunnen uwe leerlingen en vrienden worden. Wanneer ik dit bedenk, dan gevoel ik, dat ik U als Hoogleeraar veel, maar nog meer als vriend verschuldigd ben, en wel bijzonder gedurende de bewerking van nevensgaande proeve. Hoe gebrekkig de witslag ook moge zijn, steeds zal ik met een warm gevoel van dankbaarheid gedenken aan uwe leiding in deze, aan de welwillendheid waarmede Gij de bezwaren van een onervarenen hebt opgelost en aan het vrije gebruik van uw rijke boekverzameling dat Gij mij hebt geschonken.

Ook U, Hooggeleerde Heer Mr. M. des Amorie van der Hoeven, heb ik een bijzonderen dank te brengen, en wel voor de U eigenaardige helderheid van voorstelling en boeiende voordragt, waardoor Gij mij soms in uwen diepen geest deed blikken en mij oogenblikken van waar wetenschappelijk genot schonkt.

Tevens bied ik U, Hooggeachte Promotor Mr. J. van

---

*Hall, mijne erkentelijkheid aan voor de hulp en nuttige
wenken, welke ik, hoewel bij U geheel onbekend, van
U heb mogen ontvangen.*

*Hiermede, Hooggeachte Leermeesters en Vrienden, heb
ik aan eene behoefte van mijn hart voldaan, en hoop,
dat God U nog lang spare voor het vaderland en de
wetenschap, en U van nog velen en waardiger zulken
opregten dank doe geworden als van den*

SCHRIJVER.

I N H O U D.

INLEIDING.

ONDERSCHIED TUSSEN KAPITAALAANWENDING EN GEBRUIK VAN DEN RIJKDOM, ...	blz. 1.
--	---------

HOOFDSTUK I.

OUDE VOLKEN.

§ 1. Babyloniërs en Egyptenaren.....	" 11.
§ 2. Israëlieten.....	" 18.
§ 3. Phoeniciërs.....	" 23.
§ 4. Grieken.....	" 25.
§ 5. Romeinen.....	" 30.

HOOFDSTUK II.

MIDDELEEUWEN.

§ 1. Onderscheid tussehen de oude geschiedenis en die der middeleeuwen.....	" 35.
§ 2. Adel, gecstelijkheid en Joden.....	" 42.
§ 3. Opkomst der steden.....	" 54.
§ 4. Gilden en Hanze.....	" 61.

HOOFDSTUK III.

NIEUWE GESCHIEDENIS.

- § 1. Onderscheid tusschen de geschiedenis der middeleeuwen en de nieuwe geschiedenis.....blz. 68.
- § 2. Ontdekking van de Kaap de Goede Hoop en van Amerika # 77.
- § 3. Invloed der regering op kapitaalverdeeling.....# 99.
- § 4. Invloed der nijverheid.....# 120.
- § 5. Het hedendaagsch erfregt in betrekking tot kapitaalverdeeling... ..# 141.
- § 6. Besluit.....# 151.

INLEIDING.

ONDERSCHIED TUSSCHEN KAPITAAL-AANWENDING EN GEBRUIK VAN DEN RIJKDOM.

Drieërlei zijn de productiefactoren: natuur, arbeid en kapitaal ¹. Onder kapitaal moet op zuiver staathuishoudkundig gebied alleen verstaan worden: de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid (d. i. een voorraad van nuttige zaken), bestemd tot de voortbrenging van meerdere nuttige zaken ².

In het gewone spraakgebruik noemt men dikwijls eene zekere hoeveelheid geld *kapitaal*, of ook wel in het algemeen wordt kapitaal gebruikt voor rijkdom, vermogen. Het gebruik van het woord kapitaal is in beide laatste beteekenissen even onjuist: in het eerste geval neemt men eene hoegroothedsbepaling voor het wezen der zaak,

---

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 44 u. f.

² W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 63, § 42.

J. S. Mill, Principles of political economy, I, p. 67.

Dr. L. J. Gerstner, Beitrag zur Lehre vom Capital, S. 6, 30.

in het tweede geval gebruikt men het geheel voor zijn deel. Zij stemmen slechts hierin overeen met kapitaal, dat geld de gebruikelijkste vorm van het kapitaal is, en dat rijkdom één hoofdvereischte gemeen heeft met kapitaal, daar beiden een voorraad van nuttige zaken zijn. Hoewel rijkdom oudtijds menigmaal de vrucht van verovering en plundering was, zal men thans in het algemeen kunnen stellen, dat in de beschaafde wereld rijkdom en kapitaal de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid zijn; moge dit al dan niet met behulp van eenig kapitaal zijn geschied, dat doet hier ter zake niets af. — Het onderscheid ligt in de *bestemming*, welke de bezitter aan den opgespaarden voorraad geeft ¹; het kapitaal moet dienen om meerdere nuttige zaken voort te brengen, de rijkdom om aan de behoeften van den mensch te voldoen.

De gevolgen van dit onderscheid tusschen kapitaal en rijkdom liggen voor de hand. Worden de opgespaarde vruchten aangewend tot reproductie, dan zal de voorraad spoedig zoo groot worden, dat de eigenaar hem niet meer alleen kan bestieren; wil hij zooveel mogelijk voordeel trekken van de vruchten welke hij alleen niet kan inoogsten, dan huurt hij daartoe medehelpers, zóó, dat hij er nog eenig voordeel bij heeft, en ook de helpers doen het niet zonder voordeel voor zich zelve. De

---

¹ J. S. Mill, Principles of political economy, I, p. 70.

gevolgen zijn dus: 1^e dat er geene nuttige zaken verloren gaan; 2^e dat de eigenaar, gebruik makende van den minder gunstigen toestand van zijn evenmenschen, dat voordeel van de vruchten van natuur en arbeid trekt, hetwelk voor hem zou verloren gegaan zijn zonder hulp van anderen; 3^e dat ook de helpers voordeel hebben van de aanwending van het kapitaal des eigenaars. Bij dit laatste moet nog opgemerkt worden, dat het voordeel van den eigenaar een onafscheidelijk gevolg is van het voordeel der medehelpers: wil de eigenaar voordeel trekken van het deel dat hij zelf niet kan bestieren, dan kan hij hiertoe niet anders geraken dan door er ook anderen eenig voordeel van te laten genieten.

Hoe geheel anders zijn de gevolgen, zoo de eigenaar de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid niet tot reproductie aanwendt, maar tot voldoening van zijn genot. Stel eens, dat hij denzelfden voorraad van opgespaarde vruchten heeft als in het vorige geval; maar in plaats van dien tot reproductie aan te wenden, maakt hij er met mate gebruik van en teert er zoo lang mogelijk op, om van den arbeid verschoond te blijven. Dit is eene voorstelling van het eenvoudigste en minst schadelijke gebruik van den rijkdom. Maar ook reeds in dit geval zal er 1e door het ongebruikt liggen der vruchten een deel verloren gaan, 2e zal de eigenaar de onvermijdelijke gevolgen van den lediggang ondervinden wanneer hij den arbeid moet hervatten, minder geschikt-

heid en lust hebben, door dat hij den arbeid ontwend is, in één woord, tijdverlies, 3e moet hij missen het voordeel, dat de aanwending tot reproductie van den primitieven voorraad hem had kunnen aanbrengen, eindelijk 4e missen zijne medemenschen het voordeel, dat zij van de aanwending tot reproductie zouden gehad hebben. Wil men zich voorstellen dat de eigenaar zijn rijkdom niet konde gebruiken zonder anderen iets te laten verdienen, zoo blijven de vier bovengenoemde gevolgen toch bestaan: door het gebruik van den rijkdom zullen nu wel anderen gebaat worden; dit is echter geen gevolg van den wil des eigenaars, maar van den hooger ontwikkelden maatschappelijken toestand.

Stellen wij, om dit duidelijk te maken, de twee gevallen naast elkander; noemen wij dan den oorspronkelijken voorraad V , het meerdere dat verkregen wordt door aanwending tot reproductie m , het loon der medehelpers l , het verlies door het ongebruikt liggen v , het tijdverlies t , — het onderhoud blijft in beide gevallen hetzelfde en behoeft hier dus niet in aanmerking genomen te worden. Het gevolg is dan, dat bijv. na verloop van één jaar de eigenaar van het kapitaal | de eigenaar van den rijkdom
zal bezitten: $V + m - l$, $V - v - t$,
de maatschappij hierdoor: | en de maatschappij in dit ge-
 $V + m$.   val: $V - v - t$.

Zet men de beide formules voor volgende jaren voort, zoo wordt het onderscheid natuurlijk hoe langer hoe

grooter. Dat de meer of minder nuttige aanwending van kapitaal ook meer of minder voordeelige gevolgen heeft voor den eigenaar en de maatschappij, behoeft verder niet gezegd te worden, noch ook, dat bij een meer of minder schadelijk gebruik van den rijkdom ook de gevolgen evenredig zullen zijn; maar nog minder, dat voor de maatschappij in het eene geval het resultaat altijd $V + m$, in het andere $V - v - t$ blijft.

Aanwending van kapitaal heeft vermeerdering, gebruik van den rijkdom vermindering van waarde ten gevolge. De vermeerdering van waarde is onafscheidelijk van hare verspreiding, de verspreiding is noodig tot de vermeerdering. Het gebruik van den rijkdom kan geschieden zonder verspreiding van waarde, en waar de laatste met het eerste gepaard gaat, geschiedt de verspreiding van waarde slechts om te vernietigen.

Aan dit eerste en voornaamste gevolg van de aanwending van kapitaal knooien zich nog vele andere, welke ik, daar zij met het onderwerp dezer proeve niet in verband staan, hier onvermeld laat.

Ik had slechts noodig het hierboven vermelde aan te stippen, ten einde het begrip van kapitaal en kapitaalverdeeling vast te stellen. Mijn voornemen is nu, naar mijne beste krachten, uit de geschiedenis aan te toonen, dat de rijkdom hoe langer hoe meer tot reproductie wordt

aangewend en alzoo in kapitaal herschappen, dat het opeenstapelen van rijkdommen plaats maakt voor kapitaal-vooring, kapitaal-aanwending en daardoor kapitaal-verdeeling.

Dit is zeker eene zware taak, ja schijnt schier onmogelijk, wanneer men bedenkt dat door alle tijden heen de menschen er welligt nimmer aan gedacht hebben om hunne opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, hun rijkdom, tot reproductie aan te wenden, maar juist de reproductie slechts gebruikt hebben om rijkdommen te vergaderen. Dat was en is nog bij velen, bij verreweg de meesten het hoofddoel van hun leven, dewijl zij niet begrijpen, dat de gemakkelijkste weg om aan zijne behoeften te voldoen, is — om er geene te hebben, dat de zekerste wijze om voor zich zelve te zorgen, is — om voor het welzijn van het groote ligchaam der maatschappij, waarvan ieder slechts een lid is, te leven. Is men daarvan overtuigd, zoo zal de rijkdom alleen gebruikt worden om aan de noodzakelijkste eischen van den bestaanden maatschappelijken toestand, waarin men verkeert, te voldoen, men zal zijne eigene behoeften inkrimpen, om het overgegaarde zoo nuttig mogelijk tot reproductie aan te wenden. Dit is het doel, dat wij moeten trachten te bereiken in het besturen onzer aardse goederen, en ik durf zeggen, wij zijn er reeds veel digter bij dan de vorsten van Babylon en Ninivé, of de romeinsche imperatoren.

Gelukkig dan ook heeft de praktijk niet op de theorie gewacht: als door instinct gedreven, door omstandighe-

den gedwongen, door harde lessen geleerd... neen door den almachtigen God van hemel en aarde geleid, hebben de volken hoe langer hoe meer ingezien dat verovering geen rijkdom schenkt, dat geen rijkdom zonder arbeid verkregen wordt, dat rijkdom onder de handen vergaat, zoo hij niet in beweging wordt gehouden, niet aanhoudend tot wedervoortbrenging wordt aangewend. Derhalve, het streven der volken was, wel is waar, alleen het verkrijgen van rijkdom, maar hoe meer orde en regt zich in de maatschappij lieten gelden, des te meer moest de arbeid zich ontwikkelen, en hoe meer de arbeid zich intensief en extensief door alle deelen der maatschappij uitbreidde, des te meer hulpmiddelen waren er noodig voor den arbeid, en toen de tijden voorbij waren, dat rijkdom zonder arbeid verkregen werd, was de gemakkelijkste weg om den rijkdom te vermeerderen door hem te doen dienen tot medehelper van den arbeid. Dat gebeurtenissen en omwentelingen veel hebben bijgedragen om deze rigting te bevorderen, zal ik uit de geschiedenis trachten te staven.

Wij zagen dat aanwending van kapitaal tot onmiddelijk gevolg heeft verspreiding van waarde, zoodat hierdoor alleen reeds als van zelf de toestand der minder bevoorregte standen der maatschappij moet verbeteren. Maar niet altijd waren deze rijp om van die weldaad gebruik te maken; hoe menigwerf zien wij het nog, dat de arbeiders het gedurende de zomermaanden ge-

wonnene niet kunnen besparen, niettegenstaande de schrikkelijkste ellende hen gedurende den winter wacht; bij zoodanigen valt dus geheel niet aan kapitaal-vorming te denken, terwijl thans toch in de meeste landen hun daartoe ruimschoots de gelegenheid openstaat. En toch, de geschiedenis leert ten duideljkste, dat naar mate de volkeren zich geestelijk ontwikkelden en zij daardoor geschiktere rentmeesters der aardsche goederen werden, deze ook meer het deel der lagere klasse zijn geworden. IJdel waren daarom de pogingen van een Clisthenes en de Gracchen; duurzamer en zekerder middelen waren in de hand der Voorzienigheid, de uitbreiding van het Christendom, de overgang van slaven tot glebae adscripti, het licht der hervorming, de vernietiging van het foedaal stelsel enz.

Ik ben ten volle overtuigd, dat het opeenstapelen van schatten, verkregen door verovering, plundering of bedrog, om aan heerschezucht, wellust of weelde te voldoen, langzaam doch zeker plaats heeft gemaakt voor kapitaal-vorming door arbeid en vlijt. Ik geloof, dat het gevolg van het eerste is armoede en verderf van de volken en de individuen, van het tweede welvaart en bloei van de maatschappij en ieder harer leden. Ik zie in, dat het eigenaardige van het eerste is, dat de schatten in grootere hoeveelheid in het bezit van enkele volken en individuen zijn, van het tweede, dat de nuttige zaken zich als van zelve aan alle volken, aan alle individuen mededeelen en het groote onderscheid van rijk

en arm, zoowel tusschen de verschillende natiën als tusschen de individuen hoe langer zoo meer wegvalt. Maar — niettegenstaande ik ten volle overtuigd ben, dat dit niet louter schoonklinkende woorden, vrome wenschen zijn, maar een staathuishoudkundig verschijnsel, eene waarheid die de geschiedenis leert, — moet ik echter aanmerken, dat het reuzenkrachten en een zeer aanzienlijk kapitaal van geschiedkundige kennis vereischt om zulks volledig aan te toonen, en ik geen van beiden bezit.

En bovendien, het is het menschedom gegaan, gelijk het den meeste menschen gaat; zoo zij een dagboek hielden van hunne levensgeschiedenis, niet alleen van hun uitwendig maar ook van hun inwendig leven, zij zouden hierdoor leeren nadenken, en wanneer zij den oorsprong hunner gebreken wilden opzoeken, zou de leiddraad voorhanden zijn. Helaas, voor zoover het dagboek der menschheid bewaard is gebleven, meldt het ons slechts drooge feiten van veldslagen, lange rijen van koningen enz., maar berigten omtrent de inwendige geschiedenis der volken, omtrent den maatschappelijken toestand der verschillende tijden missen wij bijna geheel en al. Dat dit gemis in de staathuishoudkunde het meest gevoeld wordt is natuurlijk; Karl Knies in zijne "Politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtliche Methode," doet zulks sterk uitkomen ¹.

¹ s. 10.

Geenszins meen ik hiermede geheel te verontschuldigen al wat er gebrekkigs en onvolledigs in de behandeling van dit schoone onderwerp mogt gevonden worden: onwillekeurig zou ik hierdoor in de gewone dwaling vervallen, om de verantwoordelijkheid van den schrijver te willen verminderen door het gewigt en de moeijelijkheid van zijn onderwerp te doen opmerken. Laat ik liever anderen met mijne persoonlijke belangen niet vermoeijen, door den lezers dezer proeve welwillendheid en toegeeffijkheid aan te bevelen. Slechts voor zoover de lezers, niettegenstaande al het gebrekkige der behandeling, nog meer mogten wenschen om der volledigheid wille, kan ik niet anders dan mijn leedwezen betuigen, dat ik hunne wenschen onvervuld heb gelaten, en aanmerken, dat ik heb gemeend mij te moeten bopalen bij de meest invloedrijke wereldgebeurtenissen en maatschappelijke verschijnsels, en ik bij mijn weten slechts één maatschappelijk verschijnsel geheel onvermeld heb gelaten, dat welligt in rang gelijk kan genoemd worden met de door mij behandelde. Het *crediet* bedoel ik; evenwel, naar ik geloof, is dat verschijnsel tot op dezen oogenblik nog niet tot die hoogte van ontwikkeling gekomen, dat zijne behandeling in eene *geschiedkundige* proeve zoude te huis behooren.

HOOFDSTUK I.

OUDE VOLKEN.

---

§ 1.

BABYLONIËRS EN EGYPTENAREN.

Wij nemen in de geschiedenis van het gebruik der aardsche goederen door de menschheid, een voortdurend streven naar verbetering waar; een zelfde vaste rigting openbaart zich door alle tijden bij alle volken, om de meest volstreckte waarde-verspilling ter voldoening van de heerschezucht van éénen, ten koste van duizenden zijner evenmensen, te doen veranderen in de aanwending van de minste waarde ter wedervoortbrenging van nuttige zaken, opdat allen zooveel mogelijk de weldaden der aarde zouden deelachtig worden. Hoe hooger wij in de geschiedenis der oudheid opklimmen, op des te grooter schaal vinden wij een nutteloos opeenhoopen van schatten, om de heerschezucht van éénen te bevredigen, even als zij ook het gevolg van magt van den eenen mensch over den anderen waren. Rijkdom werd oudtijds niet door arbeid van den bezitter verkregen: honderden en duizenden slaafden zich dood om den wil van hunnen

evenmensch, doch gebieder, te volbrengen. De kracht en het leven van gheele geslachten werd nutteloos verspild voor hen en hunne nakomelingen aan de reuzenwerken van Babylon en Ninivé ¹. De zoo beroemde bouwvallen van Babylon, bij de Arabieren bekend onder de namen Mukallibé (de bouwval), el Kasr (het paleis), de Amran's heuvel (naar het graf van eenen heilige), de Birs Nimrod (Nimrodsburg) ², de Egyptische Pyramiden, het paleis te Thebe ³, waarvan ééne zaal op 134 zuilen rust, welke zoo groot is, dat de geheele hoofdkerk van Parijs er in kan staan, om niet te spreken van zoo vele daaraan geëvenredigde tempels, — kunnen dit overblijfsels genoemd worden van nuttige werken voor de menschheid, zijn het niet veelcer werken der kindschheid van het menschdom? Zij waren slechts nabootsingen van den dooden vorm der natuur. Hoe meer de wereld in geestesontwikkeling is toegenomen, des te meer hebben de volken het levend en producerend element der natuur in hun leven en werken zoeken na te volgen, even als zich dit in de vereering en aanbidding der Godheid heeft geopenbaard. Al mogen nu sommigen het nut willen betoogen van enkele dier werken, welke ik staathuishoudkundig onnut durf noemen, en beweren, dat de

---

¹ Wie zich van deze werken en de menschenlevens, die zij gekost moeten hebben, eenig denkbeeld wil vormen, zie A. H. Layard, *Niniveh and its remains*, 2. vol., en *Discoveries of Niniveh and Babylon*, van denzelfden.

² A. H. L. Heeren, *Idcén*, vertaald door Mr. G. Dorn Seiffen, II, bl. 160 en volg.

³ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God*, I, bl. 220.

Egyptische pyramiden waterbehouders waren, of opgericht tegen de zandverstuivingen der woestijn ¹, het nut der kolossale muren ², paleizen en tempels valt nog steeds te bewijzen. Wel is waar, naast deze bestaan ook nog overblijfsels van groote en moeitevolle werken ter bevordering van den landbouw, vele kanalen en sluizen tusschen den Tiger en Euphraat ³, de droogmaking van de Delta, het kanaal van Necho, dat de Roode en Middellandsche zeeën vereenigde, het Jozefskanaal ⁴, de indijking van het meer Moeris, dat 3,600 stadiën in omtrek had en met den Nijl in verband stond door een kanaal van 4 mijlen lang en 300 voeten breed ⁵. Dat zoodanige werken van heilzamen invloed waren, — de hooge trap, welken de landbouw in Babylonië ⁶, doch vooral in Egypte, be-

¹ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des mensichdoms door God*, I, bl. 248 (12). (Volgens Forschammer waren het waterbehouders, zie H. Dittmar, *Die Gesch. der Welt*, I, bl. 139—143; — volg. den Heer Persigny dienden zij tegen de zandverstuivingen, zie Mededeelingen uit het gebied van Natuur, Wetenschap en Kunst, door Dr. L. Ali Cohen en Dr. G. Acker Strating, 11de jaar, 1845—1846, bl. 174). — Bunsen, *Egyptens Stelle in die Weltgesch.*, 2tes Buch, S. 349, neemt aan, dat de pyramiden graven waren.

² Om Babylon was onder anderen een muur, die 200 koninklijke ellen (3 duim langer dan de Gr. el) hoog en 50 ellen dik was, louter van gebakken tichelsteenen zamengesteld en waarin 100 koperen poorten waren, zie A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert., II, bl. 158.

³ A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert., II, bl. 183 en volg.

⁴ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des mensichdoms door God*, I, bl. 235, 251, noot 32.

⁵ Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 67 noot.

⁶ A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert., II, bl. 142 en volg.

reikte ¹, heeft het bewezen. Ook sporen van nijverheid worden er gevonden: de kunst om verschillende soorten van aardewerk te vervaardigen was bekend, het mosaïk, het nabootsen van edelgesteenten, het vergulden en solderen van metalen, enz. Mantels, sluijers, kapsels, haaroliën, papillotten en dergelijke werden in de winkels van Thebe, Memphis en Alexandrië in groote hoeveelheden verkocht. Uhlemann zegt kort en bondig: “fast alle Künste der neueren Zeit sind seit dem frühesten Alterthume in Aegypten zu Hause gewesen” ². Bovendien, de schrijfkunst ³, cijferkunst, meetkunst, astronomie, astrologie, natuurkunde, artseneijkunde, en wat al niet meer, was bekend in het oude Egypte ⁴. Eindelijk, Moreau de Jonnés vermeldt, dat de gemiddelde bevolking van Egypte 7,000,000 zielen bedroeg op eene oppervlakte van 3,500 vierkante mijlen, d. i. 2000 zielen per vierkante mijl, gelijk in Engeland en Holland, de meest bevolkte landen van het tegenwoordig Europa ⁵. — Ziedaar alle elementen en gedeeltelijk ook de gevolgen van maatschappelijke

---

¹ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God*, I, bl. 218. — Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 41. — Zie ook Dr. Max Uhlemann, *Thoth, oder die Wissenschaft der alten Aegypter*, S. 242.

² Thoth, S. 99.

³ Zoude de geachte schrijver van de *Statistique des peuples de l'antiquité* in zijne bewondering voor de Egyptische beschaving niet wat te ver gaan, waar hij zegt: “la coutume des inscriptions publiques était singulièrement multipliée; ce qui donne lieu de croire, que tout le monde savait lire, tandis que parmi les peuples de l'Europe les plus éclairés la moitié des populations à peine possède cet avantage.”

⁴ Max Uhlemann, *Thoth*, S. 34 u. f.

⁵ *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 27.

ontwikkeling. — Was Egypte ons dan vooruit in beschaving, en zijn wij sinds al die eeuwen niets verder gekomen? Is de wereldgeschiedenis een eentoonig opkomen, bloeijen en ten onder gaan der volken? Neen, Egypte's bloei was dor en dood; al wat er van goest en leven in die natie bestond, werd in de kasten bewaard en afgesloten; zij hebben ons het ware zinnebeeld hunner maatschappij in de mumie nagelaten: een uitgedroogde vorm. En al hebben wij geene berigten omtrent de aanwending en verspreiding van den rijkdom bij dat volk, dezelfde hinderpaal bestond voor deze als voor de verspreiding en vooruitgang der wetenschappen en kunsten; hetgeen Uhlemann terstond na de zoo even vermelde lofspraak doet zeggen, dat al die kunsten door het duister en afgesloten karakter der natie op den eersten ontwikkelingstrap moesten blijven staan.

De instelling der kasten was de karaktertrek der Egyptische maatschappij ¹; wij kunnen ons deze aanschouwelijk maken uit hetgeen nu nog op Java voorvalt. "Op dit eiland drijven de Javanen zelve den landbouw; de talrijk daarheen verhuisde Chinczen zijn er de handwerkers en kooplieden; de Nederlanders de ambtenaren. Zonder opzet of bevel zijn dus daar van zelve door den loop der omstandigheden, naar den aard dezer drie verschillende volken, drie standen ontstaan" ². De toestand

¹ Moreau de Jonnès, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 71. — Karl von Rotteck, *Allgemeine Geschichte*, I, S. 222 u. w.

— Max Uhlemann, *Thoth*, S. 81.

² P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschen door God*, I, bl. 225.

van Egypte was evenwel veel erger: het verlichte deel der natie was de priesterkaste; daar tegenover stond de krijgsmanskaste, welke met de eerste ongeveer 40 pCt. der bevolking uitmaakte ¹. De overige 60 pCt. waren weder verdeeld in een oneindig aantal kasten, naar den aard van haar bedrijf, hetwelk in de familiën erfelijk was ²; alle overgang van de eene in de andere kaste was hierdoor onmogelijk. Deze scherp afgescheidene deelen werkten niet zamen, integendeel, het waren zoo vele strijdende elementen in dezelve maatschappij. Het natuurlijk gevolg was, dat de grootste en magtigste, de priester- en krijgsmanskaste, de minder bevoorregten gebruikten om hunne zelfzuchtige oogmerken ten uitvoer te brengen, zoodat over het eigentlijke volk eene voogdijschap werd uitgeoefend, waaruit het nimmer tot mondigheid konde geraken. "La population vulgaire," zegt Moreau de Jonnés, "était tour à tour asservie ou insurgée, cultivant la terre des prêtres, bâtissant les palais ou les pyramides sépulcrales des rois, ou bien combattant pour maintenir la supériorité de son idole favorite, ou les droits d'une nouvelle dynastie, qui promettait un Pharaon bienfaisant" ³.

Hierbij kwam nog, en was gedeeltelijk mogelijk een gevolg van den aanhoudenden strijd tusschen de kasten, dat de grondeigendom der mindere klasse geheel onzeker was en haar door een koninklijk decreet alles konde ontnomen worden. - Zeker een vreemd verschijnsel in een

---

¹ Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 32.

² Bunsen, *Egyptens Stelle in die Weltgesch.*, II, S. 86.

³ *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 91.

land, waar overigens alle verandering in gewoonten of wetten heiligschennis was ¹.

In zoodanige maatschappij, kunnen wij gerustelijk besluiten, dat alle vorming en verdeeling van kapitalen geheel nitgesloten was. Die sterke afscheiding der burgers door de kasten, die weinige eerbied voor den grondeigendom, en die kolossale onnutte gebouwen, zij laten ons geen twijfel over, of het volk moet bijna voortdurend in een volslagen toestand van slavernij verkeerd hebben. Wij behoeven dan ook slechts de geschiedenis der Hebreëu in Egypte op te slaan, daar wordt het ons in duidelijke woorden gezegd. Het laatste feit, dat daarin vermeld wordt, de vlugt naar Kanaän, zoude reeds op zich zelf een sterk bewijs voor mijn beweren zijn: wanneer toch 1,500,000 menschen ² door één man kunnen bewogen worden, om hem te volgen en het land te verlaten, waar hunne voorouders 400 jaar leefden, bewijst dit niet veel voor de beschaving der overheerschers en den welstand der onderdrukten ³.

¹ Moreau de Jonnés, Statistique des peuples de l'antiquité, I, p. 17.

² Volgens Moreau de Jonnés was dit de getalsterkte der Israëlieten bij de telling van Sinaï, zie Statistique des peuples de l'antiquité, p. 107.

³ C. G. de Chamborant, Du paupérisme, p. 253.

ISRAËLIETEN.

Hoewel in kunsten en nijverheid achterstaande bij hunne leermeesters¹, zijn de Israëlieten ten opzichte hunner maatschappelijke inrigting niet zonder voordeel 400 jaren bij hunne naburen in eene moeilijke leerschool geweest. En al kunnen wij ook bij hen, door de weinige bronnen hieromtrent, de verdeeling van den rijkdom moeilijk nagaan, toch zien wij in hunne wetten en instellingen, vergeleken met de Egyptische, een vooruitgang, welke hiertoe bevorderlijk moet geweest zijn.

“In Egypte bleek het, hoe de priesterkaste de rijkdommen des lands tot zich konde trekken, alles aan haar belang dienstbaar maken, de medeburgers tot slaven vernederen en de koningen zelve beheerschen”². Om dit kwaad

¹ Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 134. — P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God*, I, bl. 425. — Zie ook (K. O. Müller, *Handbuch der Archæologie der Kunst*, S. 260—262).

² P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God*, I, bl. 302.

bij zijn volk voor te komen, stelde Mozes de eerstgeborenen van elk huisgezin tot priesters van Jehova aan ¹. Toen het volk hiervoor niet rijp bleek te zijn, werd hij genoodzaakt den stam van Levi, welke zich in de woestijn niet aan de afgodendienst had schuldig gemaakt, tot priesterkaste te maken ², doch hij voegde er de bepaling bij, dat de Levieten bij de verdoeling van Kanaän geene landerijen zouden verkrijgen, maar dat hunne inkomsten zouden bestaan in de tienden van koorn en vee, daar hij begreep, dat een stam zonder grondeigendom, als zoodanig niet magtig en invloedrijk kon worden, en dit dus de zekerste wijze was om hun den weg tot wereldlijke magt af te snijden ³. Ook bestond er bij de Israëlieten geene krijgsmanskaste: ingeval van nood werd het leger gevormd van ligtingen uit het geheele volk.

Deze beide hoofdregels der staatsinstelling waren reeds groote waarborgen voor meerdere welvaart en rust voor het volk. Terwijl door de instelling der tienden op eene billijke wijze voor het onderhoud der priesters gezorgd was, was hierdoor tevens hunne welvaart verbonden met die van het volk en waren zij daarom beschermers en bevorderaars van den landbouw. Aan den anderen kant werd door de instellingen omtrent het leger de treurige wedijver, welke in Egypte steeds tusschen de beide voornaamste kasten heerschte, voorgekomen ⁴. En beschouwt

¹ Exod. XIII: 2, 3. — Num. VIII: 17.

² Exod. XXXII: 26. — Num. VIII: 18, 19.

³ J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 94.

⁴ Moreau de Jonnès, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 138. Deze schrijver beschuldigt Mozes van geene krijgsmanskaste

men de Mozaïsche wetgeving in de bijzonderheden, zoo zal men daarin vele opmerkenswaardige bepalingen vinden, welke niet minder duidelijk de kenmerken dragen, dat het hoofdstreven dezer te regt goddelijke wetten eene zooveel mogelijk gelijke verdoeling van rijkdom onder alle burgers was. Het ligt in de natuur van den mensch, dat gelijkheid van vermogen en eene daarmede verbonden persoonlijke onafhankelijkheid in eene maatschappij niet lang stand houden; om deze echter zooveel mogelijk te verzekeren, heeft de Mozaïsche wetgever bepalingen daargesteld omtrent den grondeigendom, de schulden en de daarmede in verband staande dienstbaarheid, welke eenig voorkomende verschijnselen zijn in de wetten en regten der volkeren.

In de eerste plaats was het jubeljaar, hetwelk om de 50 jaren voorkwam, als vaste termijn bepaald, waarop alle verkochte of vervreemde akkers en huizen zonder koop-prijs tot den oorspronkelijken bezitter moesten terugkeeren; dit verhinderde ten eenen male de latifundia, en was zeer geschikt om de verdeeling van het volk in rijken adel en arme boeren voor te komen¹, terwijl een vijftigjarig tijdvak genoegzame vrijheid liet in het verkeer van den grondeigendom. Hoe schoon echter deze instel-

---

ingesteld te hebben, om de magt onverdeeld aan zijne stamgenooten, de Levieten, te laten. Hoe zeer hij dit ten onregte doet, zie daartoe J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 93. Zie ook P. Hofstede de Groot, *Opvoeding des menschedoms door God*, I, bl. 322 en volg.

¹ J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 154. — Levit. XV: 10—17. — L. M. Moreau Christophe, *Du problème de la misère*, II, p. 46.

ling in theorie moge zijn, de uitvoering zal wel vele zwarigheden gehad hebben, en sommigen betwijfelen of zij immer is uitgevoerd ¹. — Eene voor dien tijd niet minder nuttige bepaling was, dat geen Israëliet zijnen medeburgers eenig geld met bepaling van interest ² mogt leenen, en dat bij den aanvang van het sabbatjaar alle schulden tusschen burgers moesten vervallen ³. Geen beter en geschikter middel kon er uitgedacht worden om het evenwigt tusschen rijk en arm te behouden: de arme werd tot vlijt en arbeidzaamheid opgewekt, want door het vervallen der schuld, werd het leenen van geld voor iemand, die vóór het sabbatjaar niet aan zijne verplichting voldaan had, hoe langer zoo moeilijker, en de rijke kon geen misbruik maken van het ongeluk van zijn medeburger. — Andere bepalingen, hiermede in verband, waren: het vrijjaar der dienstknechten, hetwelk plaats vond 7 jaar na het ingaan van de dienst, en het gedwongen vrijlaten, bij gelegenheid van het jubeljaar, van medeburgers, welke zich uit armoede als slaven verkocht hadden ⁴. — En behalve deze zouden nog vele weldadige bepalingen der Mozaïsche wetgeving opgenoemd kunnen worden, als bijv. dat bij het inoogsten van landvruchten en ooft al-

¹ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God*, I, 324. — Zie ook J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 165.

² Deuteron. XXIII: 20. — J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 278.

³ J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 162. — Deuteron. XV: 1—4 en 11. — L. M. Morcau Christophe, *Du problème de la misère*, II, § 4.

⁴ J. L. Saalschütz, *Das Mosaische Recht*, S. 160.

tijd een deel voor de armen moest gelaten worden; dat het loon van daglooners bij den dag moest betaald worden; beschermende bepalingen voor weduwen en weezen enz., welke allen denzelfden geest ademen, om zooveel mogelijk de gelijkheid tusschen de burgers te bewaren. En al mogt in de praktijk veel van de oorspronkelijke schoonheid der wetten verloren zijn gegaan, “toch werkte,” gelijk Saalschütz zegt, “de geest der wet zoo sterk bij het volk, dat bij hen de armen nooit verlaten waren”¹.

De Israëlietische staatsinrigting, als ook hunne wettelijke bepalingen voor bijzondere aangelegenheden, geven ons dus het zeker vermoeden, dat de verdeling van den rijkdom, en daarmede het minder opeenstapelen en verspillen van schatten en menschenlevens, gelijk zulks in Babylon en Egypte plaats vond, bij hen een groote schrede gevorderd was.

---

¹ Das Mosaische Recht, S. 233.

PHOENICIËRS.

Met een enkel woord moeten wij melding maken van de Phoeniciërs. Al zijn slechts zeer weinige berigten van dit volk tot ons gekomen, wat wij van hen weten doet ons bij analogie besluiten, dat bij hen eene voortgaande beweging van het staathuishoudkundig verschijnsel, dat wij trachten na te gaan, te bespeuren is. — Dit kleine volk woonde op eene smalle strook lands, die omtrent vijf-en-twintig mijlen in de lengte, van het zuiden naar het noorden, en misschien nergens boven de vier tot vijf in de breedte had, bedekt met een aantal steden en kleinere plaatsen, welke te zamen als 't ware eene groote aaneen gebouwde stad vormden, die de geheele kust en de nabij gelogen eilanden besloeg ¹. Hunne staatsinrigting schijnt een statenverbond geweest te zijn, van zoovele staten als er steden waren, ieder onder hunne eigene erfelijke

¹ A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert., II, bl. 6 en volg. Zie ook P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschedoms door God*, I, bl. 410.

koningen ¹. Eerst visschers, later zeeroovers en eindelijk, ongeveer gedurende het tijdperk van David tot op Cyrus ², de grootste handelaren der oudheid ³, verspreidden zij welvaart en beschaving langs de kusten der Middellandsche zee door het stichten van volkplantingen. Niet minder waren ook de voortbrengselen der phoenicische kunst en nijverheid in de oudheid beroemd: het is bijv. wel bekend, dat de tempel te Jeruzalem door phoenicische werklieden is gebouwd ⁴; dat de opschik der Jodinnen meest phoenicisch werk was ⁵, en zoo ook mogen de weverijen en verwerijen van Sidon en Tyrus, en de glasfabrieken van Sidon en Sarepta ⁶ wel genoemd worden.

Zijn deze enkele feiten ten aanzien van een klein land, verdeeld in van elkander onafhankelijke staten, doch verbonden ter verdediging tegen de magtige naburen, dicht bewoond door een volk, uitmuntende in handel en nijverheid, welke het door middel van volkplantingen verder dan al zijne tijdgenooten over den aardbodem verspreidde, — niet voldoende om te besluiten, dat vrijheid, welvaart en rijkdom het deel van iederen burger was!

---

¹ A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert., II, bl. 12, 16 en 17.

² *Idem*, II, bl. 36.

³ *Idem*, II, bl. 62. — Ezech. XXVII.

⁴ P. Hofstede de Groot, *Geschiedenis van de opvoeding des menschedoms door God*, I, bl. 425.

⁵ A. H. L. Heeren, *Idcën*, gen. vert. II, bl. 92 noot.

⁶ A. H. L. Heeren, *Ideën*, gen. vert. II, bl. 86 en volg.

§ 4.

GRIEKEN.

Bij de behandeling van Griekenlands maatschappelijke toestand ontmoet men eene groote zwarigheid. In plaats van de ontwikkeling van één volk, gelijk in de geschiedenis der Egyptenaren, Israëlieten of Romeinen, zoude men de ontwikkeling van een aantal volken moeten nagaan, welke, geheel verschillend van oorsprong en karakter, ieder eene geheel eigene geschiedenis hebben. Wilde men de verdeeling van den rijkdom bij ieder dezer volken nagaan, dan zouden de vele bronnen, welke ons in de grieksche en romeinsche schrijvers zijn nagelaten, slechts zeer gering zijn in evenredigheid met de verscheidenheid der bevolking, de aanhoudende staatsomwentelingen en de betrokkelijk snelle maatschappelijke ontwikkeling van ieder dier volken. Men is dus genoodzaakt zich te bepalen bij die volken, welke als de hoofdadereu der grieksche geschiedenis zijn. Sparta en Athene² zijn hiermede reeds genoemd; maar behalve deze, moeten

¹ K. F. Becker's, Weltgeschichte, I, S. 234.

wij Corinthe niet vergeten, daar zij de beide eersten in industriële ontwikkeling overtrof.

De door Plutarchus en Xenophon zoo hoog geroemde gelijkheid der spartaansche burgers was geene algemene gelijkheid van rijkdom, maar van armoede; de wetten van Lycurgus maakten Lacedaemonië als 't ware tot een groot klooster, waar de monniken gelofte van armoede hadden gedaan. Alles werd aan ligchamelijke ontwikkeling opgeofferd, alle zachte gevoelens van het gemoed waren uit Sparta gebannen, de wilskracht was er alleenheerscher. De geheele staatsinrigting droeg er de blijken van. Reeds de verhouding der klassen, waarin de bewoners van Lacedaemonië verdeeld waren, bewijst het: van 395,000 inwoners, waren er slechts 45,000 eigentlijke burgers, die de zoo geroemde gelijkheid genoten, en opdat deze een tot ideaal verheven krijgsmansstaat zouden kunnen vormen, werden 150,000 Lacedaemoniërs en 195,000 Heloten onderdrukt ¹. Zoodanige eenzijdige maatschappelijke inrigting droeg dan ook de kiemen van haar bederf in zich; gelijkheid was de eerste stelregel, alle verzameling van schatten was verboden, doch de spartaansche veldheeren werden later berucht door hunne omkoopbaarheid ². De natuurlijke geldzucht van den mensch werd niet geleid, maar onderdrukt; zij moest ontveinsd worden, en verkreeg daardoor des te grootere magt. En

---

¹ Morcau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 189 en volg. — Karl von Rotteck, *Allgemeine Geschichte*, I, S. 231.

² Dr. K. F. Hermann, *Griech. Staatsalterthümer*, S. 104. "Geldgier wahrlich allein sonst nichts wird Sparta verderben." *Cic. de Off.* II, c. 22, 77.

zoo gaf Sparta ons een der sterkste historische voorbeelden, dat verdeeling van rijkdom, en gelijkheid tusschen de burgers slechts door langzame volkswontwikkeling langs een natuurlijken weg verkregen wordt en niet door een wetgever kan daargesteld worden.

Athene's geschiedenis geeft duidelijker blijken van eene vooruitgaande beweging in de verdeeling van rijkdom onder hare burgers dan bij hare mededingster plaats vond. De veroveraars van Attica onder Ceorops vormden eerst eene sterk bevoorregte klasse met onderdrukking der inboorlingen ¹. Langzamerhand echter namen de boeren door den bloei van den landbouw in gewigt tegenover den adel toe, zoodat Solon genoegzamen steun bij het volk vond om den adel te snuiken. Hij vernietigde de schulden, ontnam den adel zijn uitsluitend burgerregt, en maakte burgerlijke en staatkundige regten afhankelijk van den grondeigendom. Solon's staatsinrigting was geheel op de verdeeling der grondeigendommen gegrond; maar handel en rijkdom deden ook het roerend eigendom grooten invloed verkrijgen. Naast den rijkdom van den ouden adel ontstonden vrij aanzienlijke vermogens: Eschines bijv. liet ongeveer *f* 13,500 na, Demosthenes *f* 36,800, Diogenes bezat *f* 34,700, een eenvoudige koopman *f* 37,000, Isocrates *f* 40,500, Onetor *f* 81,000 enz. ². De bloei van handel en nijverheid had de opkomst der laagste volksklasse, de theten, ten gevolge, zoodat door eene

¹ Karl von Rotteck, Allgemeine Geschichte, I, S. 236.

² Moreau de Jonnés, Statistique des peuples de l'antiquité, I, p. 247. — Zie A. Bökh, Staatshaushaltung der Athener, II, S. 8 u. f.

staatsomwenteling onder Clisthenes ook deze het burgerrecht verkregen. Deze drie ontwikkelingstrappen, adel door verovering, gewigt van den landeigendom en eindelijk van den roerenden eigendom, welke wij in Athene's geschiedenis waarnemen, geven ons een hoogen dunk van de vooruitgaande verdeeling van rijkdom onder de burgers. Zien wij evenwel, dat, behalve de burgers welke niet in de algemeene welvaart deelden, er op eene bevolking van 524,000 zielen 400,000 slaven waren ¹, welke geene aanspraak hoegenaamd op eenig eigendomsrecht konden maken, dan zeker wordt het ons duidelijk, dat, al was er verbetering, de bewoners van Attica geene roemenswaardige gelijkheid genoten. Van nuttige aanwending van kapitalen kon ook hier nog geene sprake zijn: alle nijverheid bepaalde zich tot het vervaardigen van voorwerpen van weelde, en nog wel op den laagsten trap van ontwikkeling; er bestond alleen weelde in de maaltijden en den opschik van het ligchaam, en deze bevorderaars en trawanten van den wellust hadden het schrikkelijkste zedebederf ten gevolge ². De nijverheid diende dus meer tot vernietiging dan tot vermeerdering van nuttige zaken en ontzenuwde bij slot van rekening de meerdere verdeeling en verspreiding van rijkdom.

---

¹ Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 183. Deze berekening komt geheel overeen met die van A. Bökh, *Staats-haushaltung der Athener*, I, S. 39, ten tijde van Demetrius. Het gemiddeld getal inwoners van Attica stelt hij echter op 500,000 en verdeelt ze in 135,000 vrijen en 365,000 slaven.

² Moreau de Jonnés, *Statistique des peuples de l'antiquité*, I, p. 262 et s.

Corinthe's zedelijke toestand was niet minder verdorven dan die van Athene; doch minder krijgsvchtig, was zij meer aan handel en nijverheid overgegeven en bekleedde als handeldrijvende stad zeker den eersten rang in Griekenland. Dit reeds geeft, uit ons oogpunt beschouwd, een gunstiger denkbeeld van Corinthe dan van Sparta en Athene; maar bovendien, daar wij geene reden hebben om te veronderstellen, dat er in Corinthe betrekkelijk een grooter aantal vrije burgers dan in Athene van de voordeelen der wolvaart verstoken waren, zoo bestond er ook tusschen de bewoners van Achaja eene veel grootere gelijkheid, en daarom ook gelijkmatiger verdeling van rijkdom dan in Attica en Lacedaemonië. Bij de laatste bestond minder dan $\frac{1}{8}$ der bevolking uit vrije burgers, in Attica iets meer dan $\frac{1}{5}$, in Achaja echter waren er op de 80,000 inwoners slechts 40,000 slaven ¹.

---

¹ Moreau de Jonnés, Statistique des peuples de l'antiquité, I, p. 318.

ROMEINEN.

Zoo wij tot nog toe bij de behandelde volken eenigen vooruitgang althans, in de verdeeling van den rijkdom mogten hespeuren, bij de Romeinen ontmoeten wij volkomen stilstand. De Spartaan was krijgsman van geboorte, de kinderen van het oude koningsvolk waren veroveraars van geboorte. Verovering was de hefboom van Rome's opperheerschappij, en werd later de oorzaak van haar inwendig bederf en val. Het waren niet de schatten, gelijk men gewoonlijk beweert, welke de Romeinen verdorven, het was de wijze waarop zij ze hadden verkregen. De mensch maakt een matig gebruik van de goederen, welke hij zich langzaam en op eerlijke wijze verwert; maar de oorlogshuit is gelijk aan geld door het spel gewonnen: het wordt op even schandelijke wijze verspild als het verkregen is ¹. Gedurende de vier of vijf eerste eeuwen van Rome's bestaan was het slechts bedacht op uitbreiding van zijn gebied, en voor zoover de

¹ Dunoyer, Liberté du travail, IV, chap. III.

burgers geen oorlog voerden, hielden zij zich met den landbouw bezig om in de eerste behoeften te voorzien. Toen zij slaven waren meester geworden, werden dezen de landbouw en alle nijverheidswerk overgelaten¹, hetgeen ten eenen male allen vooruitgang wederhield. De overvloed en rijkdom van Rome waren gestolen goed, en niet door arbeid verkregen; vandaar dat, zoodra de schatten van Carthago en Corinthe en later van Egypte en Babylonië in Italië waren overgebracht, alle eerlijkheid en eerbaarheid verdreven waren, en dat in de bakermat der regtswetenschap hij de voornaamste was, die het best stelen en woekeren kon. In een land, waar hoegenaamd

---

¹ L. M. Moreau Christophe, Du droit à l'oisiveté, p. 132: "La fonction servile du travail était pour les anciens un rouage si essentiel de la machine sociale, que, parmi les philosophes égalitaires qui prêchèrent avec le plus de conviction le dogme de l'unité de la race humaine, aucun ne s'est rencontré qui eut la hardiesse, qui eut même la pensée, de dire que le travail pût être, un jour, organisé autrement qu'avec des mains serviles; — et qu'il n'y avait pas à Rome un seul prolétaire, quelque pauvre qu'il fut, qui pût même songer qu'un jour viendrait où ses mains citoyennes devraient, obligatoirement, pour le faire vivre, se servir de l'outil de l'esclave. Aussi, voyez avec quelles gauseries populaires sont accueillies les utopies des niveleurs du temps. Athénée parle d'un faiseur de projets qui voulait fonder une république sans esclaves. Inquiet de savoir qui travaillerait et qui ferait le service domestique dans ce cas, quelqu'un lui fait cette objection: Les citoyens seront donc réduits à se servir eux-mêmes? "Point du tout," répond le réformateur, qui n'admettait pas que ce put être. "En l'absence d'esclaves, je ferai marcher le service sans qu'on y touche. On n'aura qu'à dire: table, dresse-toi; huche, pétri; gâteau, viens sur la table; marmite, retire ces animaux de ton ventre; poisson arrive etc." (Athénée, VI. De Saint-Paul, 214). — Moreau de Jonnés, Statistique des peuples de l'antiquité, II, p. 502.

geen handel en nijverheid bestond en ook de landbouw niets tot de welvaart bijdroeg, waar aldus twee noodzakelijke periodes in de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkeling gemist werden, kon geen middenstand zijn. Rijkdom en armoede stonden in de sterkste kleuren tegen elkander over, verdeeling van rijkdom was geheel onmogelijk bij de edele burgers, voor wie handenarbeid eene oneer was; maar daarom waren er ten tijde van Cicero slechts 2000 der 450,000 burgers, qui rem habebant, en meer dan 320,000 waren op de registers ingeschreven om op staatskosten gevoed te worden ¹. Onder de rijkere burgers waren er, die voorbeeldeloos groote vermogens verzamelden, bijv. ²:

Apicius, de beroemde gulzigaard, bezat	f 10,091,135.
Crispus, eeneenvoudig burger van Vercellae,	" 20,182,287.
Demetrius, vrijgelatene van Pompejus, . . .	" 9,687,500.
Pallas, vrijgelatene van Claudius, . . .	" 30,273,437.
Seneca, de filosoof, verzamelde in 4 ja-	
ren tijds.	" 30,273,000.
Lentulus, de augur, ...	" 40,364,625.
Sylla, de dictator, ...	" 30,000,000.
Marcellus Epirus en Crispus Vibius . .	" 36,250,000.
Crassus erfde van zijnen vader	" 810,000,
en liet na.	" 19.170,000.

¹ L. M. Moreau Christophe, Du droit à l'oisiveté, p. 19. — Zie ook F. R. Malthus, Essai sur le principe de population, traduit par P. Prevost, I, p. 328.

² A. Moreau de Jonnès, Statistique des peuples de l'antiquité, II, p. 533.

Woeker, die pest der Romeinsche maatschappij, was een van de hoofdbronnen dezer schatten; waar die in een volk eenmaal wortel heeft gevat, daar bestaat, al was dat een handeldrijvend en nijver volk, de sterkste centripetaalkracht voor de rijkdommen, hoeveel te meer daar, waar alle handel en nijverheid onbekend zijn. En waren deze schatten nog ten nutte van het volk gebruikt, wellicht had zich het evenwigt nog eenigzins kunnen herstellen; maar integendeel, zij werden in de afgrijselijkste weelde en wellust verspild ¹, en was men uit vrees voor de uitgehongerde menigte genoodzaakt iets ten gerieve van zijne medeburgers te doen, dan werden er onmetelijke sommen verkwist, om het volk door feesten en tentoonspreiding van weelde eigenlijk nog dieper te doen zinken in zedebederf. Daarom, zoo ergens, werd te Rome de toestand der slaven verkieslijk boven die der armere burgers, en wil men, naar mijn oordeel, in den tegenwoordigen tijd een vergelijkend voorbeeld dier ellende vinden, de toestand der mindere klasse in China biedt veel overeenkomst aan ².

Het nageslacht heeft aan Rome veel te danken; doch het grootste deel harer eigene kinderen leefde in de

---

¹ L. M. Moreau Christophe, *Du problème de la misère*, I, p. 218. Over de meerdere walgelijkheid der zedeloosheid bij de Romeinen dan bij de Grieken, II, p. 212.

² W. Roscher, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, S. 314 u. 315. (Juvenal., III, 21, 23, 166, 190, 223, 225, 302; — IV, 116; — V, 8; — XIV, 134. — Seneca Controv., V, 33. De element. II, 6. De vita beata, 25. Ook Martial. V, 8; XIV, 1. — Meyer, *Reise um die Erde*, II, S. 390. — *Lettres édif.* XVI, p. 394. — Staunton Embassy, II, p. 151. — Klemm, *Culturgesch.*, S. 359).

diepste ellende, hetzij door de grofste weelde en wellust, hetzij door de afgrijselijkste armoede. De geschiedenis van dezen oorlogvoerenden staat bij uitnemendheid leert den volkeren ten stelligste, dat, al worden de rijkste vruchten der verovering en plundering geplukt, deze der algemeene welvaart meer nadeelig dan voordeelig zijn.

HOOFDSTUK II.

MIDDELEEUWEN.

---

§ 1.

ONDERSCHIED TUSSCHEN DE OUDE GESCHIEDENIS EN DIE DER MIDDELEEUWEN.

Voortbouwende op de overblijfsels der Romeische beschaving, door den germaanschen geest als met een nieuw leven bezielde en door het Christendom ondersteund ¹, konden de geslachten der middeleeuwen de ziekten der maatschappelijke ontwikkeling doorstaan, waaraan de volken der oudheid waren bezweken. Ziekte is niet anders dan disharmonie in de levensorganen, hetzij deze ontstaat door algeheel gemis van een noodzakelijk bestanddeel, hetzij dat door overmatige ontwikkeling van het eene één of meer anderen onderdrukt worden; in allen gevallen is vernietiging het onvermijdelijk gevolg van zoodanig ziekelijk leven. Is dit in het algemeen waar,

---

¹ Dr. J. J. Roszbach, *Geschiede der Politische Oekonomie*, S. 154. —
Zie ook Königswarter, *Organisation de la famille en France*, p. 118.

ook in de geschiedenis wordt het waargenomen: de Egyptische maatschappij miste alle verband en onderlinge wrijving tusschen hare verschillende standen, de Israëlitische natie het verkeer met andere volken, de Spartaan offerde het familieleven voor het staatsleven op, terwijl juist Athene en Corinthe gevoel meer dan verstand en orde lieten heerschen en daardoor de noodige kracht en volharding misten, en eindelijk, het magtige Rome vereenigde alle volken onder haren scepeter en liet alle heerlijke vruchten der beschaving van de overwonnenen naar haar middelpunt stroomen, maar helaas zij was gelijk aan den bourgeois gentilhomme, zij kon wel verzamelen maar niet gebruiken; de meest onderscheidene zowel materiële als intellectuele vruchten van beschaving waren in hare magt, doch door gemis aan zelfopvoeding wist zij de disharmoniërende bestanddeelen niet in overeenstemming te ontwikkelen ¹. Bij allen werd bovendien nog de welvaart belemmerd door een gemeenschappelijk kwaad, de slavernij ².

De volken der middeleeuwen hadden als grondslag van hun volksleven *vrijheidszin* en *trouw* en vereenigden in zich den lust tot den landbouw der Egyptenaren en den romeinschen burgerzin ³. Het is er verre van af, dat ik zoude willen beweren dat zij daarom reeds tot den hoogsten trap waren geklommen, even-

---

¹ L. M. Morcau Christophe, Du problème de la misère, I, p. 212 (?)

² Zie over de slavernij in de oudheid: F. F. de la Farelle, Du progrès social au profit des classes populaires non indigentes. Appendice, 3e. p. 478 et s.

³ Dr. Bluntschli, Deutsches Privatrecht, I, S. 118.

min als ik den tegenwoordigen toestand der maatschappij volmaakt zoude willen noemen. Doch ik wil mij ook wachten voor de zoo dikwijls overdrevene opvatting van het gezegde “niets nieuws onder de zon”¹. Zoolang wij niet eens weten of wij ons in het eerste of laatste tiendeel der geschiedenis van het menschedom bevinden, blijft zeker het zamenstellen van een algemeen systema, om al de verschillende volken en tijden te rangschikken, eene gewaagde taak. Dikwijls vervallen geschiedkundige overzichten en beschouwingen in een der volgende nitersten: of het standpunt van den spreker wordt als zenith beschouwd, of de tegenwoordige tijd is duister, eene wereld van wee en ach, de toekomst schrikkelijk en de gouden eeuw ligt ver achter. Aan de eerste overdrijving gaan filosofen en theologen dikwijls mank, hun geliefkoosde leer is hun afgod, de vroegere systema's waren slechts phasen van ontwikkeling, de volgende zijn verbasteringen. Niet gelukkiger dan deze waanwijzen, zijn die hoogmoedige zwartgalligen, die zich zelve weduwen van Sarepta en Lots van een tegenwoordig Sodom en Gomorra denken. De weg der Voorzienigheid is voortdurende verbetering en leidt tot volmaking, en daarom is het ondankbaarheid den vooruitgang niet op te merken; maar er *is* in zoover niets nieuws onder de zon, als de mensch een zwak en zondig wezen blijft.

Twee voorname punten van vooruitgang toont ons de geschiedenis der middeleeuwen boven de oude geschie-

---

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 510.

denis: de verspreiding van het Christendom en de overgang van slaven tot *glebae adscripti*. Door deze werd de eerste zekere stap gedaan naar de gelijkheid van alle burgers, — en daarmee naar de algemeene verdeeling van kapitalen.

De vernietiging der slavernij toch was het eerste vereischte om tot de ontwikkeling van den arbeid te geraken; zoolang de mensch als werktuig gebruikt werd, en de eigenaar dier werktuigen zijn geluk er in vond en de maatschappelijke toestand het hem toeliet om van den arbeid van zijn evenmensch te leven, werd de arbeid bij de bevoorregte klasse niet ontwikkeld, noch ook had deze noodig om de vruchten van natuur en arbeid op te sparen en tot weder voortbrenging aan te wenden. Bij de slaven ontwikkelde de arbeid zich nog minder, door gebrek aan aanmoediging tot den arbeid, daar zij de belooning hunner moeite niet konden genieten.

De heidensche Germanen hadden wel is waar slaven gelijk de Grieken en Romeinen, hoewel lang niet in dien strengen zin ¹; maar de invloed van het Christendom veranderde en bevestigde deze gedurende de middel-euwen in *hoorigen* en ontbond in den nieuweren tijd ook deze ketenen. Door deze trapsgewijze verbetering ontstonden in den loop der eeuwen de meest verschillende gra-

---

¹ Zie Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, S. 300. "Die deutsche Knechtschaft erscheint selten oder nie als strenge durchgängige Sclaverey, und zeigt bloss eine reihe vielfach gefärbter Abhängigkeitverhältnisse." — Zie ook Noordewier, *Nederl. Rechtsoudheden*, blz. 123. Zie verder Eichhorn, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, Theil I, S. 303 u. f.

den van uitoefening van magt van den eenen mensch over den anderen, van bezit en van maatschappij door zoodat ook de beide uiterste einden der maatschappij door eene onafgebroken keten van tusschenliggende schakels tot één organisch geheel verbonden werden.

Het ontstaan van eene zoodanige aancenschakeling van standen, welke de volken der oudheid niet kenden, is en blijft de grootste schrede tot verbetering van den maatschappijken toestand der volken, welke sedert den ondergang der oude staten gedaan is ¹.

Reeds in de eerste tijden der middeleeuwen, was in het *feodaalstelsel* bij de Franken de verdeeling van vasallen en ondervasallen. Ja reeds de *arimannia*, welke het opperhoofd naar het hof van den koning volgde, wiens luide hij gaat worden, is reeds zamengesteld uit ondergeschikter luiden, die weder over aan hen onderworpen luiden te gebieden hebben ². In de germaansche maatschappij volgden op de wettige bloedverwantschap de gezellen of vasallen; deze behoorden tot de vrije hoorigheid, waarop de dienstbare hoorigheid in verschillende graden volgde, *coloni*, *liti*, *aldiones*, *mansio-*

¹ Karl Marlo, *Organisation der Arbeit*, I, S. 43. — Zie ook L. J. Königswarter, *Hist. de l'organisation de la famille en France*, p. 119: "Ce qui caractérise encore, etc."

² J. M. Lehuërou, *Histoire des Institutions Mérovingiennes*, p. 262 et s. — César Cantu, *Histoire Universelle*, tr. par E. Aroux et P. Léopardi, IV, p. 185: "Celui qui confiait le fief s'appelait senior, seigneur; le bénéficié, junior ou miles, comme obligé au service militaire; mais ordinairement ou donnait au bénéficié direct le nom de *vase*, *vassal*, aux sous-bénéficiés celui de *valvasseurs*, *vavasseurs* (*vassi vassorum*?), dont relevaient encore d'autres vassaux inférieurs."

narii, mancipia, servi ¹. Later vindt men bijv. ook de slaven, welke heul kwamen zoeken bij de geestelijkheid, weder in verschillende trappen verdeeld (oblati, censuales, ministeriales) naar mate der bescherming, welke zij genoten ². Stonden deze onderscheidingen eertijds meer in verband met de krijgsdienst, allengs kwam de landbouw bij dezelve meer in aanmerking, en hiervan reeds moest meerdere persoonlijke vrijheid het gevolg wezen ³. Hoe ook in de betrekking der landbouwers tot hunne heeren eene voortdurende verbetering kwam, toont Adam Smith zeer schoon aan, waar hij den overgang na-gaat der glebae adscripti in coloni partiarum, metayers, steel-bow-tenants ⁴, tot eindelijk in farmers, onze gewone pachters ⁵. Als voorbeelden van hetgeen het land door de vrijlating der bewoners meer opbrengt, geeft Storch op, dat het land van den graaf van Bernstof vóór de vrijlating zijner boeren opbragt:

Rogge	3	voudig,	na de vrijlating	8 $\frac{1}{3}$	voudig
Gerst	4	"	"	9 $\frac{1}{3}$	"
Haver	2 $\frac{2}{3}$	"	"	8	"

en dat de landerijen van den graaf Zamoiski in Polen 17 jaren na de vrijlating zijner boeren 3 maal zooveel opbragten dan vóór dat tijdstip ⁶.

¹ J. M. Lehuëron, Histoire des institutions Carolingiennes, p. 178 et s. — César Cantu, Histoire Universelle, IX, p. 180.

² César Cantu, Histoire Universelle, X, p. 304.

³ Augustin Thierry, Du Tiers Etat, p. 10 et s.

⁴ Waarschijnlijk aldus genaamd naar de wijze, waarop zij oudtijds in den oorlog gewapend waren.

⁵ Adam Smith, Wealth of Nations, II, p. 90 a. f. ed.

⁶ Idem, Richesse des nations, Edition Blanqui, I, p. 480 Note.

110

Overzien wij de gegevens voor het middeleeuwsche volksbestaan: de overblijfsels der romeinsche beschaving; een nieuw volksleven, uit Azië met de groote volksverhuizing overgebracht, waarvan de hoofdbestanddeelen waren vrijheidszin, trouw, een sterk familieleven en een van dat beginsel uitgaande burgerzin; eindelijk den zegenenden invloed van het Christendom; zoo zijn wij terstond overtuigd, dat ook het maatschappelijke leven van het nieuwere tijdvak veel verbeterd moet zijn in vergelijking met het achterliggende. De vernietiging der slavernij, hebben wij reeds met een enkel woord vermeld; ik hoop dat het mij zal gelukken, om aan te toonen, hoe voornamentlijk de ontwikkeling van den arbeid, als productiefactor, in de middeleeuwen hiervan het gevolg was, en hoe dan ook hieruit voortvloeide eene meerdere aanwending van den rijkdom tot wedervoortbrenging; zoodat men in de middeleeuwen reeds eenigermate de geboorte van het kapitaal, en hier en daar bij de volken zijne eerste ontwikkeling kan bespeuren.

ADEL, GEESTELIJKHEID EN JODEN.

Te regt zegt Baudrillart: "Pendant les quatre siècles, qui précèdent (au XVIe), l'histoire économique du tiers-état peut être définie la lutte de la propriété mobilière, née du travail, contre la propriété territoriale, fille de la conquête ¹." De adel en de geestelijkheid waren de grondeigenaars in de middeleeuwen, zij waren de vertegenwoordigers van den onroerenden eigendom; hier tegenover stonden het eerst, als vertegenwoordigers van den roerenden eigendom, een volk, welks wetten het verboden eenig grondstuk in voortdurend eigendom te bezitten. Het waren de Joden, nu nog bekend als de geschiktste kleinhandelaars, omdat zij de minste waarde ten nutte weten te gebruiken. Werden in de middeleeuwen alle staten als het ware in kleinere staten verdeeld door de groote landbezittingen van adel en kloosters, waar de graven en hertogen, abten en bisschoppen alleenheerschers waren en met hunne onderhoorigen bijna geheel

¹ Henri Baudrillart, J. Bodin et son temps, p. 7.

afgescheiden leefden van hunne naaste bureu ¹, — een volk op hetwelk de vloek rustte: “Gij zult als vreemdelingen over den aardbodem verspreid worden.” was het eerste, dat eenig verkeer bragt tusschen die onzamenhangende en zelfs onderling krijgvoerende bestanddeelen van het middeleeuwsch Europa, terwijl zij, als kinderen van het oude Godsvolk, eene bijna ongeloofelijke gemeenschap met elkander onderhielden en daardoor de vereenigingsband waren van die verdeelde wereld ².

Toen de germaansche volksstammen met hunne wilde horden Europa binnentrokken en hunne burgerlijke inrigtingen, gelijk bij alle nomadische volken, nog niets anders waren dan de organisatie van een leger, geroed om ieder oogenblik ten strijde te trekken, waren alle groote daden heldenfeiten, en de belooningen daaraan beantwoordend. Het opperhoofd beloonde den moed zijner onderdanen door het geschenk van een strijdros, door het toewijzen van het nog bebloede zwaard waarmede hij eigenhandig het hoofd van een vijand had doorkliefd, door het toekennen van een grooter deel van den buit der verslagenen, door het geven van maaltijden enz ³. Zoo ras zij evenwel eenige uitgestrektheid lands met hun bloed hadden gekocht, en zij geen genoegzaam onderhoud meer vonden in het plunderen der overwonnenen, werden zij tot den landbouw genoodzaakt. De opperhoofden der

¹ César Cantu, Histoire Universelle, tome IX, p. 188 et s.

² César Cantu, Histoire Universelle, tome X, p. 273.

³ J. M. Lehuërou, Histoire des Institutions Mérovingiennes, p. 361.

benden eigenden zich een groot deel van het veroverde land toe, terwijl de gezellen of onderling het overblijvende verdeelden, of hun nu en dan als belooning (fe) een grondstuk (od) werd toegewezen ¹. Zoo ontstond het feodaal stelsel, uit de meest natuurlijke wederzijdsche betrekking van schenker en begiftigde. Hoe deze betrekking bij de verschillende schakeringen des germaanschen volkskarakters gewijzigd was; hoe in Germanië meer de volgelingen der veroveraars tot vasallen en vavassins hunner meerderen werden, in Gallië daarentegen de overwonnenen die plaats schijnen bekleed te hebben; hoe het romaansche op het germaansche element invloed uitoefende; hoe de feodaliteit ², oorspronkelijk alleen betrekking hebbende op het landeigendom, zich allengs ook tot andere betrekkingen uitbreidde en om zoo te zeggen de geheele middeleeuwsche maatschappij met eene en dezelfde tint van hoorigheid en afhankelijkheid kleurde ³, is ons, streng genomen, bij ons onderwerp onverschillig. Slechts het laatste verschijnsel, in zoo verre als het niet weinig bijdroeg om het landeigendom in dezelfde hand te vereenigen, verdient voor ons eenige oplettendheid. Het besef van invloed en van magt bij den

---

¹ César Cantu, *Histoire Universelle*, tome IX, p. 177 et 179. — L. J. Königswarter, *Histoire de l'organisation de la famille en France*, p. 189.

² Zie over de waardering van de feodaliteit vooral ook Guizot, *La civilisation en Europe*, quatrième leçon, p. 88 s.

³ César Cantu, *Histoire Universelle*, tome IX, p. 182 et s. — P. 201: "Bien plus, on en vint jusqu'à inféoder l'air qu'on respirait, (fief en l'air, fief volant) afin que nul homme, nul objet ne demeurât affranchi de ce lien universel."

heer en het gevoel van afhankelijkheid bij den hoorige, versterkte de hebzucht bij den eerste en verzwakte alle gevoel van zelfstandigheid bij den laatste. Uit dezen toestand alleen kan men het ontstaan en de bestaansbaarheid uitleggen van zoo vele vreemdsoortige, ja, volgens ons inzien althans, geheel onbillijke middeleeuwsche heerlijke regten ¹, welke soms den heer de meest onbepaalde magt gaven zelfs in de teederste familieaangelegenheden der hoorigen, en allen slechts daarop uitliepen, om al wat naar eigendom van op de heerlijkheid wonende personen geleck, met onweêrstaanbare kracht tot den eigendom van het middelpunt, dien heer en meester, te trekken; terwijl de aanhoudende oneenigheden tusschen de groote landeigenaars de kleinere dwongen om partij te kiezen en bescherming te zoeken ², waardoor zij van zelve al spoedig in het lot van de door die edelmoedige adellijke heeren beschermde deelden: zoodat hij, die de magt in handen had, hoe langer zoodanig werd, en zelf, slechts in naam en vorm zijnen leenheer erkennende, als onafhankelijk alleenheerscher zijne groote goederen regeerde. Ja men kan naar waarheid zeggen, dat er twee natiën waren: de eene eigenaar van den grond, de andere niets bezittende; de eene geheel eigenmagtig handelende met alles wat met de

---

¹ Zie Guizot, *Civil*. p. 91 en 92. — César Cantu, *Hist. Universelle*, tome IX, p. 192. *Rapports entre le seigneur et le vassal*, en de *Notes additionnelles* p. 493. *Devoirs entre feudataire et vassal*. *Assises de Jérusalem*, p. 505 sur les mariages des vassales.

² César Cantu, *Hist. Universelle*, tome IX, p. 216.

kleuren van zijn geslacht geteekend was, de andere alles moettende dulden ¹.

Naast den adel verhief zich allengs de *geestelijkheid* als grondbezitter. Hoe kon dit uitblijven, nadat de leer van Hem, die ons verkondigde: “God is geest en die Hem aanbidden moeten hem aanbidden in geest en in waarheid,” een menschelijk stelsel, het geloof een gebod, de liefde eene verpligting, het Christendom eene kerk was geworden. Reeds ten tijde der romeinsche christen-keizers genoot de Christelijke kerk vele voordeelen; de schatten der heidensche tempels werden aan de nieuwe kerk toegekend, de geloovigen hadden verlof haar hunne goederen bij uitersten wil na te laten, het werd gewoonte voor haar eenige giften af te zonderen bij alle gewigtige tijdstippen in het leven, en bovendien stelde de keizerlijke vrijgevigheid haar vrij van alle belastingen ². De hierdoor verkregene en bespaarde gelden werden gebruikt voor de godsdienstoefening, voor het onderhoud der geestelijkheid, en tot ondersteuning der armen; in het onderhoud der kerkgebouwen werd voorzien door eene afzonderlijke kerkelijke belasting ³. Bij deze bron van inkomsten kwam er later nog eene veel aanzienlijker, de tienden namentlijk; eerst vrijwillig opgebracht na een bijzonder voordeeligen oogst als een Gode

---

¹ Idem, p. 210.

² M. J. M. Lehuërou, *Histoire des institutions Carolingiennes*, p. 482, en de aldaar aangehaalde plaatsen uit den Cod. Theod. XVI, t. X, l. 20; *ibid.* t. II, l. 4; *ibid.* t. V, l. 57 en l. 65, enz.

³ M. J. M. Lehuërou, *Histoire des institutions Carolingiennes*, p. 484.

welgevallig offer, werden zij later onder Karel den Grooten op het concilium te Frankfort, en in Engeland onder Ethelwolf, Alfred en Eduard als regelmatige schatting voor de kerk vastgesteld ¹. Deze regten werden op de schandelijkste wijze uitgebreid; oorspronkelijk werden zij slechts van de voortbrengselen van den landbouw geheven, naderhand werden zij uitgebreid tot den handarbeid en bovendien soms drievoudig geheven; bij voorbeeld: na een tiende der op het land staande schoven te hebben geïnd, werd er een tiende van het gemaal geheven, en eindelijk ontvingen die broodtende profeten een tiende van het brood zoo als het uit den oven kwam. Voeg hier nog bij de schattingen, waaraan soms geheele koninkrijken zich onderwierpen, bij voorbeeld de Sint Pieters penning, welke door Engeland voor den Heiligen Stoel werd opgebracht ².

Bovendien bestond het grootste deel der kerkelijke bezittingen in landerijen; de geestelijkheid bleef niet vrij van het hoofdelement der middeleeuwen, de bishoppen en abten vertrouwden zich in de *truste* der vorsten, en daar zij zich niet alleen aan de geestelijke verzorging der volken hielden, maar niet schroomden zelve de wapenen aan te gorden en hunne onderhoorigen in het veld te roepen, zoo waren er vele hoorigen hunner naburen, welke de hardheid hunner heeren ontvlugtende bij de kerk meerdere mildheid zochten. Maar vooral

¹ C. Dareste de la Chavaune, Histoire des classes agricoles en France, p. 146.

² César Cantu, Histoire Universelle, tome IX, p. 280, en C. Dareste de la Chavaune, Histoire des classes agricoles en France, p. 148.

waren er vele kleine landeigenaars, welke zich met hunne geheele bezitting aan de kerk overgaven om hare bescherming te genieten, doch niet minder om te deelen in de vrijstelling van schattingen en openbare dienstpligtigheden, welke alle kerkelijke goederen en onderhoorigen genoten. Dit gebruik nam in Italië zoo zeer toe, dat Lotharius hiertegen een decreet moest uitvaardigen ¹. Het grootste euvel van dit alles was de onvervreemdbaarheid der kerkelijke goederen. Als bewijs van mijn beweren, dienc dat het klooster van Fontenelle of Saint Wandrille reeds in 788, 3974 *manses*, ieder van ten minste 12 *jugères*, behalve 63 molens onder zijne hoorigheid had, terwijl het eerst in 650 gesticht was ²; zoo vermeldt ook Bodin dat omstreeks het einde der 16e eeuw de geestelijkheid $\frac{7}{12}$ van de inkomsten van geheel Frankrijk trok ³.

Maar behalve dat, zal er wel geen uitvoerig betoog noodig zijn, om aan te toonen, dat, waar het onroerend eigendom en daarmee de landbouw zoo zeer op den voorgrond staat, over het algemeen weinige schatten worden overgegaard, en is dit al het geval, zoo is het voor den landbouwer, die gewoon is de vruchten als van zelve uit den grond te zien opkomen en slechts uit noodzaak met eenigen arbeid der natuur te hulp komt, geheel oneigenaardig om het langzaam overgewonnene weder tot reproductie uit zijne handen te geven, zonder

---

¹ J. M. Lehuëron, *Hist. des inst. Carolingiennes*, p. 540.

² *Ibid.* p. 539.

³ H. Baudrillart, *J. Bodin et son temps*, p. 409.

handtastelijke zekerheid van het terug te zullen ontvangen. Bekleedt de landbouw in een land niet eene onevenredig groote plaats in de middelen van bestaan, en hebben de overtollige vruchten door het verkeer ruilwaarde, zoo wordt hij hierdoor aangemoedigd en zullen er meer vruchten van natuur en arbeid kunnen worden opgespaard: maar om den boer te bewegen deze tot wedervoortbrenging aan te wenden, hiertoe behoort nog veel meer, dat men in onze dagen nog niet heeft uitgevonden. Nu geloof ik, dat in de eerste helft der middeleeuwen althans, de landbouw eene onevenredig groote plaats in de middelen van bestaan uitmaakte, ja zoo goed als geheel alleen stond, waardoor hij alle vrije aanmoediging miste, dewijl de producten geen vertegenwoordigende waarde vonden. Bestonden niet de inkomsten van adel en geestelijkheid in ruwe producten? Voor deze zelfs ging dus het opsparen met groote moeite gepaard¹. Daarom behalve de vele andere ongerieven der middeleeuwsche maatschappij: de aanhoudende veeten, de voor den geest van het volk zoo verdoovende feodaliteit, de onvervreemdbaarheid en centralisatie van den landeigendom bij den adel en de geestelijkheid, — miste zij vooral verkeer en eene opwegende waarde tegenover den landeigendom en de ruwe producten van den landbouw.

Gelijk ik reeds zeide, het zijn de *Joden* geweest, welke door hun godsdienstigen en maatschappelijken toestand uitsluitend bestemd schenen om het eerst den weg te banen tot het meerder gewigt krijgen van den roerenden eigendom¹.

¹ Men herinnere zich het heidelbergsche vat en dergelijke.

² M. Blanqui aîné, Histoire de l'Economie politique, I, p. 173 et s.

Het feodaalstelsel met zijne fideicommissen, centralisatie en onvervreemdbaarheid der landcrijen, belette geheel het crediet, dat landeigenaars genieten in een land waar de eigendom vrij is. De handel was bovendien op allerlei wijzen belemmerd door tollen en willekeurige regten; zoodat het alleen aan eene zwervende natie, welke in persoon zijne koopwaren vergezelde, met taaijen moed en groote volharding de hebzucht van den adel door uiterlijk vertoon van armoede trotseerde, mogelijk was eenige winstgevende nering te drijven. Aan den anderen kant zag de adel den handel ook liever in handen der Joden dan bij zijne onderdanen, uit vrees voor opstand, en waren hem geldvoorschieters niet ongevallig; of zoo hij het geweld verkoos, was er, door den godsdiensthaat tusschen Christen en Jood, geen geschikter volk dan de Joden om het onder een of ander voorwendsel groote sommen af te persen ¹. De geschiedenis der middeleeuwen levert dan ook tallooze voorbeelden van zoodanige willekeurigheden op. In de 11^e eeuw had de geestelijkheid te Toulouse het regt, om jaarlijks bij het paaschfeest eenen Jood eene oorvijs toe te dienen, hetgeen een zckere kapellaan, Hugo, met een ijzeren handschoen zoo hard deed, dat hij het hoofd van den ongelukkige verpletterde; dit regt werd natuurlijk in eene schatting veranderd ². In 1160 moesten de Joden te Beziers voor 200 solidi van den bisschop Willem het regt afkopen, dat het volk had om hen op palmzondag naar

---

² Karl Dietrich Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, II, S. 82.

³ Iden, II, S. 83.

welgevallen met steenen te werpen ¹. In 1182 werd in Frankrijk door Philippus Augustus een decreet uitgevaardigd, dat de Joden binnen 3 jaren het land moesten ruimen, klaarblijkelijk om hunne bezittingen meester te worden, daar zij gezegd werden $\frac{1}{3}$ van het geheele land in eigendom of onderpand te hebben ². In 1210 liet Jan zonder Land de Joden stelselmatig gevangen nemen, om losprijzen van hen te verkrijgen; bekend is het, hoe hij aan een dezer slagtoffers dagelijks één tand liet uittrekken, tot hij op den achtsten dag een genoegzamen losprijs van hem verkreeg ³. In Bretagne ging het zoo ver, dat de assisen in 1239 geen regtsingang verleenden tegen hen, die eenen Jood mogten vermoord hebben ⁴. Onder Hendrik III van Engeland werden de Joden op de willekeurigste wijzen geprest en beboet, en dan weder door de baronnen vervolgd omdat zij den koning geld hadden gegeven; in 1239 moesten allen, omdat een hunner een Christen vermoord had, $\frac{1}{3}$ hunner inkomsten afgeven; twee jaren later moesten zij de straf van verbanning of levenslange gevangenis voor 20,000 mark afkopen; in 1243 werden zij weder zwaar belast en ontving de koning eigenhandig het goud, zijne beambten het zilver; in 1251 perste hij hun weder zooveel geld af, dat de geschiedschrijver zegt, dat zij niet alleen werden geschonden, maar verscheurd en vertrappt ⁵. Op bevel van den

¹ Recherches sur le Commerce, II, 2e, p. 129 et s.

² César Cantu, Histoire Universelle, X, p. 275.

³ F. von Raumer, Geschichte der Hohenstaufen und ihre Zeit, V, S. 312.

⁴ César Cantu, Hist. Univ., X, p. 275.

⁵ F. von Raumer, Gesch. der Hohenstaufen und ihre Zeit, V, S. 312.

aartsbisschop Rupert van Maagdeburg werden zij in 1261 onder het loofhuttenfeest overvallen, geplunderd en zoo veel mogelijk gevangen genomen, om hen weder vrij te laten tegen een losgeld van 100,000 mark ¹. Omdat zij in hunne synagoog te hard hadden gezongen, werden zij door het parlement te Parijs in 1288 tot eene zware boete veroordeeld ². Het aan landbezittingen zeer rijkc klooster Waldsassen in de Oberpfalz, dicht bij de boheemsche stad Eger, was in zware schulden bij de Joden: hiervan verlostc Keizer Lodewijk V hen in 1341 door de schuld eenvoudig te vernietigen; het duurde natuurlijk niet lang of die zelfonthoudende monniken hadden er zich weder even diep ingewerkt ³. Oppervlakkig mogen deze voorbeelden niet toepasselijk schijnen op mijn onderwerp: wanneer men echter bedenkt, dat, door de verdrukking waarin de Joden leefden, alsook doordat zij in zoo hooge mate het eerste vereischte van goede financiers bezaten, om namentlijk de maat van hunnen rijkdom verborgen te houden, — er geene bepaalde gegevens zijn om de grootte van hunnen handel en bezittingen te kunnen bepalen; zoo zal men inzien, dat er geen beter bewijs voor mijn beweren bestaat, dan dit, dat wij zien hoe zij in alle landen als rijk bekend stonden en men van hen altijd geld kon afpersen, zonder dat zij daardoor van gebrek en armoede omkwamen of zelfs

---

¹ Karl Dietrich Hüllmann, *Städtewesen des Mittelalters*, II, S. 71.
Zie ook F. von Raumer, *Gesch. der Hohenstaufen*, V. S. 308.

² César Cantu, *Histoire Universelle*, X, p. 275.

³ K. D. Hüllmann, *Städtewesen des Mittelalters*, II, S. 76.

eenigzins gedeerd scheenen. Aan den kleinhandel en het rondventen van edelgesteenten en oostersche stoffen schijnen zij hun eersten rijkdom te danken te hebben; zoodat wij vermeld vinden, dat zij reeds in het begin van de 9^e eeuw zoo grooten invloed hadden, dat de marktdagen op de voor hen geschikter dagen verzet werden. Van dat tijdstip tot de 11^e en 12^e eeuw, toen de lombardische handel zich meer ontwikkelde, waren zij de eenige handelaars en bankiers van Europa.

OPKOMST DER STEDEN.

Beschouwdcn wij reeds gewigtige veranderingen in de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkeling, welke alle minderen of meerderen invloed uitoefenden op het individueel opsparen van de vruchten van natuur en arbeid; geen verschijnsel troffen wij nog aan, dat de behoefte en het verlangen der volken hiernaar zoo zeer verraadt als juist die algemeene beweging, welke in de middel-eeuwen, beginnende van Italië, zich over geheel Europa verspreidde, om het landleven te verlaten en zich in steden te vestigen. Wat doen die waanzinnigen? Zij verlaten het rustige landleven, het onbezorgd rusten aan de borsten van moeder natuur, het inademen met volle teugen van al wat leven en opgeruimdheid kan geven, om een bestaan, want leven is 't niet meer, te zoeken binnen eene eng besloten ruimte, waar zij niets dan koud en spoedig verrottend menschenwerk aanschouwen, en voor altijd zon, maan en sterren hebben vaarwel gezegd. Hoe zullen zij het leven rekken? De natuurvruchten wassen niet meer in rijken overvloed voor hunne

voeten op; door allerlei conventioneele hulpmiddelen moeten zij nu met de grootste moeite in hun onderhoud voorzien, dat hun vroeger bijna als van zelf werd aangeboden. Van waar dit vreemde verschijnsel, men zoude het bijna eene maatschappelijke ziekte noemen, was het een gevolg van de onderdrukking der lijfeigenen door de leenheeren, of een phase van de algemeene vereenigingsgeest (Associationsgeist) der middeleeuwen, welke zich later in de gilden en de Hanze nog duidelijker openbaarde, of een gevolg der kruistogten, of eenvoudig van verbastering van zeden en meerdere zucht naar weelde? Waar het een gevolg van was, laat zich niet met enkele woorden beschrijven: het had niet één, niet tien, maar wel honderden oorzaken, alles droeg er toe bij; de beweging was algemeen, doch niet plotseling; zij was niet vooraf bepaald door afgetrokken politieke systemen, evenmin was zij de uitvoering van wel doordachte republikeinsche plannen; zij was slechts de verovering voor het grootste deel van het volk, van de eerste regten der menschheid, van die vrijheid van handelen waaraan ieder behoefte gevoelt, de vrijheid om te komen, te gaan, te koopen, te verkoopen, te bezitten wat men voor zich zelve heeft verworven en het aan zijne kinderen na te laten, in één woord, om die stille huiselijke vrijheid te genieten, welke heden door iedere goede regering aan al hare burgers wordt verzekerd ¹. Maar wat zullen zij bezitten,

---

¹ Zeer eigenaardig klaagt de abt Guibert, dat het volk in de gemeenten niet meer zulke zware straffen en boeten moet betalen als wel voor slaven zouden passen. Ap. Rer. Francic. Script. XII, 950: "Com-

wat aan hunne kinderen nalaten; adel en geestelijkheid zijn meester van alle landerijen. Tot nog toe hebben die verhuizers bijna geene andere waarde gekend dan de ruwe natuurvoortbrengselen, en door hun veranderden toestand worden er nieuwe behoeften, maar daarmede ook nieuwe waarden geschapen, wat voor adel en geestelijkheid begiftiging of erfating was, dat zal voor hen hun eigen handenarbeid zijn. De *arbeid als productiefactor* wint bij de opkomst der steden meer dan dubbel in kracht, en niet lang duurt het, of het ontstaan van het bankwezen, het crediet en den wissel verkondigen ons, dat de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid in gebruikelijken vorm in de maatschappij op allerlei wijzen als medehelpers van natuur en arbeid tot wedervoortbrenging van meerdere nuttige zaken worden aangewend ¹.

Wanneer men in eene eenmaal bestaande maatschappelijke inrigting geboren wordt, dan schijnen alle toestanden ons hoogst eenvoudig en natuurlijk, al zijn zij door een oneindig tal van gebeurtenissen, door ongelofelijke moeite en vlijt op de kunstmatigste wijze door de menschen onder Gods leiding daargesteld. Vragen wij ons echter rekenschap en vergelijken wij het heden met het verleden, zoo staan wij verbaasd over het on-

---

munio autem, novum ac pessimum nomen, sic se habet, ut capite censi omnes solitum servitutis debitum dominis semel in anno solvant; et si quid contra jura deliquerunt, pensione legali emendent; ceterae censuum exactiones quae servis infligi solent, omnimodis vacent.” Zie César Cantu, Hist. Univ. X, p. 326, note 1.

¹ Zie over dit onderwerp ook Augustin Thierry, *Lettres sur l'histoire de France*, Lettre 13—24. — A. Kluit, *Hist. der Holl. staatsregering*, IV, bl. 62 en v.

derscheid en bewonderen de oneindige wijsheid, waarmede de Almagtige de menschen langs een moeilijken, doch zekeren weg leidt tot individuëele vrijheid en onafhankelijkheid van elkander, maar tevens tot een bewust leven als kinderen Gods, waarbij een der hoofdvoorwaarden is, om voor zijne naasten te leven. Is de vorming der gemeenten van vrije burgers in de middeleeuwen, hier niet een duidelijk blijk van? Overal leefde het volk, wel niet meer persoonlijk onderworpen aan zijnen medemensch, toch afhankelijk van den eigenaar van den grond, waaruit hij zijn voedsel moest trekken. Maar nu gaat eene nieuwe eeuw voor hem open: hij kan zich eene woonplaats kiezen waar hij wil, en zoo hij met inspanning van geest en ligchaam zijnen evenmensch op eene of andere wijze van nut is, wordt hem het voedsel geheel toeberaid voorgezet. Moest uit een staathuishoudkundig oogpunt de opkomst der steden dan ook niet zeer gunstig werken? Het zich vestigen in de steden verraadt reeds eenigzins het aanwezen van eenigen voorraad van opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, daar men veelal het regt van poorterschap moest koopen, en daarbij doet de vestiging toch ook eenigen rijkdom veronderstellen; hoewel ik gaarne beken, dat men voorbeelden vindt, dat de steden lijfeigenen van de omliggende landen vrij kochten en in hunne muren opnamen, om het aantal hunner inwoners te vermeerderen ¹. Dat eene digtere stedelijke bevolking grootere ontwikkeling aan de nijverheid geeft, meerdere verdeling van den arbeid

¹ César Cantu, Histoire Universelle, X, p. 366.

mogelijk maakt, den roerenden eigendom sterk in verhouding tot den landeigendom doet toenemen, en eindelijk door dit een en ander de kapitaalvorming en kapitaal-aanwending aanmoedigt, vooral omdat de bezittingen der stedelingen meerendeels uit roerende goederen bestonden, welke veel meer dan de onroerende goederen door het ongebruikt liggen in waarde verminderen; daartoe zal wel geen lang betoog noodig zijn. Want behalve dat reeds velen vóór mij dit betoogden, durf ik zeggen, dat de uitkomst het ten duidelijkste bewezen heeft, en het geheele feit van de uitbreiding der steden anders eene onmogelijkheid zoude geweest zijn. De landeigenaars zullen wel niet hunne gevlugte lijfeigenen hebben onderhouden, en van waar ook die aanzienlijke spinnerijen en weverijen, die aanzienlijke handel der steden van zuidelijk Europa in specerijen, zijden stoffen, enz., waarvoor dan toch ook eenige inlands geproduceerde waarde in ruil werd gegeven ¹?

Velen zullen mij welligt van eenzijdigheid beschuldigen, dat ik de middeleeuwsche steden zoo hoog roem en de steden der oudheid zoo geheel heb veronachtzaamd; hun wil ik alleen doen opmerken hetgeen vroeger gezegd is over de verhouding van vrijen en slaven in de voor- naamste steden van Griekenland en Italië, en verwijst

---

¹ Zie bijv. de verbodsbepalingen van de derde Lateraansche Kerkvergadering in 1179, en de pauselijke verbodsbepalingen tegen Barcelona van het jaar 1274, waarbij alle uitvoer van wapenen, ijzer, lood, scheepstimmerhout, hennep, pik, rogge, garst, tarwe, boonen, meel, enz. wordt verboden. Zie K. D. Hüllmann, *Städtewesen des Mittelalters*, I, S. 93 u. f.

hen daarentegen naar die menigte van charters, welke in de 12de en 13de eeuw bijna om strijd over geheel Europa aan opkomende of soms reeds gevestigde steden werden gegeven, om de burgers tegen de onderdrukking van geestelijkheid en adel te vrijwaren. Bij voorbeeld, door den koning van Frankrijk werden zoodanige charters verleend, aan Sens in 1189: “Intuitu pietatis et pacis in posterum conservandae;” aan Compiègne in 1153: “Ob enormitatem clericorum;” aan Abbeville in 1350: “Propter injurias et molestias a potentibus terrae burgensibus frequenter illatas;” aan Nantes in 1150: “Pro nimia oppressione pauperum” ¹. Een der merkwaardigste charters is de welbekende “Etablissement de paix,” door Lodewijk den Dikke in 1128 aan de burgers van Laon ² verleend, nadat zij lange en bloedige oorlogen met hunnen bisschop hadden gevoerd, welke nog wel vrijen en lijfeigenen onderscheidt, maar hen toch voor den regter gelijkstelt. In dit charter komt ook de bepaling voor: “Quiconque sera reçu dans cette paix de vra, dans l’espace d’un an, se bâtir une maison ou acheter des vignes, ou apporter un mobilier suffisant pour pouvoir satisfaire à la justice, s’il y avait quelque sujet de plainte contre lui” ³, hetgeen nog al strookt met mijne veronderstelling, dat het zich vestigen in de

¹ César Cantu, Hist. Univ., X, p. 338.

² Zie over die commune de Laon vooral Augustin Thierry, Lettres sur l’histoire de France, Lettre 16—18.

³ César Cantu, Hist. Univ., X, p. 341. — Aug. Thierry, op. cit. p. 286.

steden een blijk was, dat de kapitaalvorming reeds in zekere mate had toegenomen.

In het algemeen was in bijna alle landen de gewoonte tot regt geworden, dat zoo de lijfeigenen gedurende één jaar en één dag eene veilige schuilplaats in eene stad hadden gevonden, zij hierdoor onherroepelijk hunne vrijheid verkregen: zoo bijv. in Noordelijk Duitschland en Bourgondië, te Bern, te Seyssel, te Lindau aan het meer van Constantz, te Freiburg in den Breisgau; in de Nederlanden te Haarlem en te Alkmaar; in Engeland was het in de 12^e eeuw bijna algemeen erkend¹. Op vele plaatsen werd de vrijheid met geweld verkregen, elders weder schonken de heeren uit gebrek aan geld hunnen onderhoorigen de vrijheid tegen eenig losgeld, en ook eindelijk worden er voorbeelden gevonden, dat die groote gift geheel uit overtuiging onbeperkt werd toegestaan. En — al mogten de burgers niet den laatsten steen aan het gebouw hunner vrijheid leggen, men kan het hun niet wijten: veeleer zij men doordrongen van een innig gevoel van dankbaarheid voor den moed, waarmede zij het slavenjuk hebben afgeschud en hierdoor een nieuw tijdvak voor het volk geopend, doordat het in staat werd gesteld, om voor zich zelf en zijne nakomelingen te arbeiden en de vruchten van dien arbeid te besparen.

---

¹ K. D. Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, I, S. 209.

---

§ 4.

GILDEN EN HANZE.

Als magtige patronen van den arbeid en daardoor als eerste beschermers van de kapitaalvorming bij den burgerstand gedurende de middeleeuwen, moeten de gilden en de Hanze nog genoemd worden. Beiden kunnen gezegd worden verschijnsels te zijn geweest van den verenigingsgeest, welke zich zoo eigenaardig in dien tijd bij het volk openbaarde: eensdeels door dat men overal tegenover den adel en de weinige orde, welke nog in de maatschappij heerschte, zijne hulp moest zoeken in de erkende waarheid van de spreuk "Eendragt maakt magt;" anderdeels, zoowel omdat de vraag naar handels- en nijverheidsproducten nog niet groot genoeg was om het bestaan eener vrije concurrentie mogelijk te maken, als ook omdat het volk, dat tot nog toe om zoo te zeggen onder voogdij had geleefd, toen het zich zelfstandig moest ontwikkelen van zelf nog eenige leiding zocht van eene hoogere magt, al werd deze dan ook door het volk zelf conventioneel daargesteld.

Vele instellingen en gebruiken der gilden, welke nu

geheel afgekeurd zouden worden, waren toen niet alleen hoogst nuttig, maar in dien tijd noodzakelijk om de uitoefening van eenen of anderen tak van nijverheid mogelijk te maken; zooals bijv. de bepaling voor het getal meesters in een vak; die zich in eene stad mogten vestigen; dat de burgers, soms zelfs de plattelandsbewoners binnen een bepaalden afstand buiten de stad, zich zekere nijverheidsproducten alleen mogten aanschaffen bij de handwerkslieden van de stad hunner inwoning ¹. Om genoegzame zekerheid aan de burgers te geven, waren er in bijna alle gilden hoogst nuttige bepalingen, zooals bepaald onderzoek en waarborg van de qualiteit der waren, strenge waarborgende bepalingen voor de bekwaamheid der werklieden, waarmede de welbekende chefs d'oeuvres in verband stonden. Voor dien tijd mag ook de verbodsbepaling op het huwelijk der ondergeschikte werklieden nuttig geweest zijn; hoewel Blanqui de deugdelijkheid dezer bepaling mijns inziens wat te hoog verheft ².

De vervaardigers van kleedingstoffen hebben zich het eerst in gilden vereenigd in tegenoverstelling van de eenvoudiger ambachten, als visschers, bakkers, slaggers, welke het langst voor eigen gebruik der heeren door de lijfeigenen werden uitgeoefend ³. Dit is, geloof ik, een bewijs, dat de behoefte naar samenwerking in die takken van nijverheid het meest gevoeld werd, waar verdeling van arbeid het eerst vereischt werd. En hiervoor

---

¹ Dr. J. J. Rossbach, *Gesch. der politischen Oekonomie*, S. 166.

² M. Blanqui aîné, *Hist. de l'Econ. polit.*, I, p. 242.

³ K. D. Hüllmann, *Städtewesen des Mittelalters*, I, S. 319.

waren de gilden uitmuntend geschikt, daar ieder hoe langer zoo meer in de voordeelen der nijverheid wilde deelen; terwijl de inlijving in een reeds bestaand gild met veel moeite gepaard ging, zoo werd de werkkring der nieuw op te rigten gilden als het ware door concurrentie beperkt, waarvan het groote voordeel was, dat alle onderdeelen van een tak van nijverheid naauwkeuriger bewerkt konden worden. Door overdrijving evenwel kwam men dikwijls tot geheel ongerijmde bepalingen: zoo vindt men in *Le livre des métiers*, gemaakt door Etienne Boileau, onder St. Louis ¹, de onderscheiding tusschen 5 soorten van hoedenmakers; de bepaling, dat messenmakers niet in hun ambacht de vervaardiging van het heft en het lemmet mogten vereenigen; dat zadelmakers wel schoenen mogten maken, maar schoenmakers geene zadels; dat schoenlappers niet voor meer dan een vierde der waarde aan de schoenen mogten herstellen. Het kan dan ook niet anders, of tallooze oneenigheden, beboetingen enz. moesten daaruit voortvloeijen.

Van hoe groot nut de gilden ook mogen geweest zijn, ook op hunne geschiedenis was maar al te zeer toepasselijk: "Het goede komt van God, het kwade van de menschen" ².

Nauwelijks hadden enkelen zich door de nijverheid eenigen rijkdom vergaderd, of zij mishrukten hun invloed door bij het keuren der chefs d'oeuvres niet meer de reg-

¹ M. Blanqui aîné, *Hist. de l'Econ. polit.*, I, p. 228.

² Ph. W. van Heusde, *Brieven over hooger onderwijs*, bl. 11.

ten van kunde en bekwaamheid te laten gelden, maar een treurig nepotisme in te voeren, en hoe langer hoe grooter werden de nadeelen van die monopolies van broodwoningen ¹. Maar ook de geschiedenis heeft haar oordeel over deze middeleeuwsche verschijnsels geveld; want ten geschikten tijde wierp de maatschappij, nadat zij zich met de voedende deelen, een begin van kapitaalvorming door nijverheid en de eerste ontwikkeling van deze laatste, had versterkt, de onnutte en schadelijke overblijfsels, monopolie en nepotisme, van zich af ².

Openbaarde zich de vereenigingsgeest der middeleeuwen in de opkomst der steden en de vorming van gilden, het grootste werk dat door hem tot stand werd gebracht was ongetwijfeld de Hanze. Van duisteren oorsprong en gedurende haar geheele bestaan met opzet in eenen nevel van geheimhouding gehuld, was zij niet te min de fakkels der beschaving in Noordelijk Europa, en kon, gedurende haren bloei, in magt en aanzien zich meten met de magtigste koninkrijken.

De beteekenis van "Hanze," koopmansgild ³, en de overeenkomst van de inrigting der gilden met de regels, welke in de kantoren en factorijen der Hanzesteden ten opzichte der bedienden of leerlingen golden, doen veronderstellen, dat die groote vereeniging van steden van Lon-

¹ K. Marlo, Organisation der Arbeit, I, 1, S. 39 u. f.

² Zie breeder over de gilden Mr. H. W. Tydeman, Antw. op de vraag over de inrigting der gilden, o. a. bl. 59.

³ C. J. Fortuyn, Specimen de Gildarum hist., p. 17. — H. Scherer, Allgem. Gesch. des Welthandels, I, S. 430. — F. E. Berg Heer van Middelburgh, De Nederlanden en het Hanzeverbond, bl. 39 en v.

den tot Novogorod en van Bergen tot Krakau ¹ van hetzelfde geslacht en denzelfden oorsprong is als ieder middeleeuwsch gild. Het gemis van nieuwsbladen, posten, assurantie, wissels, in één woord van alle onderling verkeer tussehen de volken, en nog meer de onveiligheid der landwegen door den roofzuchtigen adel en der zeeën door de vrijbuiters, drongen de kooplieden tot aaneensluiting in gilden, en bij meerdere uitbreiding de handelsteden tot onderlingc onderstand en of- en defensieve verbonden ². De Hanze legde voor Europa de eerste grondslagen van het volkenregt, en hoewel tegen haren wil ³, heeft zij aan het scandinavische schiereiland en de landstreken op de oostkust der Baltische zee tot en met Novogorod den weg ter beschaving aangewezen. Was deze beheerscheres der noordelijke zeeën, de moeder van den handel en bloei van meer dan 80 steden, mogen wij dan niet op maatschappelijk physiologisch terrein haar ook de beschermster van het door den handel overgewonnen kapitaal noemen? — Al ontwikkelde deze nieuwe productiefactor zich in noordelijk Europa niet zoo welig als in zuidelijk Europa, zijn wasdom was aldaar niet minder degelijk: terwijl gedurende den bloei der italiaansche steden de geldhandel in het zuiden eene groote rol speelde, bleef in het noorden onder de Hanze de in vele opzigten productiever ruilhandel den boventoon voeren. En vraagt gij naar bewijzen van den overgewonnen rijkdom, ik behoef u slechts te herinneren

¹ K. F. Becker's Weltgesch. VI, S. 59.

² Dr. J. J. Roszbach, Gesch. der politischen Oekonomie, S. 171. — M. Blanqui aîné, Hist. de l'Econ. polit. I, p. 189.

³ H. Scherer, Allgem. Gesch. des Welthandels, I, S. 440.

aan de aanzienlijke handelskantoren en factorijen te Hamburg, Bergen ¹, London, Brugge en naderhand te Antwerpen; onder meer anderen aan den oorlog, welke dat magtige handelsverbond met Waldemar III van Denemarken zoo roemvol voerde ², en vooral mogen wij niet onopgemerkt voorbijgaan hetgeen Scherer ons verhaalt, dat namelijk de Hanze zooveel crediet had, dat zij geld tegen 5 en 6 procent konde opnemen, terwijl de vorsten toenmaals voor het minst 12 procent betalen moesten ³. Deze enkele feiten vergoeden ons ruimschoots het gemis van statistieke opgaven, en toonen ons voldoende aan, welke groote waardevermeerdering plaats vond door de productenverplaatsing van de verschillende landen, waarheen de Hanze zich uitstreckte.

Dat de bespaarde rijkdom niet in handen van adel of geestelijkheid kwam, maar als vrucht van den arbeid van den burgerstand dezen bleef toebehooren, hiervoor was in de reglementen van het verbond wijselijk gezorgd, door te bepalen, dat geene stad tot het bondgenootschap mogt toetreden, zoo zij eenigermate onderworpen of hoorrig was aan eene dezer magten.

Naar uiterlijken schijn was op den ondergang van de Hanze het spreekwoord toepasselijk: "élève le corbeau, il te crêvera les yeux." De handelaars der Nederlandsche steden, door de Hanze aangewakkerd, zochten in de 15de en 16de eeuw zich er van te verwijderen, om, van

---

¹ H. Scherer, Allgem. Gesch. des Welthandels, I, S. 450.

² Idem, I, S. 431.

³ Idem, I, S. 436.

het daarmede verbonden monopoliestelsel en stapelregt bevrijd, zelve met minder onkosten het verkeer met de havens der Baltische zee aan te knopen, en de voortbrengselen der duitsche nijverheid, welke door middel van de Hanze in de behoeften van de engelsche markt voorzag, werden door inlandsch fabricaat verdrongen. Maar inderdaad was de oorzaak geene andere, dan dat de tijden veranderd waren. Vermeerderde rust en orde maakten de bescherming van het verbond onnoodig, en zoodra eenig kapitaal gevormd was in de landen, waar het verbond zijne vertakkingen uitstrekke, moesten de vormen weggenomen worden; even als de loopwagen van het kind moet op zijde gezet worden, zoodra het kind alleen kan gaan, opdat hem nu niet eene belemmering zij, wat hem vroeger tot steun diende.

HOOFDSTUK III.

NIEUWE GESCHIEDENIS.

---

§ 1.

ONDERSCHIED TUSSEN DE GESCHIEDENIS DER MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWE GESCHIEDENIS.

Zoo ik in mijn pogen cenigermate geslaagd ben, om uit enkele verschijnsels der maatschappelijke ontwikkeling gedurende de middeleeuwen, aan te toonen: hoe ten eerste het deel van het volk, dat in de eeuwen vóór Christus niet eens tot het eigentlijke volk gerekend werd, trapsgewijze tot een meer zelfstandig bestaan kwam; hoe vervolgens, toen die eerste groote beletselen, sla vernij en lijfeigenschap, hoe langer zoo meer werden opgeheven, de nijverheid en handel, en daarmede de arbeid als productiefactoren zich terstond ontwikkelden, waardoor de roerende eigendom meer in aanmerking begon te komen en, als door het volk, nu vrije burgers, geproduceerde waarde, ook dezen in eigendom bleef toebehooren; hoe daardoor de overgewonnen en opgespaarde vruchten van natuur

en arbeid hunnen rang begonnen in te nemen in de bezittingen der menschen naast het grondbezit, dat oudtijds door verovering, later door erfplating of schenking verkregen werd; — zoo wij dus mogen aannemen, dat in de middeleeuwen de eerste grondslagen zijn gelegd voor meer algemeene kapitaalvorming, dan zal het gemakkelijk zijn, om uit de nieuwe geschiedenis aan te toonen, dat deze rigting in steeds sterkere mate bij de volkeren is toegenomen. Evenwel, eene groote zwaarigheid ontmoeten wij in de keuze der bewijzen; omdat, hoe digter de voorwerpen onzer beschouwingen zich bij ons standpunt bevinden, het des te moeilijker wordt, om de betrekkelijke waarde dier voorwerpen te beoordeelen. Daarom moet en mag ik met eenig regt de toegevendheid der lezers inroepen.

De aanvang der nieuwe geschiedenis wordt terecht gerekend van eene gebeurtenis, welke het leven der volkeren moest vernieuwen. Al wat de middeleeuwen heerlijk en schoons hadden in het aanzijn geroepen om het volk tot nuttige kapitaal aanwending aan te sporen, raakte in verval of werd bedorven door den ouden vijand van het mensdom, een verkeerd begrepen eigenbelang. In Italië werden uit geldzucht de vergaderde schatten niet meer tot goederenhandel, maar tot een ledigen geldhandel gebezigd; de steden, trotsch op keuren en privilegiën, verachtten den landbouw; de gildebroeders, door een monopolie verrijkt, verhieven zich tot de geldaristocratie in de steden. Het volk dreigde door zijne vroegere broeders teruggestooten te worden in den onderdrukten toestand, waaruit hun even te voren de weg gewezen was;

overal heerschte de grootste eilende en braken de burgeroorlogen uit. In de alleenheerschende kerk, wier hoofden en opzieners oudtijds velen onderdrukten een veilig toevlugtsoord hadden verschaft, ging nu integendeel, alsof zij een voorgevoel van haar aanstaanden val had, eene laatste groote financiële speculatie doen op de domheid en de zonde harer kinderen; niet, gelijk zij voorgaf, om eenen tempel te bouwen voor God, want zij wist wel, dat Hij niet woont in tempels met handen gemaakt, noch gediend wordt met gaven en offeranden, maar om een gedenkteeken harer magt daar te stellen, om een laatst schitterend blijk te geven van middeleeuwsche nuttelooze verspilling van schatten.

Maar op dat oogenblik ook stond de hervormer op, die door de hervorming in het edelste deel van het bestaan der menschen, de Godsverering, ook eene geheele vernieuwing zoude te weeg brengen in het maatschappelijk leven. Op zeer registreeksche wijze, zoowel in het stoffelijke als in het geestelijke, heeft de hervorming een grooten invloed uitgeoefend op het maatschappelijk verschijnsel, dat wij trachten na te gaan.

Reeds op verscheidene plaatsen toonde ik aan, hoe meerderde persoonlijke vrijheid eene aansporing tot spaarzaamheid en kapitaalvorming is. Zoo maatschappelijke vrijheid een vereischte hiertoe is, veel meer nog zal geestelijke vrijheid een grooten invloed uitoefenen op de meerdere of mindere geneigdheid der menschen, om zich een voorraad van nuttige zaken te verwerven. Want nergens vindt het bewustzijn van individualiteit meerdere voldoening dan in

het privaateigendom ¹, en daar alle handelingen en geneigdheden der menschen van een geestelijk beginsel uitgaan, zoo zal ook de zucht naar individuëel materiëele onafhankelijkheid, welke het gevolg is van het bezit van een genoegzamen voorraad opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, zeker sterk zijn aangewakkerd door de hervorming. Deze toch was eene omwenteling in het geestelijk bestaan der volken, waardoor voor ieder individu zijne oorspronkelijke individuëel geestelijke vrijheid werd herkrege. In de allereerste plaats toch moet het volk een zelfbewust leven hebben, zal het met eenig vooruitzicht zich toelleggen op spaarzaamheid en vaarwel zeggen aan de meer algemeene handelwijs, om alles wat niet voor de oogenblikkelijke en dagelijksche behoefte gebruikt moet worden, aan een buitengewoon genot op te offeren. In alle standen der maatschappij heerscht in evenredigheid deze verderfelijke neiging, en bij allen is zij evenzeer te laken: voor den minsten arbeider bestaat er geene meerdere reden dan voor den gegoeden burger, om bij meerdere verdiensten zich meerdere behoeften te scheppen. De laatste evenwel zal meerdere behoeften zijn, naarmate hij meer verstandelijk ontwikkeld is en daardoor het gevaar en zijnen pligt beter kent. Wil men nu het menschedom niet al te zeer veroordeelen, zoo mogen wij besluiten, dat bij meerdere verstandsontwikkeling en pligtbeseef bij het volk, ook het pligtbetrachten zal toenemen. Godsdienst en Godsverering worden bij alle volken gevonden en bestaan bij alle

¹ K. Knies, Die politische Oekonomie, S. 108.

menschen, al is hunne geestelijke ontwikkeling voor het overige ook nog zoo gering. En geeft dan niet eene herschepping in dat meest algemeene geestelijke leven, welke eigen onderzoek en eigen overtuiging vordert, het eerste vooruitzigt op verdere verstandelijke ontwikkeling, en alle heilzame gevolgen van dien? De vermaarde ingetogenheid der Hugenooten, en de meerdere vlijt en arbeidzaamheid, waardoor, vooral in de eerste eeuwen na de hervorming, die volken uitgemunt hebben, welke zich aan Rome's juk ontrukten, hebben dit bewezen.

Heeft ook het huwelijk van den godsdienstlocraar, de priesterkaste niet weder een stap nader bij het volk gebracht, en door gelijkheid van toestand de kracht van het goede voorbeeld vermeerderd? Is door de afschaffing der monnikenorden niet het beginsel gehuldigd, dat ledigheid (Arbeitslosigkeit) niet het eerste vereischte is van heiligheid of wetenschap ¹, maar dat integendeel ieder mensch in zijne eigene behoeften moet voorzien door arbeid en vlijt? De hervorming vernietigde de noodeloze verspilling van waarde in de kerken en bij de openbare godsdienstoefening ², welke in schattingen en tienden door het volk werd opgebracht. Hierdoor werden aanzienlijke sommen gelds bij het volk gelaten en tot wedervoortbrenging aangewend. En zoo de tijd tot arbeid

---

¹ G. W. F. Hegel, Philosophie der Geschichte, S. 509.

(De la Court, Het welvaren der stad Leyden, bl. 3, zegt, dat één derde deel der stad bestond in geestelijken en godshuizen (1497).)

J. de Bosch Kemper, Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland, bl. 66.

² M. Blanqui aîné, Histoire de l'économie politique, I, p. 294.

eenige waarde voor den daglooner heeft, dan werd hem in de afschaffing der tallooze overbodige feestdagen een onmetelijken schat geschonken. Door de vermindering van de monnikenorden en den geestelijken stand werden er dus handen voor den arbeid gewonnen, door de afschaffing der feestdagen meerder tijd voor den arbeid. Maar het meest onmiddellijk merkbare voordeel is zeker geweest de onteigening der geestelijke en kloostergoederen; want al werden die veelal door den staat toegeëigend, — daar zij als eigendom der kerk vrij van belasting waren geweest, werd, zoodra de staat de rente verkreeg, het volk in het opbrengen der belastingen verligt ¹. Dat zoodanige omwentelingen niet gering te achten zijn, zal men beseffen, wanneer men weet, dat volgens Boxhorn in de vijftiende eeuw allcen in Holland 400 kloosters waren ², en dat in Engeland zeven tienden van den grondeigendom aan de geestelijkheid toebehoorde, terwijl de inkomsten van de duizend-een-en-veertig kerkelijke inrigtingen onder Hendrik VIII geschat werden op drie millioen gulden, een voor dien tijd alleraanzienlijkst bedrag ³. Genoeg, reeds vroeger wees ik op den rijkdom der geestelijkheid.

De landen, waar het protestantisme doordrong, behoeven als het ware slechts tegenover de roomsch-katholieke opgenoemd te worden, om van de waarheid van dit beweren overtuigd te worden: Holland tegenover Portugal,

---

¹ Wij hebben er immers nog onlangs een voorbeeld van gezien in Spanje.

² J. de Bosch Kemper, Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland, bl. 57.

³ M. Blanqui aîné, Histoire de l'économie politique, I, p. 288.

Engeland tegenover Spanje, Noord- tegenover Zuid-Duitschland, Genève en Neufchatel tegenover de Vallais en Graubunderland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tegenover de republieken van Zuid-Amerika. Zijn de eerste de laatste sinds de hervorming niet in beschaving en welvaart vóórgeweest? Zoo ook is het wel bekend, dat Lodewijk XIV door de herroeping van het Edict van Nantes het nijverste deel zijns volks uit Frankrijk dreef¹, en hierdoor den bloei van de fabrieknijverheid in de Nederlanden bevorderde.

Hoe men² nu kan beweren, dat het protestantisme klaarblijkelijk veel welvaart heeft verspreid, of dat althans de welvaart in de protestantsche landen minder belemmerd werd, doch dat er geene verdeeling van rijkdom plaats konde hebben; dat het katholicisme om hare eenheid terug te wenschen ware, daar door den geest van onafhankelijkheid van het protestantisme de landen en volken te veel op zich zelve stonden en hun eigen belang tegenstrijdig met dat hunner naburen achtten, — is voor mij onbegrijpelijk. Zoodra toch rijkdom ontstaat, niet door verovering, maar door handel en nijverheid.

---

¹ M. Blanqui ainé, Histoire de l'économie politique, II, p. 10: "Ce fut sans doute un coup horrible (Révocation de l'Édit de Nantes) pour elle que celui qui lui enleva cinq cent mille de ses enfans les plus industriels, car cette perte cruelle n'a jamais été réparée."

² M. Blanqui ainé, Histoire de l'économie politique, zegt: "Malheureusement, le protestantisme, si habile à multiplier la richesse, n'a pas encore trouvé le secret de la distribuer avec impartialité parmi toutes les classes, qui la produisent. Il a brisé le lien, qui unissait les nations chrétiennes, et substitué l'égoïsme national à l'harmonie universelle où tendait le catholicisme."

dan toch wordt de medewerking van het geheele volk vereischt, en hoe zoude de verdeling van den rijkdom betwijfeld worden, waar iedereen tot de vermeerdering bijdraagt? Tot die hoogte van zelfopoffering is het menschdom zeker nog niet gekomen. En wat betreft die algemeene harmonie, waarheen het katholicisme zoude leiden in vergelijking van het nationaal egoïsme der protestantsche landen; voor het geestelijke kon de eenheid niet tegenstaande talloze en herhaalde concilia niet be waard blijven, en voor het materiële was zij toch niet anders dan een alle volkeren uitzuigend egoïsme ten voordeele van eene bevoorregte kaste. De geschiedenis wijst integendeel geen bijzonder nationaal egoïsme der protestantsche landen aan, maar wel den steeds toenemenden band tusschen de volkeren, in de eerste plaats zeker door het Christendom, en vervolgens, door een beter begrepen eigenbelang bij toenemende verlichte staathuishoudkundige beginsels, door de regeringen in toepassing gebragt.

Evenwel wil ik de welvaart der protestantsche landen niet alleen aan de hervorming toeschrijven, maar veel meer acht slaan op de woorden van den Heer H. A. Wijne¹: “dat men dikwijls te uitsluitend het eene of andere verschijnsel, hetzij dan gunstig of ongunstig, aan ééne oorzaak toeschrijft, zonder in aanmerking te nemen, hoevele andere, middellijk of onmiddellijk, daarbij tevens in het spel komen. Zoo lazén wij voor eenigen tijd de volgende, vrij eenzijdige voorstelling in

---

¹ Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1856. — Statistische studiën over Nederland, door H. A. Wijne, bl. 277.

een anders niet onverdienstelijk werk, *Quelques mois de séjour aux Etats-Unis d'Amérique*, par J. H. Grand-Pierre, Pasteur suffragant de l'Eglise réformée de Paris: "Qu'est ce qui forme de tels peuples de telles moeurs? Est ce le catholicisme romain de l'Italie, de l'Espagne et des misérables états de l'Amérique du Sud? ou bien le rationalisme de l'Allemagne avec les socialistes, qu'il a engendrés et dont il a semé l'Europe? ou bien encore le latitudinarisme français avec l'absence ou la stérilité de ses oeuvres? N'est ce pas plutôt la foi évangélique, que les Américains des Etats-Unis, comme les Anglais de la Grande-Bretagne, ont puisée et puisent encore dans la parole de Dieu?"

Genoeg is het voor ons doel, aangetoond te hebben, hoe de vrijheid van onderzoek ontegenzeggelijk veel moet bijdragen tot kapitaalvorming, en de afschaffing van de misbruiken van het catholicisme veel tijd en waarde aan het volk schenkt. Wij willen nu de oorzaken nagaan, die verder tot hetzelfde einde medewerken.

---

§ 2.

ONTDEKKING VAN DE KAAP DE GOEDE
HOOP EN VAN AMERIKA.

Wanneer wij de gevolgen dezer gebeurtenissen beschouwen, dan zeker kunnen wij zeggen alleen te handelen over verschijnselen van den maatschappelijken toestand, welke plaats grijpen ten gevolge van de zucht naar rijkdommen. Maar dan ook leert de geschiedenis ons met de treffendste voorbeelden, dat zucht naar rijkdommen de welvaart der volken niet bevordert, maar dat alleen arbeid en vlijt duurzamen rijkdom schenken, en dat een schijnbaar groot individuëel voordeel, in strijd met het algemeen belang, op den duur slechts nadeel is.

Nooit werd aan eenig land zoo groote en voordeelige productiefactor geschonken als aan Spanje in de ontdekking van Amerika; doch verovering en plundering werd verkozen boven arbeid en kapitaal aanwending, en de gave, die haar tot de welvarendste natie had kunnen verheffen, is door het gebruik, dat er van gemaakt is, haar verderf geworden. Hoe weinig de menschen hun eigen welzijn kennen, leert de geschiedenis der engelsche kolonie in Noord-Amerika, en nooit kan men volmon-

diger bekentenis hiervan hebben, dan Bristol gegeven heeft. Toen namelijk Engeland genoodzaakt was de onafhankelijkheidsverklaring der Vereenigde Staten te onderteekenen, rigtte Bristol eene petitie aan het parlement om zijne goedkeuring aan zoodanigen vrede te weigeren, daar deze den ondergang van den Engelschen handel zoude medeslopen. Eenige jaren later vroeg dezelfde stad goedkeuring van een plan tot uitbreiding harer havens, daar hare handelsvloot door het verkeer met de Vereenigde Staten verdubbeld was ¹.

In hoeverre de gevolgen dezer ontdekkingen, in het algemeen de handel op Oost en West, bewijzen oplevèren van meerdere kapitaalvorming en verdeeling, en deze bevorderd hebben en nog bevorderen, — dit is, geloof ik, het oogpunt, waaruit ik deze wereldgebeurtenissen moet beschouwen.

Vele eeuwen heeft de dwaling onder de volkeren geheerscht, dat de hoeveelheid geld, welke zich in een land bevond, de rijkdom van dat land bepaalde. Van daar de geheel verkeerde maatregelen, welke vooral in de 15^e en 16^e eeuw door vele regeringen werden genomen, om kunstmatig de waarde van het gemunt geld te vermeerderen ². Bedenkt men echter, dat goud en zilver juist minder subjectieve waarde hebben dan koper, ijzer of lood, als zijnde minder geschikt ter bewerking, maar dat hunne gebruikswaarde meest bestaat in het meerdere gemak, dat zij aanbrengen bij de ruiling der nuttige

---

¹ Blanqui aîné, Hist. de l'écon. polit., I, p. 308.

² Idem, I, p. 330.

zaken¹, behalve in de voldoening van de zucht naar weelde, zoo zal men inzien van hoe weinig waarde de Amerikaansche metaalproductie op zich zelve zoude zijn

---

¹ F. G. Schulze, Nationalökonomie, S. 616: "Geld ist also dasjenige Ding, welches man allgemein im Handel (Handel moet hier in den meest algemeenen zin genomen worden) als Preisausgleicher gebraucht, um die Schwierigkeiten des Tauschhandels zu beseitigen." — S. 651: "Das Geld is nur ein *Werkzeug des Handels*. Durch dasselbe werden nicht Güter erzeugt, sondern nur die schon erzeugten Güter vertheilt.

Das Geld ist gleichsam ein Fahrwerkzeug, durch welches die Eigentums- und Benutzungsrechte der Dingen bequem von einer Person zu einer andern gbracht werden.....

Die Frage, wie viel Silber hat ein Volk zur Betreibung seiner Geldgeschäfte nöthig, ist der Frage ähnlich, wie viel Wagen hat eine Gesellschaft zu halten, um alle vorkommende Fahren zu besorgen....

Wir denken uns eine Gesellschaft von Kaufleuten, welche in zwei Städten wonen und einander Waaren zusenden. Um nun berechnen zu können, wie viel Wagen zu solchem Transporte erforderlich seien, sind die folgende Vorfragen zu Beantworten:

- 1) Wie viel centner Waaren sind in einem Jahre zu fahren?
- 2) Wie viel kann auf einem Wage geladen werden?
- 3) Wie schnell gehen die Wagen?

.....

In ähnlicher Weise haben wir, wenn man von uns eine Berechnung des Silberbedarfs für die Geldgeschäfte eines Volkes fordert, folgende Angaben zu verlangen:

- 1) Wie viel Preise sind bei dem fraglichem Volke in einem Jahre auszugleichen?
- 2) Wie hoch ist der Preis des Silbers?
- 3) Wie schnell läuft ein loth Silber um?

.....

Da es nun unmöglich ist, diese drei Angaben zu erlangen, so ist auch eine *Berechnung* des Geldbedarfs ganz unausführbar.

geweest, zonder uitbreiding van den handel in andere nuttige waarden, waarvoor een wijd veld geopend werd in het goedkooper en meer uitgebreid verkeer met de Oost. Ware dit laatste achterwege gebleven, dan was de eerste van oneindig veel minder waarde geweest, en de aangebrachte metalen waren al ras zoodanig in prijs gedaald, dat de voortbrengingskosten te hoog waren geworden in verhouding tot de gebruikswaarde, zoodat de productie van zelve ware opgehouden. Vóór ik deze stelling omkeer, en dus uit den aanhoudend vermeerderden aanvoer van het edel metaal tot een nog oneindig grooteren aanvoer van andere nuttige zaken besluite, wil ik trachten door enkele korte opgaven eenig denkbeeld te geven van de vermeerderde productie der edele metalen.

In Europa (Rusland medegerekend) zoude de gemiddelde jaarlijksche productie van zilver bedragen hebben:

1492—1810.....	43,985	kilogrammen.
1810—1825.....	84,612	"
1825—1848.....	117,922	"
1848—1851.....	149,290	"
1851—1855.....	148,410	"

volgens deze cijfers zou dus die productie thans $3\frac{37}{100}$ maal zoo groot zijn als van 1492 tot 1810.

In Amerika:

1492—1810.....	389,379	kilogrammen.
1810—1825.....	319,215	"
1825—1848.....	568,857	"
1848—1851.....	755,180	"
1851—1855.....	735,180	"

d. i. $1\frac{94}{100}$ maal zoo groot.

In Azië en Australië:

1492—1810.....	6,000	kilogrammen.
1810—1825.....	12,000	"
1825—1848.....	40,000	"
1848—1851.....	100,000	"
1851—1855.....	110,000	"

d. i. $18\frac{33}{100}$ maal zoo groot, en dus zoude de geheele gemiddelde jaarlijksehe zilverproductie thans $2\frac{3}{10}$ maal zoo groot zijn als in de 3 eerste eeuwen na de ontdekking van Amerika.

De goudproductie zoude in de volgende mate gemiddeld jaarlijks zijn toegenomen:

In Europa (Rusland medegerekend):

1492—1810.....	965	kilogrammen.
1810—1825.....	2,220	"
1825—1848.....	11,757	"
1848—1851.....	27,392	"
1851—1855.....	25,931	"

dus thans jaarlijks $26\frac{87}{100}$ maal meer dan van 1492—1810.

In Amerika (Californië medegerekend):

1492—1810.....	7,512	kilogrammen.
1810—1825.....	7,792	"
1825—1848.....	10,787	"
1848—1851.....	61,786	"
1851—1855.....	156,911	"

d. i. $20\frac{88}{100}$ maal meer.

In Azië, Afrika en Australië:

1492—1810.....	4,000	kilogrammen.
1810—1825.....	8,000	"
1825—1848.....	15,000	"
1848—1851.....	24,000	"
1851—1855.....	221,770	"

d. i. $55\frac{44}{100}$ maal meer, en dus zou de geheele gemiddelde jaarlijksche productie thans $32\frac{43}{100}$ maal grooter zijn dan in de 3 eerste eeuwen na de ontdekking van Amerika ¹.

Zoodanige vermeerdering van productie pleit reeds op zich zelve voor sterk toegenomen welvaart: de oorzaak der productie is toch de vraag naar het product, en hoe minder subjectieve waarde dus het product heeft, tot des te grootere algemeene welvaart mogen wij uit eene vermeerderde productie besluiten. Vooral, daar tegenover de 2voudige vermeerdering der zilverproductie en de 32voudige van het goud, de prijs van het metalen geld sinds de ontdekking van Amerika ongeveer slechts van 3 à 4 tot 1 verminderd is ², blijkt hieruit reeds eenigzins, dat

¹ Narcès Tarassenko-Otreschkoff, De l'or et de l'argent. Table 2 et p. 338. (Bij voorkeur gebruikte ik deze opgaven, daar ze mij het duidelijkste overzicht schenen te geven, en deed dit met te meer vertrouwen, daar de schrijver zich beroept op A. Smith, Dureau de Lamalle, Jacob, Joseph Garnier, Stirling, Al. von Humboldt en vooral op Michel Chevalier). — Zie ook F. W. v. Reden, Deutschland und das übrige Europa, S. 401 u. f., waar zijne opgaaft van de gezamentlijke productie gedurende 1853 van het goud lager, en van het zilver hooger is, dan de hier opgegevene gemiddelde productie.

² W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 243 (ed. 1854), S. 244, noot 3 (Diesz ist schon die Meinung von Ad. Smith; ähnlich D. Hume, On money. Nach Letronne, Considérations sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines, p. 119; und Bökh Staatshaushalt I, S. 88 hat der mittlere Werth des Getreides zu Silber gestanden: in Athen 400 v. Chr. = 1 : 3146, in Rom 50 v. Chr. = 1 : 2681, in Frankreich kurz vor 1520 = 1 : 4320, im 19 Jahrh. = 1 : 1050. Nach Say, Traité II, Ch. 3, hätte der Hektoliter Korn in Silber gegolten: unter Demosthenes 303 Gran, Cäsar 270, Karl M. $245\frac{1}{3}$, Karl VI 219, 1514 = 333, 1536 = 731, 1610 = 1130, 1640 = 1280, 1789 =

de prijs niet van de hoegrootheid van het aanbod, maar van den navraag afhangt. Dit is nog veel duidelijker in de prijsverhouding van het goud en zilver merkbaar. In de 17e eeuw stond het gewigt van het in Europa ingevoerde goud tot dat van het zilver als 1 tot 60 à 65, in de eerste helft van de 18e eeuw als 1 tot 30, in de tweede als 1 tot 40, in 1847 als 1 tot 14¹, zonder dat de prijsveranderingen hiermede hoegenaamd evenredig zijn geweest. In de middeleeuwen gold het goud 10 à 12 maal zoo veel als het zilver, en niettegenstaande dat de goudproductie niet in gelijke verhouding tegenover de zilverproductie is toegenomen, is de waarde van het goud tegenover die van het zilver toch gestegen tot op 15 à 16 : 1². De oorzaak dezer waardevermeerdering

---

1342, 1820 = 1610 Gr. — Garnier, Hist. des monnaies, II, p. 328, 355 meint: Silber habe im Altherthum (?) sein Gewicht in Korn 6000 fach erkaufft, bei uns nur 1000 fach. — Th. Smith, De Republ. Anglorum I, 18, nimmt an, dass sich der Silberpreis van der Ritterzeit an bis 1625, wie 120 : 40 vermindert habe. — Der Spanier Moncada (1619) spricht von 6 : 1 (Jacob. Ch. 19), Jacob selbst, im Vergleich mit unsern Tagen, von 7 : 1 (Ch. 15). Man darf aber nicht übersehen, wie die Kornpreise im ganzen während der letzten drei Jahrhunderte auch an sich gestiegen sein mögen (zie noot 1, op blz. 84 dezer proeve); und das Gold beträchtlich weniger gefallen ist als Silber).

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 252, noot 8. Volgens bovenvermelde opgaven van Narcès Tarassenko-Otreschkoff van 1851—1855 als 1 tot 2½.

² W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 256, § 142 u. noot 1 en S. 257, noot 2. In Hamburg schwankte das Preisverhältnis der Gold- und Silberbarren van 1816—1837 zwischen 15.79 und 15.63 zu 1; in London gleichzeitig zwischen 15.89 und 14.97 zu 1 (Humboldt). — Von Reden, Deutschland und das übrige Europa, geeft

van het goud tegenover het zilver, moet hierin gezocht worden: ten eerste, dat het goud meer natuurproduct is dan het zilver, daar tot de productie van het eerste slechts zeer weinig kapitaal en bekwaamheid vereischt wordt, tot die van het laatste veel kapitaal en bekwaamheid noodig zijn ¹; en ten tweede, in het meerdere gebruik voor sieraden en weelde ², welke bij meerdere ontwikkeling en welvaart

S. 405 in de volgende jaren de gemiddelde waardeverhouding tussehen goud en zilver naar de Hamburgsche koersnotering op als volgt:

1700.....14.80 : 1	1760.....14.91 : 1
1710.....15.23 : 1	1770.....14.93 : 1
1720.....15.06 : 1	1780.....14.69 : 1
1730.....14.82 : 1	1790.....15.10 : 1
1740.....14.98 : 1	1800.....15.64 : 1
1750.....14.47 : 1	1810.....16.21 : 1

en volgens het overzicht der Hamburgsche goudkoers van 1816—1853 (S. 407) was de gemiddelde verhouding in

1816—1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
15.65:1	15.72:1	15.75:1	15.58:1	15.35:1	15.43:1	15.34:1

¹ Zie over den regel, dat de nuttige zaken, naar mate zij minder kapitaal en arbeid tot hare productie vereischen, bij vooruitgaande ontwikkeling hooger in prijs blijven, W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 226, § 130.

² Niet onbelangrijk zijn de cijfers, welke Roscher hieromtrent aanhaalt. Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 248, noot 2. Jacob rechnet auf die Verarbeitung zu gewerblichen Zwecken im 16 und 17 Jahrh. $\frac{1}{5}$ derjenigen Metallmenge, die nach Abzug des Verlustes im asiatischen Handel jährlich zum europäischen Gold- und Silbervorrathe hinzukam: d. h. im 17 Jahrh. ungefähr $2\frac{1}{2}$ Mill. Piaster jährlich; im 18 Jahrh. $\frac{2}{3}$ (!), d. h. jährlich 15 Mill. P.; um 1830 in England 2,457,221 Pfd. St., Frankreich 1,200,000, Schweiz 350,000, im übrigen Europa 1,605,490, in Nord-Amerika gegen 300,000: zusammen 5,900,000 Pf. St. Nach den Registern der pariser Münze hat sich das französische Silberschiff van 1709 bis 1759 versiebenfacht (Humboldt). In England soll sich

niet achterblijven, gelijk het dan ook eene erkende waarheid is, dat bij meer beschaafde volken het goud in evenredigheid duurder is ¹. Maar de voornaamste oorzaak is ongetwijfeld de zoo sterk toegenomen navraag naar de edele metalen als ruilmiddel, waarbij weder op hooger ontwikkelingsstrap in evenredigheid grooter navraag naar het goud bestaat, als zijnde bruikbaar bij groote betalingen ².

---

die Masse der gestempelten Silberwaaren von 1804—1830 sogar wie 1 : 30 vermehrt haben (Huskisson), und wirklich galten z. b. silberne Gabeln vor 1815 mit Ausnahme der allerreichsten Familien für eine Seltenheit. M'Culloch schätzt allein in Birmingham den jährlichen Silberverbrauch zum Plattiren u. s. w. auf 150,000 Unzen; in Scheffeld auf 500,000; den Goldverbrauch in der Töpfereidistricten auf 650 Pf. St. wöchentlich. Die Juweliers von New-York verarbeiten jährlich für 3 Mill. Dollars edele Metalle (Economist, 16 April 1853) wohl grösstentheils neues Material. Die gesamtmasse der Gold- und Silbergeräthe in Europa und Amerika hält Jacob für $\frac{5}{4}$ mal so gross, wie diejenige des bearen Geldes, in England allein für doppelt so gross (Ch. 28).

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 256, § 142, en zegt in noot 3, dat de prijs van het goud in Azië gewoonlijk lager staat dan in Europa, sedert vele eeuwen = 10 : 1. Bij de Birmannen staat het echter als 17 : 1, door de groote weelde in goud (Crawford Embassy, p. 433. K. Ritter, Erdkunde, V, S. 244, 266). In Afrika staat het goud, met het zilver vergeleken, lager naarmate men verder van de beschaafde wereld verwijderd is. Zoo kost een ons goud in Sennaar 12, Schendy 16, Suakim 20, Djidda 22 piasters (K. Ritter, I, S. 538). In Tumbuctu vond Mungo Park dat het goud tot zilver stond als $1\frac{1}{2}$: 1. Vergel. reeds Marco Paolo II, 39.

² W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 256. — Om dezelfde reden wenschen ook sommigen in den tegenwoordigen tijd diamanten als ruilmiddel te gebruiken. — Zie over de aanzienlijk aanmuntingen W. C. Mees, Eenige opmerkingen over de gevolgen van vermeerderde

Met zekerheid meen ik dus te mogen besluiten, dat de betrekkelijk geringe prijsvermindering der edele metalen, niettoegenstaande den vermeerderden aanvoer, de geringe gebruikswaarde en het scheppen van zoo vele andere geldsurrogaten nog bovendien, het grootste bewijs levert, dat daartegenover oneindig veel grootere en meerdere waarden moeten geschapen zijn. En al is het onmogelijk, deze zelfs in de verte eenigzins te schatten, reeds alleen de geschiedenis van den oost-indischen handel, vergeleken met de veroveringen der goudlanden, bevestigt ruimschoots deze veronderstelling. Vonden de Spanjaarden in Amerika een onbebouwd land en een onbeschaafd volk, en was in den beginne dat weinigje afgeperst goud het eenige product, waarvan de regering zich dan nog de helft toeëigende ¹, — de Portugeezen vonden in de Oost-Indiën de stapelplaats van de schatten der italiaansche steden, en bovendien eene menigte geheel nieuwe producten, welke ongeschikt waren geweest voor het vervoer te land. Had de rijkdom van den italiaanschen landhandel bestaan in voorwerpen van weelde, specerijen, verfwaren, zijden stoffen en edelgesteenten, waarvoor slechts een beperkt

---

voortbrenging van goud, Staatk. en Staathuishoudk. Jaarboekje voor 1855; blz. 303, 304 en 307; en over de tegenwoordige waardevermindering van het goud, zie denzelfden: Hebben wij wel gedaan, met het zilver tot éénigen muntstandaard aan te nemen? Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, 1857, blz. 249.

¹ De spaansche regering hief in de eerste jaren eene belasting van 50 procent van het ruwe product, sedert 1505 van 33½, later van 20 procent (zoo reeds onder Cortes). In Mexico 1725 en Peru 1736 werd deze belasting verminderd tot 10 procent; later nog bij het goud tot 3 procent (W. Roscher, Die Grundl. der Nationalökon., S. 244).

getal verbruikers kon bestaan, — de zeehandel maakte een vervoer van meer algemeen nuttige zaken, als wol, suiker, rijst, sago, enz. mogelijk, waarvan het verbruik zich tot in de laagste klasse uitbreidde.

En als tegenhanger van de boven aangehaalde opgaven der vermeerderde goud- en zilverproductie van drie werelddeelen gedurende 4 eeuwen, moge de volgende opgaaf van eene 5 tot 7voudige vermeerdering van verbruik van enkele artikelen, alleen in Engeland gedurende een tijdsverloop van 85 jaren, dienen.

	SUUKER.	BOOMWOL.	THEE.
1700.....	22,000,000 ₧	—	—
1710.....	31,369,000 "	1,171,000 ₧	1,707,000 ₧
1734.....	94,080,000 "	—	—
1754.....	109,320,000 "	—	—
1775.....	162,500,000 "	4,765,000 "	10,000,000 "
1785.....	181,500,000 "	18,400,000 "	17,000,000 " ¹

¹ H. Scherer, Allgem. Geschichte des Welthandels, II, S. 15. — W. Roscher, die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 247, zegt, dat de geheele engelsche krijgsvan- en handelsvloot in 1602 slechts 45,000 tonnen inhouds had (Anderson, a. 1588), d. i. niet half zoo veel als het kleine Bremen nu; terwijl Engeland in 1852 over de 4,000,000 tonnen telde. — Ook het volgende, vermeld in de Economist van Junij 1856, komt mij hier opmerkenswaardig voor, als een blijk van de productiekracht der tegenwoordige maatschappij. Men lette wel dat hierin alleen nog maar gesproken wordt van "allerlei zaken van verbruik." In eene circulaire van 6 Junij 1856 van de firma Suse & Sibeth te Londen, wordt gezegd: "Het is niet doenlijk om langs den weg van statistieken en cijfers een overzicht te verkrijgen van den juistten omvang tot welken het vermeerderd materiële levensgenot der volken is uitgebreid geworden. Als men echter billijkerwijze mag aannemen, dat in Europa 50 millioenen gezinnen wonen, en buiten Europa een nog

Dat de door deze beide ontdekkingen zoo aanzienlijk uitgebreide ontginning van den wereldakker, in het algemeen vermeerderde welvaart en rijkdom ten gevolge heeft gehad, zal dan ook welligt niemand bestrijden; maar welke haar onmiddellijke invloed is geweest op kapitaalvorming en kapitaalverdeeling, ligt niet zoo voor de hand. Ja zelfs oppervlakkig geoordeeld, zal men zeggen: de verminderde waarde van goud en zilver moet een allernadeeligsten invloed op de kapitaalvorming uitoefenen, daar zij de waarde van de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, vertegenwoordigd in geldswaarde, vermindert, daardoor eene drijfveer voor de besparing van de vruchten van natuur en arbeid verzwakt, de voorwerpen van weelde goedkooper maakt en dus de zucht naar onnutte uitgaven versterkt. Zoo deze eenzijdige beschouwing waar was, dan zeker zoude men de toekomst met angst moeten te gemoet zien; want al verraadt de weinige waardevermindering der edele metalen en de prijsverhouding tusschen goud en zilver eene evenredige groote vermeerdering van nuttige waarden, de vermeerdering van de productie van goud en zilver schijnt haar toppunt nog in lang niet bereikt te

grooter aantal, welke laatste vroeger de europesche comforts en genietingen niet kenden, doch in de laatste 30 of 40 jaren eerst hebben leeren kennen, zoo mag men zonder roekeloosheid vermoeden, dat er, om aan al die meerdere behoefte te voldoen, jaarlijks een globaal bedrag aan geldswaarde van e. 12,000,000,000 guldens voor allerlei zaken van verbruik *meer* gevorderd wordt, dan in het begin der tegenwoordige eeuw het geval was." Later komt nog in dezelfde circulaire voor: "Engelands handel met het binnen- en buitenland is thans drie maal zoo groot als hij voor 30 jaren was," enz.

hebben. Narcès Tarassenko-Otreschkoff gelooft, dat de goudbedden zeer algemeen over den aardbodem verspreid zijn, en eindigt met te zeggen: "il semble alors qu'on peut être convaincu que les gîtes aurifères se trouvent presque partout sur le globe terrestre à des profondeurs variées et qu'ils sont souvent superposés les uns aux autres dans les mêmes endroits ¹." Ook Roscher deelt in dit gevoelen en doet daarbij opmerken, dat alle verbetering van den akkerbouw, vermeerdering van verkeer, van persoonlijke zekerheid, en verbetering van exploitatie in de goudlanden, de productiekosten hoe langer zoo meer zal doen verminderen en daardoor het aanbod vermeerderen ². De zilvermijnen zijn niet minder rijk, zoodat Duport beweert, dat er vroeg of laat eene eeuw zal komen, waarin de zilverproductie slechts gematigd zal worden door de voortdurende prijsvermindering ³.

¹ De l'or et de l'argent, p. 24.

² Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 249 en S. 251, noot 5.

³ W. Roscher, Die Grundl. der Nat. ök. S. 250. — Dit beweren haal ik alleen aan om de groote hoeveelheid van aanvoer uit te drukken. Ik zoude echter niet kunnen gelooven, dat bij eene zoo vermeerderde zilverproductie, er geen nuttig gebruik van dat metaal zoude kunnen gemaakt worden, waardoor het dalen van den prijs van zelf zoude worden teruggchouden. — Adam Smith (Wealth of Nations, I, p. 337 ed. 1796) zegt hieromtrent. "It must be observed, however, that what ever may be the supposed annual importation of gold and silver, there must be a certain period, at which the annual consumption of these metals will be equal to that annual importation. Their consumption must increase as their mass increases, or rather in a much greater proportion. As their mass increases, their value diminishes. They are more used, and less cared for, and their consumption increases in a greater proportion than their mass."

Al is dus de omvang van den smeltkroes, waarin nu de goud- en zilverstroomen vloeijen, oneindig veel grooter dan in de 16^e eeuw, waardoor het peil niet zoo ligt verandert, en Gladstone nog in 1853 in de voorjaarszitting van het Lagerhuis verzekerde, dat de engelsche regering toen nog geen grond zag om eenige waardevermindering van het goud aan te nemen; bij die vooruitzichten van vermeerdering van aanbod en sinds de ontdekking van Amerika langzame prijsvermindering, zoude de toekomst der volken, zoowel in hunne zedelijke als materiële belangen zeer donker zijn, zoo de prijsvermindering de bovengenoemde slechte gevolgen had. Gelukkig echter werkt, naar mijn inzien, de prijsvermindering der edele metalen op de kapitaalvorming en verdedging geheel anders.

Allen toch, welke volgens vroeger geslotene overeenkomsten geld verschuldigd zijn, winnen, bij eene waardevermindering der edele metalen, het verschil dier waardevermindering; alle nijverheidsondernemers genieten voordeel door de waardevermeerdering hunner producten, en gebruiken de geleende kapitalen, grondstukken enz. tegen de vroeger lagere prijzen ¹; bovendien wordt ook de intrest gebruikt door grooten voorraad van edel metaal, welke de prijsvermindering vooraf gaat. Landbouwers voor eigene rekening of op erfpacht, winnen in de waarde van hun land of in de waardevermindering van hunne pacht, zoodat juist de minder gegoede partij de winnende is. De renteniers ², de staats- en privaats-

---

¹ W. Roscher. Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 253.

² W. C. Mees, Hebben wij wel gedaan, enz. Tijdschr. voor staats-

schuldeischers daarentegen, moeten altijd verliezen, gelijk ook de groote landeigenaars veel winstderving ondervinden, wannecr zij hunne tiend- en heerlijke regten door geldsommen of vaste geldrenten hebben laten afkoo². De toestand der daglooncrs was ongetwijfeld bij de waardevermindering der edele metalen in de 16^e eeuw zeer nadelig, daar zij het aanbod van hunnen arbeid niet lang genoeg konden terughouden. Thans is door het zoo veel gemakkelijker verkeer ook hun toestand veel verbeterd ³, en zal welligt juist het dag-

---

huisk. en statistiek 1857, bl. 272, waarin hij betoogt, dat wij tot nog toe voordeel hebben bij den zilveren muntstandaard, terwijl het goud 3 à 4 pCt. tegenover het zilver heeft verloren, zegt: "voor onze renteniers is het dus zeer bepaaldelijk gunstig geweest."

² Hoe gewigtig de waardevermindering in dit opzigt kan werken, blijkt uit hetgeen A. Smith, *Wealth of Nations*, ed. 1796. I p. 51 zegt. "The rents which have been reserved in corn have preserved their value much better than those which have been reserved in money, even where the denomination of the coin has not been altered. Bij the 13th of Elisabeth it was enacted: that a third of the rent of all collegeleases should be reserved in corn, to be paid either in kind, or according to the current prices at the nearest public market. The money arising from this corn rent, though originally but a third of the whole, is in the present times, according to Doctor Blackstone commonly near double of what arises from the other two thirds. The old money rents of colleges must, according to this account, have sunk almost to a fourth part of their ancient value; or are worth little more than a fourth part of the corn which they were formerly worth."

³ Niet ligt had zich in de 16^e eeuw het volgende verschijnsel voorgedaan. "In den tijd van een jaar zijn niet minder dan 30,000 britsche onderdanen uit de Vereenigde Staten naar hun vorig vaderland teruggekeerd, doordien, voor het oogenblik althans, in de Unie te

loon onder die zaken behooren, welke het eerst tegenover het geld in prijs zullen stijgen ¹.

---

veel handen waren en dienvolgens de werkloonen verlaagd zijn." Handelsblad 30 Dec. 1854.

In eene circulaire van 4 Nov. 1854, van de directie der Illinois centraal spoorweg aan de aandeelhouders, vind ik: "The rate of wages throughout the state, were at or below one dollar per day, with abundance of labor. Last autumn, owing to the immense demand for railroadlaborers, a general advance in the rates of labor ensued, and \$ 1.25 to \$ 1.50 per day was paid for common labor, and \$ 2.50 to \$ 3.00 per day for masons and carpenters."

Het bovenstaande bericht uit het Handelsblad moge als voorbeeld van de gemakkelijke verplaatsing van den handenarbeid in den tegenwoordigen tijd dienen; de in het volgende bericht vermelde fluctuaties in de dagloonen, heb ik meermalen gestaafd gevonden en de daarin vermelde hooge loonen erlangen nog meer waarschijnlijkheid, wanneer men daarbij vergelijkt een artikel in de Chicago democratic press van 10 Febr. 1855, waarin volgens de opgaven van 35 plaatsen in 6 westelijke staten der V. S. Ohio, Michigan, Indiana, Illinois, Iowa en Wisconsin, het gemiddeld loon voor een arbeider op het land, gedurende de 5 laatste jaren, behalve kost en inwoning wordt opgegeven als volgt: bij accoord voor een geheel jaar f 341.25, voor één der zomermaanden f 33.75. De schrijver van dit artikel zegt zeer karakteristiek: "Common sense seems to say: give — not soap, but *railwaytickets* to your unemployed."

Eindelijk, hoewel dit bericht oppervlakkig te noemen is, kan nog als blijk, hoe hoog in Amerika de handenarbeid geschat wordt, het volgende merkwaardige artikel uit de Chicago democratic press van 2 Nov. 1855 dienen: "The New-York Courier and Enquirer counts up the bodily value of the 340,000 immigrants who arrived last year — 100,000 of them able bodied labourers, worth \$ 1,500 each — at \$ 150,000,000, and the money they bring at \$ 50 each \$ 17,000,000 in all; making the commercial worth of the year's immigration to this country \$ 167,000,000 — a sum equal to three fourths the value of all our exports.

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nat. Oek. S. 254. — W. C. Mees.

Zoo wordt de waardevermindering der edele metalen juist eene sterke drijfveer voor nuttige kapitaal-aanwending in landbouw, handel en nijverheid, terwijl de belegging in staatseffecten hoe langer zoo nadeeliger zal worden¹. Zouden deze argumenten, rustende op feiten, en vertrouwende zoowel op het verstand, maar ook op het eigenbelang der menschen, niet meer grond van waarheid voor zich hebben, dan de vroeger geopperde redenering, welke alleen op eene verkeerde neiging der menschen rustte? Mogen wij dan al niet terstond het voordeel van een maatschappelijk verschijnsel kunnen doorgronden, men wachte zich toch vooral om het zoo spoedig nadeelige gevolgen toe te schrijven.

Naar mijn inzien kan niemand voorspellen hoe de vermeerderde productie der edele metalen werken zal. In het algemeen wordt er te veel verband tusschen het vermeerderde aanbod dier metalen en de rijzing in den

---

Hebben wij wel gedaan, met het zilver tot éénigen muntstandaard aan te nemen? Tijdschrift voor staathuishoudkunde en Statistiek, bl. 257.

“Wel is waar, zij (de prijs-stijging) vertoont zich in zeer ongelijke mate ten opzichte van verschillende zaken. De loonen b. v. zijn veelal nog onveranderd gebleven. Doch dit is iets, dat altijd bij eene algemeene prijsverandering plaats vindt. De loonen blijven altijd eenigermate achter, zijn altijd traag in het volgen der algemeene beweging. *Op vele plaatsen en in vele bedrijven ziet men echter ook de loonen reeds stijgen, en eene strekking in die richting is overal op te merken.*”

¹ Ook de staat wint door de verminderende waarde van zijn schuldenlast, hij verliest daarentegen ook op alle belastingen, welke niet procentswijze op de waarde der goederen worden geheven. Zal dit niet een argument zijn tegen de directe personeele belastingen, en vóór eene belasting op de kapitalen?

prijs der eerste levensbehoefden, landerijen en enkele andere zaken, welke min of meer zuivere natuurproducten zijn, gezocht; maar al te veel wordt de op bl. 84. noot 1, aangehaalde regel van W. Roscher vergeten, welke ook Adam Smith reeds kende, en waaromtrent deze met betrekking tot de waardevermindering der edele metalen het volgende zeide: "Though such commodities (meer of min zuivere natuurproducten) therefore, come to exchange for a greater quantity of silver than before, it will not from thence follow, that silver has become really cheaper, or will purchase less labor than before; but that such commodities have become really dearer or will purchase more labour than before. It is not their nominal price only, but their real price, which rises in the progress of improvement. The rise of their nominal price is the effect, not of any degradation of the value of silver, but of the rise in their real price¹."

Wat betreft het kapitaal dat in den handel op Oost en West werd aangewend, zoo is zeker door het koloniaal- en monopoliestelsel veel voordeel verloren gegaan, en heeft het verkeerd begrepen eigenbelang der volken veel goed en bloed gekost en veel welvaart en kapitaalvorming teruggelield. Evenwel, wanneer men den tijd welke voor dien handel nog geene eeuw geleden vereischt werd, en de meerdere risico, welke er aan verbonden was door mindere bekendheid met weg en elementen en gemis aan assurantie-maatschappijen, in acht neemt, dan zal men het ontstaan van een natuur-

¹ Wealth of Nations, I, p. 339 ed. 1796. Zie ook I, p. 375.

lijk monopolie en de dwaling der regeringen, welke de monopolieën bevorderden en vestigden, ligtelijk begripen. Ook geloof ik, dat hieromtrent eenigermate hetzelfde kan gelden, als ik met betrekking tot de gilden en de Hanze zeide: iedere nieuwe aanwending van de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid tot wedervoortbrenging, heeft een beschermingstelsel als brevet van uitvinding voor de ondernemers gehad.

In een natuurlijke maatschappelijken toestand trekken de kapitalen steeds naar die aanwending, waar de grootste winsten te maken zijn. Zoodra evenwel de toevloed van kapitalen naar zoodanigen tak van productie grooter wordt, zoo dalen de winsten, en de vermeerderde aanwending van kapitaal in zoodanigen tak zal toenemen, tot de winsten gelijk zijn geworden met die van iederen anderen tak van productie.

Iedere verplaatsing van kapitaal doet min of meer de winst in den verlaten productietak rijzen en in den gezochten tak dalen. Worden er geene middelen aangewend om de winsten in eenen of anderen productietak kunstmatig hoog te houden, zoo zullen de groote winsten van een nieuwen productietak zich al spoedig gelijkmatig over alle kapitaalaanwending verdeelen, en alle winsten, zoo er geen meerder kapitaal wordt aangewend, eenigzins rijzen. En dus zal meerdere kapitaalaanwending aan de eene zijde steeds de rijzing matigen, de nieuwe productietakken met voordeelige kapitaalaanwending daartegenover de daling der winsten terug houden. Bovendien, bij eene vooruitgaande maatschappelijke ontwikkeling is in iederen nuttigen productietak altoos aanwending

van meerder kapitaal noodig, daar de bevolking vermeerdert en daarmee de vraag naar alle nuttige zaken. — Worden de winsten van een productietak kunstmatig hoog gehouden, zoodat de kapitalen daarheen worden getrokken en aan andere productietakken onttrokken, zoo moet dit een hoogst nadeeligen invloed op de geheele welvaart van een land uitoefenen. De winsten van de kapitaal aanwending worden hooger ten koste van de verbruikers, er worden in alle productietakken niet meer, maar minder nuttige zaken geproduceerd. Zelfs in den beschermden productietak is de meerdere winst geen gevolg van meerdere vraag, maar van een gedwongen toestand. Terwijl dus in deze de vraag beperkt wordt door het kunstmatig hoog houden van den prijs, wordt bij de andere productietakken het aanbod verminderd door mindere kapitaal aanwending. Dit zij genoeg om het nadeel van de bescherming van een of andren productietak aan te toonen: zij bewerkt alleen een oogenblikkelijk voordeel voor kapitalisten, houdt de vermeerdering van productie tegen, waardoor alle nuttige waarden min of meer duurder worden. — Maar, gelijk ik zoo even in het algemeen aanmerkte, zelfs reeds een buitenlandsche handel met aanvankelijk groote winsten, zoude voor een oogenblik te veel kapitaal tot zich kunnen trekken, doch zonder beschermend stelsel zullen die winsten al ras teruggebracht worden tot de gemiddelde winst van alle kapitaal aanwending in andere productietakken, behalve natuurlijk de verzekeringspenningen, de betaling van crediet en andere vergoedingen, welke tot het daarstellen en gebruiken van

zoodanigen productietak vereischt worden, en maar al te dikwijls onder de winsten der kapitaalaanwending gerekend worden en vele kortzigtigen bedriegen. Alle bescherming in deze moet derhalve eene verzwaring te weeg brengen van het gebrek, dat in de zaak reeds buitendien door de blinde hebzucht der menschen bestaat. Het minder voordeelige van den handel met verafgelegene streken door de langzame omzetting van het kapitaal en het regtstreeksche nadeel, dat meestendeels gelegen is in het besturen en verdedigen van verafgelegene koloniën, heeft Adam Smith breedvoerig betoogd ¹. — Ongetwijfeld echter moet juist de kapitaalvorming bijzonder aangemoedigd zijn door den handel op Oost en West. Nooit nog hadden de volken voor zoo langen tijd zooveel geld aan de goede trouw en de bekwaamheid van den evenmensch toevertrouwd; de onzekerheid, waaraan men zijn kapitaal prijs gaf, werd in het oordeel van den ondernemer ruimschoots opgewogen door de groote bruto winsten; het geluk van enkelen versterkte de ondernemingsgeest van velen. Maar het eigentlijk algemeene voordeel, de algemeene kapitaalvermeerdering en nuttige aanwending, lag niet in den handel

---

¹ Wealth of Nations ed. 1796, II, p. 400 a. f. — Over dit beweren verwondere men zich niet zoo zeer. Het is geenszins ondenkbaar dat de bloei van een land inderdaad terughouden wordt door den handel, welke de meeste rijkdommen schijnt af te werpen; terwijl alleen arbeid en nijverheid, welke gedurende dien tijd in zoodanig land worden ontwikkeld en veel nuttiger productie te weeg brengen, tegen de nadeelen van zoodanig schijnbaar voordeel opwegen, ja die zelfs verreweg overtreffen. Van daar dikwijls zoo groot zinbedrog.

op Oost en West zelven, maar in zijne gevolgen. Om slechts enkele takken van handel op te noemen welke er door werden aangewakkerd, denke men slechts aan al de materialen voor den scheepsbouw, den houthandel op Noorwegen, den handel in pek en teer op de Oostzee, de vermeederde vraag naar ijzer en wat al meer daarmede in verband staat. Ja verscheidene tot nog toe ongebruikt liggende rijke bronnen van welvaart werden er geopend om die ééne vorst afgelegene meester te worden, en daar deze het einddoel was, werd alleen aan haar alle bloei toegeschreven. Zij diende slechts als lokaas om de groote kapitalen tot schepping van nieuwe waarden in beweging te brengen, en vóór dat het schip nog uitzeilde om de rijke lading uit verre streken te gaan halen, was reeds oneindig veel grotere nieuwe waarde geschapen en onder duizenden handen verdeeld. En deze behoorden juist aan diegenen, welke het nijverste deel van het volk uitmaken, en de gewonnen vruchten van natuur en arbeid niet ongebruikt laten liggen of tot onnutte uitgaven besteden.

---

§ 3.

INVLOED DER REGERING OP
KAPITAALVERDEELING.

Tot nog toe stonden de volken ieder op zich zelf als afgescheidene, ja maar al te dikwijls als vijandige personen tegen elkander over. Reeds deze verhouding der volken onderling vereischt het bestaan van een hoofd over ieder dier op zich zelf staande lichamen. Het oogenblik is, te oordeelen naar de laatste jaren der europesche geschiedenis, ook nog niet zeer nabij, dat de volken, slechts onderscheiden naar de plaats hunner inwoning, zullen begrijpen dat hunne ware belangen niet tegen elkander strijden, maar met elkander overeenstemmen¹; dat alle op elkander verkregene voorregten slechts schijnvoorregten zijn, maar dat hun gemeenschappelijk

---

¹ Als bewijs hoe dit door ware menschenvrienden wordt gewenscht en aanvankelijke pogingen hiertoe worden aangewend, behoeft ik slechts aan het Vrije Handelscongres te Brussel van den 22sten Sept. 1856 te herinneren, waar onder meer andere de volgende merkwaardige wensch, door de op gemeld Congres benoemde Internationale Commissie werd geformuleerd. "dat voor alles wat eerste levensbehoefte is, bepaalde en

materiëel belang bestaat in het meest nuttige gebruik van den hun toevertrouwd productiefactor natuur, in het meest intensief en extensief aanwenden van den arbeid, en in de meest nuttige aanwending van de vruchten dier beide eerste productiefactoren. Is zoodanige gouden eeuw van internationaal volksleven nog ver afgelegd, ook het inwendig leven der volken is nog verre van dien ontwikkelingsstrap, waarop het de gebiedende magt van eene regering kan missen, welke hen tot een vredelievend leven dwingt en voor het behartigen hunner ware belangen zorgt. — Alleen tot die overtuiging schijnt de negentiende eeuw gekomen te zijn, dat het volk niet voor de regering, maar de regering voor het volk bestaat. Is nu zoodanige buiten en boven het volk bestaande magt geheel onmisbaar, zoo zal zij zekere waarden tot hare beschikking moeten hebben: vooreerst om zelve te kunnen bestaan, en ten andere voor het algemeen, om de belangen van het volk ten opzichte van het binnenland en tegenover het buitenland te behartigen. Waarom de regeringen niet zelve door productie kunnen noch moeten voorzien in hunne behoeften, maar hierin voorzien moet worden door bijdragen van het volk, valt buiten den kring onzer beschouwingen. Ook zoude het te wijdloopig zijn, om in beschouwingen te treden omtrent den invloed van enkele wetten, als de navigation-law of andere. Ons zal het voldoende zijn, na te gaan, hoe de

---

blijvende vrijheid, zoowel van uitvoer als van invoer, moge worden aangenomen, en dat deze dubbele zegepraal tot een *internationaal recht* moge worden verheven." — De Economist, October 1856, bl. 337.

veranderingen in de financiële administratiën der europesche staten, voornamentlijk door Colbert aangevangen, een nuttigen omkeer moeten te weeg gebragt hebben in de kapitaalvorming en verdeeling, en welke de invloed is geweest van het latere stelsel van staatsleeningen, in Engeland begomen.

“..... nous avons résolu d’employer tous les ans un million de livres pour le rétablissement des manufactures et l’augmentation de la navigation; *mais, comme le moyen le plus solide et le plus essentiel pour le rétablissement du commerce est la diminution et le règlement des droits qui se lèvent sur toutes les marchandises, nous avons ordonné de réduire tous ces droits en un seul d’entrée et un autre de sortie, et même de les diminuer considérablement, afin d’encourager la navigation, de rétablir les anciennes manufactures, de bannir la fainéantise, et de détourner par des occupations honnêtes l’inclination d’un grand nombre de nos sujets à une vie rampante, sous le titre: “de divers offices sans fonctions”, lesquels dégénèrent en une dangereuse chicane qui infecte et ruine la plupart de nos provinces”*¹. Dit gedeelte van het edict van September 1664 drukt het volledigst de grondslagen van het systeem van Colbert uit: bescherming van handel en nijverheid door verligting van lasten en bezuiniging in de administratie. Deze waren de eenvoudige middelen, waarmede hij het geluk van zijn land en volk wilde bevorderen. Zoo hij al, van deze zoo zuivere grondgedachte uitgaande, tot

¹ M. Blanqui aîné, Histoire de l’économie politique, I, p. 366.

verkeerde maatregelen gekomen is, soms door nood gedwongen, soms door verkeerde gevolgtrekkingen, — hoe meer men zich in zijne administratie verdiept, zijne hervormingen en instellingen nagaat, de kostbare memorien van zijne hand herleest, des te meer komt men tot de overtuiging, dat zijne fouten eer die van zijne eeuw dan van zijn doorzicht waren. Hij was de schepper van hetgeen de Franschen noemen “le système douanier et le jeu des tarifs”, maar men vergete niet, dat hij de vrije handel tusschen de provinciën van zijn vaderland daarstelde. Hij was de voorstander van bescherming van regeringswege van handel en nijverheid, doch ook eerst onder zijn bestuur werden handel en nijverheid in Frankrijk geboren. Niet Colbert, maar de aanhangers van de fouten van Colbert zijn te veroordeelen.

Bevorderde hij de welvaart en daarmede de kapitaalvorming bij het volk door zijne talloze verbeteringen in het binnenlandsch verkeer, door de bescherming van Frankrijks handelsvloot tegen de zeeroovers, door zijne edicten van December 1664 en Augustus 1669, waardoor hij op de meest menschkundige wijs de kapitalen van den adel eerst in den zeehandel en daarna ook in den goederenhandel te land wist te lokken, — van veel meer gewigt waren zijne administratieve hervormingen ¹.

---

¹ Het edict van 5 Dec. 1664 was slechts eene hernieuwing van het edict van Richelieu van 1629; dat van Augustus 1669 was eene uitbreiding van dat van 1664. — Felix Joubleau zegt: “— presque tous les capitaux se trouvaient entre les mains de la noblesse, et le préjugé les y frappait de stérilité. La révolution, pour si utile qu'elle fût, n'en était pas plus facile. Faire d'un commerçant un noble, ce

De kapitaalvorming en verdeeling bij het nijvere volk werd door de bezuinigingen in de administratie reeds bij de eerste belastingheffing van Colbert in de volgende mate bevoorreed. Onder zijnen voorganger, Fouquet, bragt het volk voor iederen dukaat, welke in de schatkist kwam, $13\frac{1}{4}$ dukaten op; in het eerste jaar onder Colbert's ministerie slechts 3, en later, sinds 1664, stond de verhouding van $1\frac{2}{3}$ tot 2 ¹. Zoodanige verandering zeker grenst aan het ongeloofelijke. Zij was welligt alleen mogelijk voor den opvolger van Fouquet, onder wien de financiëele administratie tot het toppunt van roof en bedrog was gevoerd, maar de eigentlijke kwaal was van vroeger datum. Reeds onder Lodewijk IX werd er eene ordonnantie uitgevaardigd, welke verbood de regterlijke betrekkingen te verkoopen, deze belette ondertuschen zijne opvolgers Lodewijk de Twister en Philips de Lange niet, diezelfde betrekkingen te verpachten. Karel V, Karel VII, Lodewijk XI en Karol VIII bevalen daarentegen, dat, bij het openvallen van eenige regterlijke betrekking, de mederegters 2 of 3 bekwame personen moesten aanwijzen, waaruit de koning den waardigsten benoemde. Lodewijk XII zag zich in de noodzakelijkheid die betrekkingen te verkoopen, om de schulden van zijn voorganger, wegens den italiaanschen

---

n'était pas une métamorphose bien difficile; ce qui était grave, c'était de faire d'un noble un commerçant. La marche de cette transformation est un chef-d'oeuvre d'habileté." Etudes sur Colbert, I, p. 299. — Zie ook Blanqui aîné, Histoire de l'économie politique, I, p. 270. — Pierre Clément, Histoire de la vie et de l'administration de Colbert, p. 284.

¹ Félix Joubleau, Etudes sur Colbert, I, p. 84.

oorlog aangegaan, te voldoen, met het voornemen echter om het bedrag terug te betalen, zoodra de toestand der schatkist zulks toeliet. Frans I evenwel, in plaats van dezen wensch te vervullen, dreef handel met alle betrekkingen zonder onderscheid, en onder de volgende regeringen vermeerderden deze misbruiken voortdurend ¹. Door aanhoudende schenkingen waren de rijkdommen van de kroon steeds verminderd; terwijl het bestuur hoe langer zoo ingewikkelder en kostbaarder werd door centralisatie, door de erfelijkheid van vele betrekkingen in adellijke familiën en de telkens vermeerderde nevenbetrekkingen. Zoo waren bijna alle financiëele posten door 2, soms zelfs door 4 personen bezet, welke dan werden onderscheiden in l'ordinaire, l'alternatif, le triennal en le quatriennal". Hendrik II had alle openbare betrekkingen, met uitzondering van die niet meer dan 60 dukaten opbragten, bij opslag verpacht. Hendrik IV had aanvankelijk de afschaffing van de veilbaarheid der posten afgekondigd: doch vaardigde in 1604 een edict uit, waarbij hij alle posten erfelijk verklaarde, onder voorwaarde van eene jaarlijksehe storting ten bedrage van $\frac{1}{60}$ van den oorspronkelijken pachtprijs ². Geen wonder dus dat het, volgens de onderzoekingen van Colbert, bleek, dat bij den aanvang van zijn ministerie het aantal regterlijke en

---

¹ Pierre Clément, Histoire de la vie et de l'administration de Colbert, p. 258.

² Deze nieuwe bron van inkomsten heette "la paulette", naar zekeren Paulet, welke de eerste pachter van dit regt was. Deze pacht was aangegaan voor 2,263,000 livres, voor 9 jaren en werd sedert altijd vernieuwd. Pierre Clément, Histoire de la vie et de l'administration de Colbert, p. 259.

financiële ambtenaren tot 45,780 geklommen was en dat alleen door deze ambtenaren, behalve hun wettig loon, 419,000,000 livres van het volk werden geheven, welke niet in de schatkist kwamen ¹. Kan er iets uitgedacht worden, dat meer kapitaal-vorming en verdeeling tegenwerkt, dan juist die regeringen, kostbaar door een on-eindig aantal posten en betrekkingen, geschapen om enkele bevoorregten te laten leven van het zweet der burgers, en nog kostbaarder door het verzamelen van schatten, het zij door hooge tractementen, hetzij door onwettige afpersingen van het volk en berooving van de schatkist? Het was niets anders dan een stelselmatig gebruiken der vruchten van den arbeid des volks tot verrijking van hen, die juist goed en bloed veil hadden moeten hebben om meerder arbeid en welvaart bij het volk te doen geboren worden; niets anders dan het onttrekken van de vruchten van natuur en arbeid aan nuttig gebruik, ja in dien tijd dikwijls aan het levensonderhoud van den arbeider, om aan de weelde en wellust van nietsdoeners te voldoen.

Niet alleen Frankrijks geschiedenis geeft zulke treurige bewijzen der menschelijke hebzucht en verkeerde administratie, maar hetzelfde nemen wij in meerdere of mindere mate in alle landen waar. Zoo vermeldt Ma-caulay, dat de staatsambtenaren in Engeland in de 17e eeuw, in evenredigheid vier- of vijfmaal zooveel tractement genoten als tegenwoordig, terwijl hij er bijvoegt: "The regular salary, however, was the smallest part of

¹ P. Clément, Histoire de la vie et de l'administration de Colbert, p. 262.

the gains of an official man of that age. From the noblemen who held the white staff and the great seal, down to the humblest tide-waiter and gauger, what would now be called gross corruption was practised without disguise and without reproach. Tittes, places, commissions, pardons, were daily sold in market overt by the great dignitaries of the realm; . . . . . In the seventeenth century, a statesman who was at the head of affairs might easily, and without giving scandal, accumulate in no long time an estate amply sufficient to support a dukedom ¹. Als voorbeeld van een aanzienlijk tractement moge dienen, dat het gezamentlijk bedrag van de jaarwedden der diverse posten en betrekkingen, welke de hertog en hertogin van Marlborough bekleedden, £ 64,325 beliep (d. i. volgens de tegenwoordige waarde van het gold ongeveer *f* 1,549,800) ². Ook schijnt in Engeland de heffing der belasting aan vele kosten en besnoeiingen onderhevig geweest te zijn, daar R. Walpole (dus nog in de 18^e eeuw) opgeeft, dat de inkomende regten op den tabak £ 750,000 opbragten, waarvan echter slechts £ 160,000 in de schatkist kwamen ³.

In Duitschland was men in de achttiende eeuw ook nog niet tot den hoogsten trap van bezuiniging in het regeringspersoneel gekomen, zoowel door de menigte kleine staten waaruit het bestond, als ook door de omslagtige administratie. Dezelfde uitgestrektheid van gebied, die

---

¹ The history of England, I, p. 304.

² Lord Mahon, History of England, p. 21.

³ Ibid., p. 170.

nu 40 soevereine staten bevat, bestond toenmaals uit 300 op zich zelve staande staten, welke ieder een volkomen regeringstoestel behoeften, en bovendien telde men nog meer dan vijfmaal zooveel halvesovereine staten, welke ten opzichte hunner regering op zoovele dwergen met waterhoofden geleken. Het kleine Hildburghausen, groot 12 vierkante mijlen met 30,000 inwoners, telde in 1781, behalve den eigentlichen hofstoet, eene lange lijst "Geheimräthen, Präsidenten hoher Collegien, Titular-Geheimräthen, Geheimen Hof-, Regierungs-, Kammer- und Legationsräthen, wirklichen Hofräthen, Oberhofmeistern, wirklichen Regierungs-, Kammer-, Consistorial- und Legationsräthen, Titular-, Regierungs-, Kammer-, Consistorial-, Legations- und Canzeleiräthen, u. s. w., u. s. w." ¹. Zoo had Mainz, met 167 vierkante mijlen en 318,000 inwoners, 659 wereldlijke ambtenaren (behalve den hofstoet en de generaliteit), en 1300 kerkelijke en geestelijke beambten, van welke laatsten ook een groot deel tot de regering behoorde; zoodat er op ongeveer 250 à 260 inwoners één ambtenaar was, (terwijl men tegenwoordig in Pruissen, waar nog geen gebrek aan ambtenaren is, op de 500 inwoners één ambtenaar telt). Hier althans moest het volk wel uitgeput worden, om dat ontelbare leger staatsic-, gerechts- en rekenmensen te onderhouden; want al konden enkelen zich in tijd van voorspoed een aanzienlijk vermogen vergaderen, het bestaan van het meerendeel was zeer onze-

¹ Karl Biedermann, Deutschlands politische, materielle und sociale Zustände im achtzehnten Jahrhundert. S. 97. Staatskalender von 1781.

ker ¹, en zelfs voor hen gold dikwijls de welbekende regel: “waar niet is, daar verliest de keizer zijn regt.”

De directe of indirecte bescherming van regeringswege van handel en nijverheid, het meer of minder schadelijke eener belasting voor de welvaart van een volk zijn steeds moeilijke vraagstukken geweest; maar het onttrekken van alle winsten aan het volk door middel van belastingen, om groote vermogens voor gunstelingen van koningen en ministers te verzamelen, was wel een laatst overblijfsel van vóór-christelijke kastenheerschappij. En juist hierin was Colbert de eerste hervormer; van zijn ministerie dagteekent de orde en openbaarheid der financiën ² met hare noodzakelijke gevolgen: vereenvoudiging van administratie en vermindering van de buitensporige bezoldigingen en voordeelen der ambtenaren. Dit vond later in de meeste europesche staten navolging en

¹ Karl Biedermann, Deutschlands politische, materielle und sociale Zustände im achtzehnten Jahrhundert, S. 378.

² Félix Joublean, Etudes sur Colbert, II, p. 250. Het is niet onbelangrijk, hier eenige punten van vergelijking te geven tusschen den financiëlen toestand van Frankrijk in September 1661, het einde van de administratie van Fouquet, en in December 1662, d. i. 16 maanden nadat de koning, met behulp van Colbert, het bestuur in handen had genomen. Zij worden gevonden in een manuscript van Colbert van April 1663, getiteld: “Mémoires sur les affaires des finances de France pour servir à l'histoire”, te vinden bij Félix Joublean, Etudes sur Colbert, II, p. 337.

2. Les maximes pour la conduite des finances estoient de faire et defaire sans cesse, négliger les revenus ordinaires et faire des affaires extraordinaires.

2. Le roy a supprimé toutes les affaires extraordinaires et a augmenté prodigiensement ses revenus ordinaires.

3. Les impositions sur les peuples

3. Le roy a diminué les tailles de

en daardoor mag Colbert zeker gezegd worden in groote mate de kapitaalvorming bij het volk en hierdoor wederom de algemeene kapitaalverdeeling bevorderd te hebben.

des tailles et droits sur les fermes estoient augmentées en tous recontres.

4. Les surintendants ne pensoient qu'à appauvrir les peuples en augmentant les impositions.

6. S'enrichir eux-mêmes, leurs parents et amis, et une trentaine (?) de gens d'affaires.

10. Les revenus estoient réduits à 23,000,000 de livres, encore estoient-ils consommés pour plus de deux années.

11. La marine estoit entièrement perdue et ruinée soit pour les vaisseaux, soit pour les gallères, n'ayant été mis en mer aucune gallère depuis près de dix ans ny plus de deux vaisseaux.

12. L'on n'avait jamais pensé à ce commerce dans le royaume.

13. Les dépenses plus importantes de l'Estat pour les troupes, maisons royales, et autres n'estoient jamais faites qu'après un long retardement,

8,000,000 de livres en deux années, 1662 et 1663.

4. Le roy travaille à enrichir les peuples par la diminution des impositions.

6. A leur restituer tout ce qui a esté mal pris, et à contenir les gens d'affaires à l'advenir dans la modestie qu'ils doibvent.

10. Le roy a augmenté ses revenus jusqu'à 50,000,000 de livres en seize mois de temps.

11. Le roy a mis dix-huit vaisseaux en mer jusqu'en juin 1662 et le reste de l'année six.

Pour les gallères, S. M. a assemblé avec une application et une dépense incroyable assez de chiourme pour mettre, en 1662, six gallères en mer, et deux sur les costes de Provence.

12. S. M. en a fait un de ses principaux soins, et a donné une telle protection qu'elle a vue un nombre considérable de vaisseaux se bastir de nouveaux.

13. Le roy, dès les premiers huit jours de l'année commencée, a donné ordre à toutes ses dépenses principales, de sorte qu'il n'a plus esté

Nu blijft ons nog over om den invloed na te gaan van het tweede hoofverschijnsel, dat wij in het bestuur der volkeren in de nieuwe geschiedenis waarnemen.

Het stelsel van staatsleeningen, voornamentlijk in Engeland op het einde der 17e eeuw begonnen ¹, wordt zeer verschillend beoordeeld: Ch. Wilson ² acht het eene der hoofdoorzaken van Englands bloei, vele anderen noemen het een verderf en kanker. De waarheid ligt tusschen beiden: de staatsleeningen kunnen zeker den bloei van een land bevorderen, doch zijn, wanneer zij het werkelijk crediet eener natie te boven gaan, een groot kwaad. De bloei van eene natie kan door buitenslands geplaatste staats-

et causoient une occupation à tous les gens des finances pendant toute l'année.

14. L'on consommait tous les ans en remises et intérêts d'avances 20,000,000 de livres.

15. Toute la France et l'Europe voyoient toujours le roy dans une prodigieuse nécessité, ne subsistant que sur le crédit des partisans, et ne pouvant jamais faire une dépense extraordinaire.

nécessaire d'y penser pendant le reste de l'année.

14. Le roy n'a plus donné un sol de remise n'y d'intérêts depuis qu'il a pris soin de ses finances.

15. Le roy s'est mis dans une sy grande abondance d'argent après l'affaire de Dunkerque, que toute l'Europe a craint l'achapt de toutes les places et de tous les Estats qui pourroient estre à sa bienséance.

¹ H. Seherer, *Allgem. Geschichte des Welthandels*, II, S. 51. "England gebürt die Auszeichnung, das öffentliche Schuldenmachen zu einem nationalökonomischen System ausgebildet zu haben, alle Regierungen haben es sofort nachgeahmt und es ist jetzt eine so stabile Errungenschaft unserer modernen Civilisation geworden, dass es nur mit dieser selbst zu Grunde gehn kann." (?) en S. 463.

² De l'influence des capitaux Anglais sur l'industrie Européenne, depuis 1618—1846.

leeningen bevorderd worden, gelijk Ch. Wilson aantoon-
doordat zij invloed uitoefenen op de wisselkoers, en het
den fabrikant van het geldschuldige land op deze wijze
mogelijk wordt met het buitenland te concurren. De
conclusie van Ch. Wilson schijnt mij echter toe valsch
te zijn: niet door de staatsleeningen en de subsidies al-
léén bloeide de engelsche nijverheid; maar omgekeerd,
Engeland was zonder zijn algemeenen voorspoed niet in
de mogelijkheid geweest, zijne leeningen tot stand te bren-
gen en die groote sommen bijeen te vergaderen. Hij
doet slechts een eenzijdigen invloed opmerken, waar
een wederzijdsche bestaat. Maar dat het een trourige
toestand is, wanneer de renteschuld en de affossing van
het principaal op den bepaalden tijd de productiekracht
der natie te boven gaat, behoeft, geloof ik, geen betoog.
In dit geval kan zeker de voordelige invloed eener bui-
tenslands geslotene leening op den wisselkoers niet op-
wegen tegen te zware belastingen, en eensdeels de uit-
putting der natie door de belastingen, anderdeels de on-
mogelijkheid om nieuwe leeningen te sluiten door het
verlies van haar crediet, zal alligt onoverkomelijk zijn.

Nogtans het geboren worden van het stelsel van staats-
leeningen ¹, dat is: het leenen van particulieren aan eenen
staat, onder den enkelen waarborg van zijnen voortdu-

---

¹ Bij voorkeur spreek ik van de staatsleeningen, en laat het bank-
en privaateredietwezen rusten; daar dit laatste een zeer oud verschijn-
sel is, hetwelk reeds in vroegere tijden bij vele volken, waar eenige rijk-
dom zich begon te ontwikkelen, waargenomen wordt, en als zoodanig
van ondergeschikten aard is, terwijl het eerste, als zijnde meer eene
wereldgebeurtenis, alleen in deze proeve kan behandeld worden.

rend toenemenden bloei, is voor ons van groote betekenis. Beter bewijs toch kan er dunkt mij kwalijk bestaan, dat de roerende eigendom zijn evenwigt heeft verkregen tegenover den onroerenden eigendom, dan in het werk van dien blikslager, die kleine portatieve behältnissen maakt om soms de grootste en meest soliede fortuinen te bevatten. Nu zijn het ook niet meer alleen de Fuggers en Medicissen, die met hunne onmetelijke schatten de vorsten uit dringenden nood helpen; maar honderden en duizenden brengen op alle markten van Europa de opgespaarde vruchten van hunnen arbeid, om aan dat volk geld voor te schieten, in welks welvaart zij het meest vertrouwen hebben. De roerende eigendom is dus in volle kracht, en niet alleen de adel, maar ook de burgerstand ziet met genoeg een nieuwen weg voor geldbelegging geopend. Maar zal ook dit nieuwe verschijnsel, hetwelk ongetwijfeld een blijk oplevert, dat de rijkdom wel vermeerderd en verspreid is door alle standen, welligt weder tot opeenhooping van schatten leiden zonder verspreiding? Dat dit eenigermate het geval moet zijn valt niet te ontkennen, wanneer de gouvernementen gedwongen zijn hunne leeningen onder nadeelige voorwaarden te sluiten; dan zeker bevordert de staat ten eerste in meer of mindere mate woeker, d. i. wanneer de leener meer vruchten van het geleende moet uitkeeren dan het hem kan aanbrengen. Daardoor wordt dan de eigenaar van het kapitaal bevoorregt boven den arbeider; want immers kan bij de staatsleeningen het geheele volk, hetwelk in de belastingen de rente van het geleende geld opbrengt, als arbeider beschouwd worden tegenover de

binnenlandsche of buitenlandsche kapitalisten en ten andere onttrekt de staat nog bovendien door te hooge reute de kapitalen aan handel en nijverheid.

Om juist te beoordeelen in hoeverre eene leening op een bepaald oogenblik een volk nuttig is, hierin ligt de moeijelijkheid. Wordt deze overwonnen, zoodat de leening op zich zelve inderdaad voordeel aanbrengt, zoo is deze wijze om in de behoeften van eenen staat te voorzien, ongetwijfeld de meest natuurlijke en brengt uit haren aard vele nuttige gevolgen mede. Bestond vroeger in vele landen het gebruik om eenvoudig schulden te maken, en op deze wijs de inkomsten van twee of drie volgende jaren geheel of gedeeltelijk te verteren, — het systeem der leeningen is oneindig beter. Dan wordt het geld niet door eene willekeurige daad van de regering verkregen, maar althans door eene overeenkomst van de kapitalisten met de leenende regering. En hebben ook de leeningen dit gemeen met het vroegere schuldenmaken in anticipatie op de inkomsten der volgende jaren, dat zij beide steunen op den bloei van het volk, — bij de leening wordt de productiekracht van het volk beoordeeld door de kapitalisten, in wier voordeel het is, een zeker onderpand te hebben, en tegen wier afkeuring de minister van het leenende volk niets vermag. Bij het oudere stelsel was die beoordeeling aan het verstand van een of weinige personen overgelaten, die er een persoonlijk belang bij hadden om de toekomst zoo schoon mogelijk in te zien. Sinds dus de staatsleeningen in gebruik zijn gekomen, kan een staat, welke zijne tegenwoordige behoeften niet met vermeerderde opbrengst van belastingen kan bestrij-

den, zich beroepen op de kapitalisten onder zijne burgers of naburen, en zijn vermeerderende welvaart als onderpand aanbieden. Daar te zware belastingen den arbeider konden schaden, vraagt de staat dengene, die opgespaarde vruchten van arbeid voorhanden heeft, om wat hij van deze niet in handel en nijverheid onder betere voorwaarden kan aanwenden, aan hem tegen matige rente te leenen, opdat hij daardoor in staat zij, orde en regt te handhaven en alzoo de arbeid te beschermen en het onderpand voor de betaling der rente en aflossing van kapitaal te verbeteren.

Velen zullen dit voor niet meer dan theorie willen houden; ik durf echter beweren, dat het geene theorie is, maar de ware voorstelling van de praktijk, en beroep mij eenvoudig op de geschiedenis der engelsche staatsleeningen, vergeleken met de spaansche. Terwijl Samuel Hanuay Esq. in 1756 schreef: "It has been a generally-received notion among political arithmeticians, that we may increase our debt to 100,000,000 £, but they acknowledge that it must then cease, by the debtor becoming bankrupt"¹, was in 1778 de schuld reeds tot 150,000,000 £ geklommen en in 1816 tot 885,186,323 £. In 1852 bedroeg zij, volgens Von Reden, 6,055,359,200 Thlr.², dus globaal berekend ongeveer 908,303,880 £; in April 1855. Februarij en Mei 1856 werden er nog leeningen voor

---

¹ Porter, Progress of the nation, p. 473.

² Von Reden, Deutschland und das übrige Europa, S. 1090. Volgens de Statistical abstract for the united kingdom in each of the last fifteen years from 1841 to 1855, bedroeg de schuld in 1852 slechts 779,365,204 £, in 1855 793,375,199 £ (p. 7).

Engeland aan de markt gebragt van £ 16,000,000, 5,000,000 en 5,000,000, welke tegen 88 $\frac{3}{4}$, 90 en 93 pCt. verhandeld zijn. En niettegenstaande deze aanhoudende vermeerdering, was van 1760—1770 de gemiddelde laagste koers der 3 pCts. geconsolideerden 82 $\frac{6}{100}$, en van 1845—1855 86 $\frac{61}{100}$ ¹. Men kan dus zeggen, dat de engelsche regering van 1760—1770 geld leende à 3 $\frac{63}{100}$ procent, en van 1845—1855, toen de schuld ongeveer 8 maal zoo groot was, à 3 $\frac{46}{100}$ procent. Hieruit blijkt, dat het crediet in Engelands bloei niet alleen niet verminderd is, maar ook aan de andere zijde het beschikbaar kapitaal bij het volk niet stationnair is gebleven; waardoor dan ook, behalve de vermeerderde vraag voor kapitaal in handel en nijverheid, zoovele millioenen zoo gereedelijk kunnen gevonden worden. Zal derhalve de grond van het vertrouwen, dat de kapitalisten in het engelsche volk stellen, niet gelegen zijn in de productiekracht dier natie?

In 1821 toch bragt de belasting £ 5,700,345 meer op dan de geraamde inkomsten, doch £ 8,810,902 te weinig in evenredigheid der vermeerderde bevolking; in 1831 bedroegen de baten boven de geraamde inkomsten £ 14,705,782, evenwel nog £ 550,325 te weinig in evenredigheid der vermeerderde bevolking; in 1841 waren de inkomsten boven de raming £ 20,128,581, en ook £ 2,147,393 meer in evenredigheid der vermeerderde bevolking; eindelijk in 1849 £ 28,012,839 boven de raming en £ 9,396,563 meer in evenredigheid der

¹ J. J. Weeveringh, Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden, II, volgens de opgaaf op bl. 209 en bl. 899 en volg.

vermeerderde bevolking¹. Hiertoe moge nu een veranderd belastingstelsel al veel hebben bijgedragen, de uitkomst vermindert daardoor niet in bewijskracht. Want al geven velen zich geene rekenschap, waarom zij in deze of gene effecten hun geld beleggen, en al letten de bankiers, welke de leening ter markt brengen, welligt meer bepaald op de waarborgen van de leening in kwestie en de meest nabij gelegene tijdsomstandigheden, — de meest afdoende waarborg van de geheele schuld eener natie is zonder twijfel hare productiekracht. Hetzij dan dat deze bevorderd wordt door doelmatige heffing van belastingen, gelijk in Engeland, hetzij dan dat zij zoo goed als vernietigd en verlamd wordt door wanordelijke regering, gelijk in Spanje; in beide gevallen komen toch ook de handelingen der regering voor rekening van het geheele volk. Vergelijken wij Spanjes toestand ten opzichte van zijne nationale schuld met dien van Engeland, dan vinden wij², dat terwijl

Engeland in 1852, in evenredigheid zijner bevolking,
per hoofd 218,14 Thalers
schuld had;

Spanje in 1853 echter slechts 72,34 „ :

dat de gewone staatinkomsten van Engeland tot het

---

¹ Porter, Progress of the Nation, p. 490. — Volgens de Statistical abstract for the united kingdom in each of the last fifteen years from 1841 to 1855. p. 4, was het netto bedrag der inkomsten in Groot-Brittanje in 1841 £ 48,084,359.

in 1855 „ 63,364,605.

² Von Reden, Deutschland und das übrige Europa, S. 1090.

bedrag zijner schuld staan als 1 : 16,75, die van Spanje in veel schooner verhouding van 1 : 9,87. Daargelaten Spanjes natuurlijke voordeelen, welke zeker tegen die van Engeland opwegen, dan is het, met deze verhouding voor oogen, bijna ongeloofelijk, dat Spanje op 17 December 1856 eene leening van 300 millioen realen tegen 3 procent rente heeft moeten aanbesteden à 42,56 procent¹, en dus slechts geld kan leenen tegen meer dan 7 procent.

Alleen het strenge en juiste oordeel der geldschieters is er oorzaak van, en ook dit bewijst, naar mijn inzien, het voordeel van het systeem der staatsleeningen. Terwijl Spanjes finantiën in de grootste wanorde verkeeren, en het volk alle arbeidzaamheid en veerkracht ontbreekt, wordt het nog geholpen, zoodat de weg tot herstel niet geheel benomen wordt; maar tevens zóó geholpen, dat het als het ware gedwongen wordt er geen misbruik meer van te maken en den goeden weg in te slaan, daar iedere vertraging hierin de mogelijkheid op verdere hulp meer verwijdert. Hierdoor zijn dus de verplichtende banden van het spaansche volk tegenover zijnen schuldeischer zoo naauw mogelijk toegehaald.

Eindelijk, wanneer men het bedrag der geheele europesche staatschuld in 1854, ten bedrage van ongeveer *f* 23,137,485,543², overziet, staat men dan niet verwonderd over de onmetelijke massa opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, welke door hen, die ze met

¹ Amst. Courant van 21 Dec. 1856.

² Von Reden, Deutschland und das übrige Europa, S. 1090, de Thaler berekend op *f* 1.80.

inoeite en zwoegen hadden verkregen, aan de wettige bestuurders der volken zijn toevertrouwd. Deze gelden strekken nu wel dikwijls om de kosten van bloedige oorlogen te dekken, maar toch altijd om de volken van drukkender lasten te ontheffen, om den arbeid zijne vrije ontwikkeling te laten, en worden verleend enkel in het vertrouwen op vrede, orde, recht en eerlijkheid van de regeringen, met toemene algemeene welvaart als waarborg. Zal dit niet nuttige aanwending van de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid tot wedervoortbrenging kunnen genoemd worden? Zal, in het algemeen beschouwd, het geld, op zoodanige wijs aan de regeringen verschaft, niet kunnen gezegd worden omloopend kapitaal te zijn, aan de werkmeesters en opzigtters van het groot maatschappelijk organisme toevertrouwd? En wat de gevolgen betreft: dit geheel nieuw maatschappelijk verschijnsel doet de particulieren een groot belang stellen in het welvaren van het geheele volk; het is eene regtmatige en gemakkelijke geldbelegging voor hen, die niet in de gelegenheid zijn om hunne opgespaarde vruchten van natuur en arbeid op meer directe wijs tot wedervoortbrenging aan te wenden, en eindelijk, de geschiedenis der laatste 100 jaren, zoowel van geheel Europa als bijzonder van Engeland, getuigt genoegzaam, dat het de kapitalen niet aan handel en nijverheid heeft onttrokken, en dat de belastingen ook niet te zwaar hebben gedrukt op de algemeene ontwikkeling der welvaart.

INVLOED DER NIJVERHEID.

In het eerste hoofdstuk dezer proeve, meen ik te regt bij die volken, bij wie ik enkele sporen van handel, nijverheid en fabriekwezen kon aanwijzen, tot eenigzins algemeene kapitaalvorming en verdeeling te hebben mogen besluiten. Is het dan op zich zelf niet reeds een bewijs van vooruitgang, dat ik mij nu, — dat de wereld overdekt is van werken tot algemeen nut en van fabrieken, die hunne producten in, vóór weinige jaren, ongeloofelijk korten tijd onder de volken verspreiden, — genoodzaakt voel om aan te toonen, dat de nijverheid, die ons tegenwoordig eerst hare reuzenkrachten leert kennen, werkelijk tot kapitaalvorming en verdeeling bijdraagt.

“The additional amount of fixed capital employed from time to time for trading and manufacturing purposes it is not possible to estimate,” zeide Porter in 1851 ¹.

¹ Progress of the Nation, p. 625. — Als enkele voorbeelden moge het volgende dienen:

In Birmingham werden van 1780 (het eerste jaar der invoering)

Wie het hier aangehaalde uitmuntende werk kent, en zich slechts eenigzins de sedert de laatste 100 jaren zoo algemeen toegenomene welvaart kan voorstellen, zoude de aanleg dezer paragraaph zeker onuitvoerbaar achten, zoo ik in een overzigt over de geheele wereld met feiten wilde bewijzen, wat Porter onmogelijk achtte voor Engeland alleen te ondernemen. Ook zoude ik mij

tot 1815 in de verschillende fabrieken gebruikt...	42 stoommachines,	
in 1839.....	240	"
dus eene vermeerdering van.....	198	"
waarvan.....	120	"

eerst in de laatste 9 jaren waren in werking gebragt.

Wat betreft de katoenfabrieken (zie p. 167 en volg.), was het aantal uitgevoerde ellen in 1849 430 procent grooter dan in 1820; de vermeerdering in de gedeclareerde waarde slechts 42 procent, daar de gemiddelde prijs per el in 1820 $12\frac{1}{4}$ pence, in 1849 gedaald was tot $3\frac{1}{2}$ pence. De hoeveelheid garen, gedurende hetzelfde tijdvak uitgevoerd, is vermeerderd in de verhouding van 6 tot 1; de verklaarde waarde echter slechts in die van 5 tot 2. De gemiddelde prijs van het garen was in 1820 2 s. $5\frac{1}{2}$ pence, en in 1849 ongeveer $10\frac{1}{4}$ pence per pond (p. 179).

Dat deze prijsvermindering der producten niet ten nadele der arbeiders heeft plaats gehad, moge uit de volgende opgaven blijken. De verbetering der spinnmachines in de laatste jaren heeft veroorzaakt, dat niet half zoo veel handenarbeid daarbij vereischt wordt als vroeger; toch bedroeg, volgens Mac. Culloch, het aantal menschen, welke hun bestaan hadden in de katoenfabriekage in Engeland, tusschen de 1,200,000 en 1,300,000 (p. 193 en v.).

Verder neem ik hier over, een enkel woord van Mr. Cowell, uit zijne Explanatory Preface to the tables relative to cotton- and silk-mills in the Lancashire district:

“In the year 1833, in two fine spinning-mills at Manchester, while I was in the town, a spinner could produce 16 pounds of yarn of the fineness of 200 hanks to the pound, from mules of the productive fer-

dan op statistiesch terrein begeven. De staathuishoud-
kuunde neemt de uitkomsten der statistiek als gegeven,

——————
tivity of 300 to 324, working then 69 hours; and the quantity that he
turned off in 69 hours more frequently exceeded 16 pounds than fell
short of it.

These very mules were being replaced by others of double power
while I was at Manchester. Let us examine the effect on the spin-
ner's earnings: — In the early part of last year he produced 16
pounds of yarn N°. 200 from mules of the power of 300 to 324
spindles. Consulting the list of prices, I perceive that in May he
was paid 3 s. 6 d. a pound; this gives for his gross receipts, out of
which he had to pay (I will put the amount high) 13 s. for assistants.
This leaves him with 41 s. earnings. His mules have their productive
fertility doubled; they are converted into mules of the power of 648;
he is now paid 3 s. 5 d. a pound, instead of 3 s. 6 d.; but he pro-
duces 32 pounds of yarn of the fineness of 200 hanks to the pound
in 69 hours; his gross receipts are immediately raised to 77 s. 4 d.
I will now admit that he requires five assistants to help him, and
averaging their cost at 5 s. a piece, their labour will cost him 25 s.,
and to avoid all cavil, I will add 2 s. extra; then deducting 27 s.
from his gross receipts, there remains a sum of 50 s. 4 d. for his
net earnings for 69 hours work instead of 41 s., an increase of more
than 20 per cent, while the cost of the yarn is reduced 13 d. per
pound." (p. 197).

Dit, betreffende de katoenmanufacturijen in Engeland, heb ik op
deze wijze aangehaald, daar ook hieruit het sterk vermeerderd kapi-
taal, dat in deze nijverheid wordt angewend, en tevens het verbeterde
gebruik duidelijk genoeg blijkt. In het algemeen kon nog als voor-
beeld aangehaald worden, dat in 1835 in de katoenfabrieken in Lan-
cashire de nieuw angewende stoomkracht 17 maal zoo groot was, als
de gezamentlijke stoomkracht in het begin dezer eeuw in Manchester.
In hetzelfde jaar (1835) was het aantal "power-looms" (getouwen)
109,626, alle sinds 1801 in werking gebragt, welke in 1850 tot
250,000 waren vermeerderd (p. 625).

Zie verder "Investments for commercial purposes," Sec. VI, Chap. IV,

zij behandelt geene gedefiniëerde afzonderlijke feiten; alleen rigtingen, als het ware neigingen, deugden en ondeugden van de maatschappij zijn het onderwerp harer beschouwingen. De statistieke gegevens mogen haar slechts als voorbeelden dienen, en als zoodanig kan de volgende opgaaft als een der schoonste, duidelijke en meest beknopte beschouwd worden, om te bewijzen, dat de vermeerderende nijverheid en handel, zoo zij niet de vermeerderende bevolking overtreffen, haar althans evenaren.

In Groot-Brittanje en Ierland bedroeg de bevolking in 1841.....	27,036,450	
en was in 1851 vermeerderd tot.....	27,724,849	
(in Ierland nam de bevolking gedurende dit tijdvak af).		
De bevolking nam dus toe in de verhouding van.....	100	tot 102,54.
De invoer van ruwe katoen, na aftrek van den uitvoer, bedroeg in 1841.....	450,316,770	
in 1851.....	645,399,355	
en vermeerderde dus in de verhouding van.....	100	" 143,32.
Zoo ook vermeerderde de invoer van rawe zijde van 1841 tot 1851 van.....	3,176,860 pond	
op.....	4,059,449	"
dat is in de verhouding van.....	100	" 127,78.
Koffij voor inlandsch gebruik (Quantities retained for home consumption) in 1841.....	28,370,857	
in 1851.....	32,504,545	
dus eene vermeerdering in de verhouding van.....	100	" 114,57.
Suiker van 4,057,628 op 6,571,626 Cuts., d. i. van 100		" 161,96.
Thee van 36,675,667 op 53,949,059 pond, d. i. van 100		" 147,09.

eenige niet minder sterk sprekende voorbeelden van den aanbouw van zeil- en stoomschepen tot 1849, enz. enz.

In Frankrijk was de bevolking
 in 1841.....34,230,178
 in 1851.....35,783,059
 zij vermeederde dus in 10 jaren in de verhouding
 van .....100 tot 104,54.

De geldwaarde der uitgevoerde producten bedroeg
 in 1843.....fr. 991,962,213
 in 1850....." 1,531,049,307
 d. i. in 7 jaren eene vermeederding in verhouding van 100 " 154,35.

De invoer en productie van suiker bedroeg

	in 1843	in 1849
Koloniaalsuiker.....	890,605	750,299
Beetwortel d ^e	291,550	500,730
	<hr/>	<hr/>
	1,182,155	1,251,029

d. i. in 6 jaren eene vermeederding in verhouding van 100 " 105,83.

Het koffijverbruik was in 1843 145,300 Quintaux
 in 1850 153,635 "

d. i. in 7 jaren vermeederd in verhouding van.....100 " 105,74.

De steenkolenproductie was
 in 1838.....31,132,525 Quintaux
 in 1845.....42,020,919 "

d. i. in 7 jaren vermeederd in verhouding van.....100 " 134,97.

In België bedroeg de bevolking
 in 1840.....4,080,000
 in 1850.....4,400,000

d. i. in 10 jaren eene vermeederding in verhouding van 100 " 107,84.

In 1841 werden bij de steenkolenproductie
 436 stoommachines met 18,333 paardenkracht,
 in 1850 605 " " 28,406 "
 gebruikt, het aantal machines vermeederde dus in
 9 jaren in verhouding van.....100 " 138,76.
 de paardenkracht in verhouding van.....100 " 154,94.

De koffijnvoer was in 1841.....14,471,000 kilogr.,
in 1849.....18,559,000 "
vermeerderde dus in 8 jaren in verhouding van.....100 tot 128,²⁵.
Thee van 42,087 kilogr. op 69,743, d. i. in ver-
houding van.....100 " 165,71.
Wijn van 90,754 hectol. op 102,977, d. i. in ver-
houding van.....100 " 113,47.

In Pruissen was er in 1849 eene bevolking
van.....16,331,187
in 1852.....16,869,786
d. i. in 3 jaren eene vermeerdering in verhouding van 100 " 103,³⁰.
In de machinaalspinnerijen van alle soort, wol, ka-
toen, vlas en werk, bedroeg het aantal "Feinspindeln"
in 1849.....697,485
in 1852.....821,963
d. i. eene vermeerdering in verhouding van.....100 " 117,⁸⁵,
het aantal arbeiders in 1849 25,420
in 1852 28,241, d. i. als.....100 " 111,¹⁰.
Het aantal machinale weefstoelen van alle soort be-
droeg in 1849.....179,933
in 1852.....188,740, dus meerder dan.....100 " 105,⁴⁸.
Het aantal arbeiders in de bleek- en verwerijen be-
droeg in 1849.....8,518
in 1852.....10,130, vermeerderde dus in
verhouding van.....100 " 118,⁹².
Het aantal stoommachines was in 1849 1963
in 1852 2833, dus
meerder in verhouding van.....100 " 144,³².
Het aantal arbeiders in de ijzerfabrieken was
in 1849.....18,687
in 1853.....24,128, dus
meer in verhouding van.....100 " 129,¹².

Het aantal arbeiders in de suikerfabrieken van alle	
soort in 1849	17,906
in 1852	28,147, d. i. in de verhouding van...100 tot 157,19.
in tabaks- en cigaronfabrieken in 1849	11,620
	in 1852 15,131,
d. i. meerder in verhouding van.....100	" 130,22;
in de lederfabrieken in 1849	3361
	in 1852 3707, d. i. als van...100 " 110,29 ¹ .

Doch waartoe deze voorbeelden? — Niemand kan in den tegenwoordigen tijd zich beklagen over verfaauwing van handel en nijverheid; wat in vroegere tijden, toen verovering nog een middel tot eigendomsverkrijging was, als de zekerste voorwaarden voor welvaart, en als elysium van volksgeluk werd geroemd, vrijheid en bloei van handel en nijverheid, zijn verkregen. Maar de overdrijving en verkeerde toepassing worden gevreesd; overproductie, handels- of geldaristocratie, een fabriekwezen, waardoor de mindere klassen tot den hongerdood worden gelcid, dit zijn voor sommigen de schrikbeelden van onzen tijd; dus geene kapitaalverdeeling, maar nuttelooze kapitaalopeenstapeling voor enkelen ten koste van duizenden, en dat alles nu door de vrijheid, door vrije concurrentie, door kapitaal-aanwending tot wedervoortbrenging van nuttige zaken².

Hoe ongerijmd een of ander ook moge zijn, laat ons voor een oogenblik de mogelijkheid van algemeene overproductie aannemen. Zij is dan het gevolg van het fabriekwezen; er zijn te vele fabrieken in werking gebragt, welke voortdurend

¹ C. F. W. Dieterici, Ueber die Fortschritte der Industrie und die Vermehrung des Wohlstandes unter den Völkern; aus den Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1855, S. 436 u. f.

² Karl Marso, Untersuchungen über die Organisation der Arbeit, I. a. S. 47 n. f., bijzonder S. 156 u. f.

goederen produceren en moeten produceren om in stand te kunnen blijven, tot zij eindelijk met hoe langer zoo grooter verlies werken en het kapitaal geheel is uitgeput. Ten gevolge daarvan moeten de arbeiders ontslagen worden, de machines en gebouwen ongebruikt liggen, ja zelfs voor afbraak verkocht worden. Dit toch zijn de gevolgen van overproductie: men kan niet veronderstellen dat de arbeiders voor niet gaan werken om de zaak in stand te houden. Dat dit tot kapitaalop-eenstapeling leidt, zie ik niet in, veeleer tot al te spoedige kapitaalverdeeling, en hoe treurig zoodanige toestand voor alle partijen ook moge zijn, de arbeidersstand zoude toch nog de winnende partij zijn, de kapitalisten alleen de verliezende. Veel onnutte waarde moge geshapen zijn en verloren gaan, maar er is toch altijd veel arbeid verschaft, waardoor of het dagelijksch brood verdiend is, of eenige vruchten van den arbeid hebben kunnen worden opgespaard, terwijl het kapitaal in die onnutte waarde en ter betaling van dien arbeid is verloren gegaan. De consumenten, welke ook grootendeels tot de mindere klasse behooren, hebben zich, zoo het de meest algemeen gevraagde fabrickwaren geldt, nuttige zaken onder de waarde kunnen aanschaffen: de arbeiders hebben arbeid gehad, soms nog lang nadat huu arbeid onproductief voor den kapitalist was geworden. Bij het trouwige eindresultaat zijn dus de arbeiders wel is waar zonder broodwinning, maar op hen blijft niet te min toepasselijk hetgeen Mézières zegt:

² Een geneesmiddel tegen de armoede, vertaald door Mr. H. Hooft Graaffand, bl. 81.

“er is iets, dat men sedert den oorsprong der maatschappij bijna nooit gezien heeft, en dat men ook bijna nooit zien zal, namelijk dat een eerlijk, knap en ijverig werkmán geen werk heeft.” Want behalve dat de eerlijke arbeider gedurende eenigen tijd arbeid zal gehad hebben, zal zijn naam toch door den ondergang der onderneming niet besmet worden, maar zal hij eene aanbeveling te meer hebben verdiend en meerdere geschiktheid tot den arbeid hebben verkregen¹. De kapitalisten evenwel hebben de vruchten van hun vroegeren arbeid verloren, en zoo zij te gelijkertijd ondernemers waren, hebben zij wel ondervinding kunnen opdoen, doch hun naam is niet beter, en voor hen is de gelegenheid om arbeid te vinden niet grooter geworden².

Men zal mij welligt tegenwerpen, dat ik slechts spreek van den ondergang eener enkele onderneming, in plaats van een toestand van algemeene overproductie. Het is echter niet mogelijk, de gevolgen van een on-

¹ Onder meer andere argumenten tegen de overdrevene klachten over het nadeelige van den fabriekarbeid voor de ondergeschikste arbeiders, moge deze juiste opmerking van C. F. W. Dieterici gelden. “Bei manchen Fabricationen weckt die complicirte und künstliche Einrichtung des Ganzen, die Masse der verschiedenen Vorrichtungen und die sinnige Anordnung des Eingreifens einer Arbeit in die andere, den Verstand der Arbeiter, sie bekommen einen Eindruck von dem Zusammenhang der verschiedenen Operationen, finden sich leicht in eine oder die andere kleinere Veränderung ihrer bisherigen Thätigkeit, wenn die Maschinen verbessert und anders angewandt werden, sie werden geistig gehoben durch den Anblick der ganzen Fabrik und werden anstelliger für vielerlei Arbeit, als sie früher waren.” Ueber die Fortschr. der Industrie enz. S. 442.

² Zie W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 352, § 166. B

denkbaren toestand ⁴ voor te stellen. Voor zoover echter eene gedeeltelijke overproductie plaats heeft, zullen de bovenstaande gevolgen evenredig zijn aan de hoegrootheid van het oorspronkelijke kwaad, terwijl men

---

⁵ Wilhelm Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 396, § 216 en J. S. Mill Principles of Political Economy III, chap. XIV. De eerste zegt in noot 1 op deze paragraaf: "Wenn die Gewerbetreibenden so oft von einer dauernden, ja immer noch wachsende allgemeinen Ueberproduction reden, so liegt dem gewöhnlich nichts weiter zu Grunde, als die mit dem Steigen der volkswirthschaftlichen Kultur fast immer verbundene Erniedrigung des Zinsfußes und Unternehmerlohnes," (zeker geen bewijs tegen kapitaalverdeling) en in noot 3 op dezelfde paragraaf: "Gerade die Produktionskrise, welche Sismondi mehr als etwas anderes zu der Behauptung brachte, dass in allen Verkehrszweigen zu viel erzeugt worden, die von 1817 ff., lässt sich am leichtesten auf die Say'sche Ansicht zurückführen," (zie de aangehaalde paragraaf). "Man klagte damals, und nicht blos in Europa, sondern auch in Amerika, Hindostan, Süd-Afrika, Australien, über Unverkäuflichkeit der Waaren, Ueberfüllung aller Magasine u. s. w.; allein dies bezog sich, näher angesehen, durchaus nur auf manufacte, allentals auch von den Rohstoffen auf Kleidungsmaterialien und Luxusgegenstände, während die gröbern Lebensmittel einen vortrefflichen Absatz hatten, ja zum höchsten Preise verkauft wurden. Weit entfernt also, dass in allen Zweigen zu viel producirt wäre, lag das Uebel eben darin, dass im Kornbau und ähnlichen Zweigen zu wenig producirt worden war: eine Folge der groszen Miszernte von 1816. — Die bedeutendsten Autoritäten für die Möglichkeit eines *general glut* sind: Sismondi N. Principes IV ch. 4; und in der Revue encyclopédique Mai 1824: Sur la balance des consommations avec les productions. (Bekämpft von Say in desselben Zeitschrift, Juill. 1824, wo später noch einmal, im Juni und Juli 1827, Sismondi und Dunoyer die Streitfrage erneuert haben). Guailh Théorie II, p. 348 ff. Malthus Principles II, Ch. 1, 8. Vgl. Ran, Malthus und Say über die Ursachen der jetzigen Handelsstockung, 1821. Malthus' Ansichten werden zum Theil noch überboten durch Chalmers "On political economy in connexion with the moral state etc.

altijd den hoogst eenvoudigen grondslag zal mogen aannemen, dat de arbeid de zekerste broodwinning is, als zijnde de meest noodige, en dat in fabrieknijverheid, uitgezonderd in gevallen van diefstal en bedrog, het verkeer aangewende kapitaal juist altijd voor het grootste deel door betaling van den arbeid wordt verslonden. De fabrieknijverheid doet niets anders dan aan grondstoffen door arbeid eene meerdere gebruikswaarde te geven¹,

of society, 1832. Doch hat Malthus selbst in seinen Definitions (Ch. 10, N°. 55) den Begriff *general glut* später so bestimmt, dass von wirklich strenger Allgemeinheit keine Rede mehr ist. — Zur unbefangenen Kritik leiten besonders Hermann Staatsw. Untersuch., S. 251 ff. und M. Chevalier Cours J. Leçon 3 an.”

¹ G. R. Porter, 'The progress of the Nation' p. 204, vinden wij in eene opgaaft van Mr. Felkin, opgemaakt in 1833:

“According to this calculation, the value of the cotton hosiery annually made is 880,000 £; that of worsted, etc., is 870,000 £; and that of silk is 241,000 £. To produce these goods it is probable that 4,584,000 lbs. of raw cotton-wool, value 153,000 £, are used; and 140,000 lbs. of raw silk, value 91,000 £; also 6,318,000 lbs. of english wool, value 316,000 £. The total original value of the materials used is therefore 560,000 £, which, it appears, becomes of the ultimate cost value of 1,991,000 £, in this manufacture.” — Zie ook A. Blanqui, Précis élémentaire d'Economie politique 2e édit. Paris 1857, p. 37. On y voit des betteraves changées en sucre etc. — De Economist, January 1857, bl. 16. “Het fabriekwezen omvat elken arbeid, waardoor aan de voortbrengselen der aarde, door verandering, verbinding of ontleding, eene grootere waarde wordt gegeven dan zij tevoren hadden.” — Volksblad, 25 Mrt. 1857, bl. 4.:

“Naaldenfabriekaalje. — De fijnere kwaliteit van de engelsche naald ondergaat niet minder dan zeventig verschillende bewerkingen vóór dat hij in den handel komt. Op deze wijze verkrijgt eene hoeveelheid staal van f 12, eene waarde van f 840. (Uit het Tijdschrift voor staathuishoudkunde).”

zij het dan in meer of mindere mate door machines. En ook deze hebben meerdere waarde naarmate er meerdere arbeid en moeite aan is besteed; want de grondstof waaruit ze zijn zamengesteld, maakt het grootste deel hunner waarde niet uit. Zoo is dan reeds het vastliggend kapitaal der fabriek voor het grootste deel belooning van arbeid, terwijl ook het omlopend kapitaal veelal grootendeels in arbeidsloon bestaat. En worden, en moeten er nu nuttige waarden geschapen worden zoo niet die schatten zullen verloren gaan, dan is er voor dien onmetelijken producteur een monopolie noodig, dat in de 19^e eeuw niet meer door keuren, privilegiën en beschermende stelsels is te verkrijgen, maar alleen door een wedijver om goed en goedkoop te produceren, door middel van het kunstigste zamenstel en de uitstekendste voortbrengsels van lichamelijken en verstandelijken arbeid van den mensch. Zoo staat de nijverheid, onvermoeid werkende, voor ons als de vrucht van de vlijt en het verstand van honderden en duizenden onzer tijdgenooten en voorouders, als de vrucht van den arbeid van eeuwen; — en wij zouden die erfenis verstoeten en versmaden?

Al ligt zal men toestemmen, dat er dus kapitaalverdecling moct plaats hebben bij verkeerd aangewende kapitalen in de nijverheid; doch beweren: dat bij goede of voordeelige aanwending zoodanig monopolie, dat de fabrieken noodig hebben en door de bruikbaarheid hunner productie zich zelve scheppen, juist het verderfelijkst is; daar hierdoor de kapitalist oneindig groote winsten kan doen en de arbeiders niets meer dan het

hoogst noodige loon genieten, waaruit weder onmetelijke schatten tegenover naakte armoede, overbevolking hongersnood enz. enz. ontstaan ¹. Welnu, deze laatste verschijnselen mogen zich hier en daar in meerder of mindere mate voordoen: doch daarom kan ik nog niet toe geven, dat zij zoo schrikkelijk zijn als zij door sommigen worden voorgesteld ², en betwijfel zeer of zij een gevolg zijn

¹ In dit opzigt verlaat ook W. Roscher mij, waar hij in zijne Grundlagen der Nationalökonomie, § 47 S. 73, de welvaarts ontwikkeling in drie trappen verdeelt, en den laatsten aldus omschrijft: "In der dritten Periode wird das Kapital vorherrschend. Der Boden nimmt durch Kapitalanlagen unendlich an Werth zu; auch im Gewerbfleisse überwiegt die Maschinenarbeit die menschlichen Hände. Der Reichthum des Volkes steigt hierdurch fortwährend, aber der kleinere Mittelstand mit seiner soliden Bildung und Wohlhabigkeit nimmt ab; kolossaler Ueberschuss stellt sich bettelhafter Armuth gegenüber." Hoewel het oordeel van dezen door mij zoo hooggeachten schrijver niet voor mijne zienswijze pleit, zoo moet ik toch doen opmerken, dat hij althans op deze plaats de verdeeling van de welvaartsontwikkeling in trappen, waarvan de laatste nadeeliger zoude zijn dan de eerste en tweede, slechts toepast op de opkomst, bloei en ondergang van een volk op zich zelf beschouwd, en daarmede nog volstrekt niet het beginsel van altijd voortgaande vooruitgang in de welvaartsontwikkeling verloochent, dat hem, volgens mijn oordeel, anders zoo lief is: hoewel Karl Marlo (Organisation der Arbeit I. 2 S. 330) hem tot mijn spijt, naar aanleiding van zijn Grundriss der Staatswirthschaft 1843 zeer terughoudende beginsels toekent. Veel aangenamer is het mij in het algemeen op zijn schoone Schluss van Die Grundlagen der Nationalökonomie te wijzen, en met betrekking tot het zoo even door mij aangehaalde op zijne woorden in gemelden Schluss § 265, S. 508. "Uebrigens darf zur Beruhigung des menschlichen Freiheitsgeföhles kühn versichert werden, dass noch kein religiös und sittlich tüchtiges Volk, so lange es diese höchsten Güter bewahrte, verfallen ist."

² Zie hierover het oordeel van Karl Marlo cum suis "Organisation

der fabrieksnijverheid, ja beweert dat zij daarmede in geen verband hoegenaamd staan; maar veel eer het gevolg zijn van onvoorzigtigheid, van verkeerd begrepen eigenbelang, van hebzucht.

der Arbeit," I. 1, S. 166 u. f. — Wat betreft het loon der fabriekarbeiders, zie mijne aantekening op bl. 120, noot 1. — In de reeds meergemelde opgaaf van Mr. Felkin in 1833, (G. R. Porter. The progress of the Nation. p. 204) wordt vermeld, dat in die kousenfabrieken 73,000 arbeiders worden gebruikt, waaronder 47,000 vrouwen en kinderen, welke gezamenlijk, volgens de opgaaf van

“wages for making	f 948,000
and finishing.....	” 229,000
	f 1,167,000

tot loon ontvangen, dat is per hoofd iets meer dan f 3,69 in de week.

Zie ook G. R. Porter, The Progr. of the N. p. 190, 191, 194, waar volgens Mr. Thomas Houldsworth, katoenspinner te Manchester:

in 1804 een spinner, werkende 74 uur per week, een weekloon genoot ter waarde van 124 pond meel en 73 pond vleesch; — terwijl dezelfde spinner in 1833, werkende 69 uur per week, een weekloon genoot ter waarde van 267 pond meel en 85 pond vleesch.

p. 453. It will be apparent, from the examination of the foregoing tables (p. 443 en volgg), that although at certain seasons all those who live by daily wages must have suffered privation, yet with some exceptions their condition has, in the course of years, been much ameliorated. The exceptions here alluded to are *hand-loom weavers* and others following analogous employments, *conducted in the dwellings of the workmen*. The diminution in the weekly earnings of other parties has been but small in any case, and certainly not commensurate with the diminished cost of most of the necessaries of life, comprehending in this list most articles of food, and every article of clothing. By this means they have acquired, with their somewhat diminished wages, a much greater command than formerly over some of the comforts of life.

Niet minder belangrijk zijn de opgaven en beoordeeling van C. F. W. Dieterici over den toestand der fabriekarbeiders in meergemeld stukje. “Ueber die Fortschritte der Industrie u. s. w.,” waarvan ik

Waar wordt de natuur als productiefactor zinniger en met meer overleg voor den mensch ten nutte gemaakt, waar de arbeid doelmatiger en spaarzamer gebruikt, waar het kapitaal meer onmiddellijk en uitsluitend tot wedervoortbrenging aangewend, dan juist in

enkele overneem. Sprekende over de onzedelijkheid en ligtzinnige huwelijken, welke de industrie zoude bevorderen zegt, hij S. 449: "Dass in den Familiën der Fabrikarbeiter viel Kinder erzeugt werden, will ich vom statistischen Standpunkte aus zwar nicht entschieden leugnen, da ein directer Beweis darüber in Zahlen mir nicht vorliegt; in dem die Kinderzahl der Fabrikarbeiter gegen die Kinderzahl der Tagelöhner auf dem Lande in statistischen Tabellen nicht getrennt angegeben wird. Die Geburten werden nur nach Kreisen und Regierungsbezirken angegeben. Nach diesen allgemeinen Angaben aber sind weniger Geburten in den fabrikreichen als in den fabrikleeren Gegenden. In den fabrikreichen Regierungsbezirken Düsseldorf und Arnsberg kommen resp. auf 27,64 und 27,83 Menschen, und in den fabrikleeren Regierungsbezirken Bromberg und Marienwerder resp. auf 20,15 und 19,91 Menschen eine Geburt nach der Zählung van 1852."

Met betrekking tot den gezondheidstoestand, S. 450:

Nach dem Durchschnitt der Jahre, in denen die Cholera im preussischen Staate epidemisch war, 1831, 1832, 1837, 1848, 1849, 1850 und 1852 starben an der Cholera im Regierungsbezirk Danzig einer von 151; im Regierungsbezirk Marienwerder einer von 121 Lebenden; im Regierungsbezirk Düsseldorf einer von 2011. Von den Kindern vor vollendetem ersten Lebensjahre starb eines im Regierungsbezirk Danzig von 4,7; im Regierungsbezirk Marienwerder von 4,32; im Regierungsbezirk Düsseldorf von 7,42, nach dem Durchschnitt von 1850.

Verder: "In den fabrikreichsten Kreisen der preussischen Monarchie, Gladbach, Lennep waren 1853 unter 100 Todten resp. 15,7 und 9,6 über 70 Jahr alt geworden; in den ganz fabrikleeren landrätlichen Kreisen Strassburg und Stuhm des Regierungsbezirks Marienwerder waren unter 100 Todten nur resp. 5,5 und 5,7 über 70 Jahr alt geworden. enz., enz."

een wel ingerigte fabriek. Wat is meer afhankelijk van de algemeenste en meest dringende behoeften van de geheele maatschappij, dan eene uitgebreide fabriekonderneming, en wat is bij het welslagen zegenrijker voor de geheele maatschappij?

Bij de plaatsing en oprigting eener fabriek moet naauwkeurig acht geslagen worden, zoowel op de plaatselijke gelegenheid voor het verkrijgen van arbeiders, voor den aanvoer van grond- en verbruikstoffen en afvoer der producten, als ook op de tijdsomstandigheden, plaatselijke en algemeene behoefte ¹; bij de inrigting en werking op licht, warmte, beweegkracht, hoedanigheid en eigenschappen der grondstoffen. Nergens kan de arbeid zuiniger gebruikt, en zoo overeenkomstig hare waarde ² beloond worden, en ook nergens zijn de verplichtingen van eenen meester jegens zijne onderhoorigen en omgekeerd meer in het oog loopend, en de

---

¹ Al deze aangelegenheden rangschik ik zonder aarzelen bij den productiefactor, welke de nieuwe staathuishoudkundigen met den naam van de natuur bestempelen. — Zie W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie S. 44.

² W. Roscher. Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 78, Nutzen der Arbeitstheilung 350, "Hauptsächlich aber ist es nun ausführbar, Talente höherer Art von gemeinen Arbeiten zu befreien und zur vollen Entwicklung ihrer eigenthümlichen Fähigkeit in den Stand zu setzen."

Noot 2. "Die englische Nadelfabrication erfordert so verschiedenartige Geschicklichkeiten der Arbeiter, dass ihr Lohn von 6 Pence bis 20 Schilling pro Tag differirt. Wenn also der geschickteste Arbeiter ganze Nadeln allein verfertigen wollte, so würde er sich theilweise mit $\frac{1}{40}$ des ihm sonst erreichbaren Lohnes begnügen müssen."

belooning voor goede behandeling en goede verstandhouding zoo duidelijk en tastbaar, als juist in eene fabriek, waar honderden allen voor hetzelfde doel werken en allen afhankelijk zijn van den bloei van dezelfde onderneming ¹. Zeker zal het wel alledaagsch schijnen, om te zeggen: dat in eene inrigting, welke wordt daargesteld om nuttige waarden te produceren, alle waarde daartoe wordt aangewend; dat van de groote sommen voor de oprigting der gebouwen, den aankoop der machines, het weekloon der arbeiders, tot de waarde van den afval ²; van het vindingrijk vernuft van den hoofd-

¹ Zie Porter, Progress of the Nation, p. 524, vooral de noot betreffende Mr. Thomas Ashton of Hyde, "who endeavoured to repudiate all claim to merit, by declaring that for every shilling of money he had laid out in providing comfortable and respectable dwellings for his workpeople, and furnishing them with conveniences, he received a very liberal interest." — Ook is zeer ter lezing aan te bevelen hetgeen William Arthur, A. M. hierover zegt in The successful Merchant, sketches of the life of Mr. Samuel Budgett. p. 135 chap. VI, "Master and men." — Met betrekking tot den ondernemer, zie: W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie S. 359, § 196. "Wie jeder besondere Arbeitslohn, so hängt auch derjenige des Unternehmers von den § 167 ff. erwähnten Umständen ab. Also *a* von der Seltenheit der zu seinem Geschäfte erforderlichen persönlichen Eigenschaften, die wir in technische und ethische eintheilen können. Zu den letzteren gehört namentlich die Fähigkeit, den Kapitalisten Vertrauen, den Arbeitern Hingebung einzuflöszen, das administrative Talent, enz. Im Ganzen sind *Diese ethischen* (politischen) *Eigenschaften* für einen hohen Unternehmerlohn eine *noch unentbehrlichere* Bedingung, als die technischen. — Noot 1. So ist Arkwright vornehmlich durch sein Organisationstalent zu königlichen Reichthum gelangt, während der technisch viel genialere Erfinder Hargreaves in Dürftigkeit verkümmerte."

² Als voorbeeld van het gebruik van afval moge dienen, hetgeen

ingenieur, en de menschenkennis van den directeur, tot de handigheid en volgzzaamheid van den minsten arbeider; dat alles dienen moet om goede en goedkoope waar te produceren. En niet slechts dit, maar ook om goede en goedkoope waar zóó goed en zóó goedkoop te maken, dat zij door de maatschappij in zoo groote hoeveelheden gevraagd worde, dat slechts enkele centen boven de productiekosten van ieder exemplaar, voldoende zijn om eene rente van 5 à 6 procent over de grootste kapitalen te betalen. Nu zouden de gevolgen van zoodanige tijpe van staathuishoudkundige productie, onmetelijke opeenstapeling van schatten voor éénen, tegen armoede, pest en hongersnood voor honderden zijn! Zal ik het nog aantonen, dat de ondernemer en kapitalist, ja, rijk kan worden, doch altijd eerst nadat hij zijne arbeiders hun dagelijks loon heeft betaald ¹, en des te rijker zal worden en zekerder

---

W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, vermeldt, S. 366 noot 1 van § 198. "So wird in Paris der Abfall der Garköche, Seifensieder u. s. w. zu Stearin verarbeitet; die Schecerabfälle der Wiener Schawlfabrikanten gehen nach Belgien, um dort für die Tuchmacher zu dienen."

¹ W. Roscher, Die Grundlagen der Nationalökonomie, S. 361, § 196, Noot 5, Nach v. Viebahn, Statistik des Regierungsbezirks Düsseldorf (1886) I, S. 180, beträgt der Unternehmerlohn im Bergischen bei 81 Eisenfabriken 146,400 Rthlr., 6 Baumwollfabriken 21,200 Rthlr., 15 Tuchfabrike 14,725 Rthlr., 4 Sayetfabriken 1700 Rthlr., 4 Bürstenfabriken 800 Rthlr., 2 Tabaksfabriken 10,220 Rthlr., 2 Papierfabriken 7400 Rthlr. Im Durchschnitte 1924 Rthlr., obwohl manche Unternehmer nur 2—400 Rthlr., einzelne 5000—10000 Rthlr. verdienen. Als Unternehmerlohn ist hier der Ueberschuss gerechnet, der vom Geldwerthe der Fabrikate nach Abzug des Rohstoffwerthes und Arbeitslohnes bleibt. Onder dit ondernemerloon schijnt dus ook nog de kapitaalrente begrepen te zijn.

winsten maken, naarmate hij met meerder doorzicht zijne berekeningen heeft gemaakt, naarmate hij meer liefde en ijver voor zijne zaak en de zaak van allen bij den minsten zoowel als bij den hoogsten zijner onderhoorigen heeft weten op te wekken door goed loon, goede behandeling en Christelijke liefde. Behoeft het gezegd te worden, dat de minste arbeider een loon moet genieten, voldoende voor zijn dagelijksch brood; dat er, gelijk meer gezegd is, in eene fabriek vele trappen van verdiensten zijn, zoodat velen een goed, soms meer dan goed bestaan kunnen hebben.

Eindelijk, zal dus eene gezonde fabriek niet eene schoone kapitaalaanwending tot voortbrenging van nuttige zaken zijn, en bijgevolg kapitaalverdeeling bevorderen, vooral door verspreiding der groote hoeveelheid goedkoopere producten, waarvan de laagste klasse der maatschappij het meeste voordeel trekt? Immers de zaken, welke het meest gevraagd worden, zijn juist hierom het geschiktst voor fabriekmatige bearbeiding, en daardoor wordt aan genoemde klasse door het fabriekwezen de gelegenheid tot vele bezuiniging opengesteld. Doch het is de schuld van het fabriekwezen niet, dat onder die klasse, even als onder alle klassen der maatschappij, de gulden regel: "Si quem volueris esse divitem, non est quod augeas divitias, sed minuas cupiditates (Seneca)" te weinig bekend is; noch ook dat er soms een te laag loon wordt betaald, door dat de handenarbeid te goedkoop is; noch ook dat sommige ondernemers door slechte berekeningen verleid worden om de arbeiders in hun loon te beknibbelen, of dat anderen, hoe voordeelig hunne zaak moge gaan, te veel van hunne onderhoorigen eischen.

De kapitalen, in nijverheidsondernemingen aangewend, worden het meest onmiddellijk tot welzijn voor de maatschappij gebruikt, en op deze is dan ook, zelfs bij verkeerde aanwending, gelijk ik aantoonde, de regel toepasselijk, dat alle aanwending van kapitalen tot wedervoortbrenging, vermeerdering en verspreiding van kapitalen ten gevolge heeft. Uit dit oogpunt alleen heb ik het fabriekwezen, de vertegenwoordiger van de hedendaagsche nijverheidsontwikkeling, willen beschouwen. En heb ik, naar mijne zwakke krachten, deze onwederlegbare, doch helaas al te dikwijls bestredene waarheid bewezen, dan mogen wij het niet betwijfelen, dat, niетtostaande den treurigen invloed en de gevolgen van menschelijke onvoorzigtigheid, verkeerd begrepen eigenbelang en hebzucht, de voordeelen der nijverheid verspreiding van welvaart en kapitaalvorming met vaste en zekere hand zullen bevorderen. Wanneer dan de onverzadelijke begeerte der menschen, om zich steeds nicuwe behoeften te scheppen, door uitvinding op uitvinding, door het algemeen streven naar vrijen handel en niet het minst door het versnelde en goedkooper vervoer¹ wordt aangewakkerd

¹ Welken invloed de spoorwegen hebben op de waarde van de producten, kan men overigens zien uit de volgende opgaaf, die de waarde aanwijst van 2000 Eng. ponden tarwe en maïs, op ecne markt in Amerika en op verschillende afstanden van daar vervoerd per spoorweg en op een gewonen weg:

	PER SPOORWEG.		OP EEN GEWONEN WEG.	
	TARWE.	MAÏS.	TARWE.	MAÏS.
Waarde ter markt.	§ 49.50	§ 24.75	§ 49.50	§ 24.75
10 mijlen afstand.	„ 49.35	„ 24.60	„ 48.00	„ 23.25
170 „ „ „ „	„ 46.95	„ 24.20	„ 24.00	„ 00.00

en alzoo der nijverheid eene toekomst van onmetelijken groei en bloei openstaat, is de bovengemelde waarheid geruststellend. Hierbij is het aangenaam, nog bovendien op eene van de fabriekondernemingen onafscheidelijke eigenschap te kunnen wijzen, waardoor de nijverheid reeds in zich zelve een waarborg heeft voor op den duur deugdzaame ontwikkeling, juist in tegenoverstelling van zoovele andere wijzen van kapitaalvorming. Ik bedoel namentlijk, dat naar mate van de uitgebreidheid eener fabriekonderneming, zij ook afhangt van den voor- of tegenspoed van een grooter deel der maatschappij, en dat men gerust kan zeggen, dat van den grootsten tot den kleinsten dier producenten allen dit gemeen hebben met den geringsten daglooner, dat zij zonder werk niet kunnen bestaan, daar zij welligt nog meer uitsluitend dan deze laatsten daartoe zijn geschapen. Juist deze onvoorwaardelijke afhankelijkheid van de behoeften des volks waarborgt ten sterkste de deugdzaamheid der ondernemingen en straft van zelve de onvoorzigtige ondernemers; zoodat ook Godard berekende, dat in het algemeen van de 100 nijverheidsondernemingen, welke op touw worden gezet,

---

Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1856, blz. 358, Invloed der spoorwegen.

Zie verder F. G. Schulze, *Nationalökonomie*, S. 736, § 238, Nutzen der Eisenbahnen.

De *Moniteur des Intérêts matériels*, 14 December 1856, meldt in een artikel, *Chemins de Fer, statistique comparative*:

“L'ensemble total des chemins de fer concédés est de 110,615 kilomètres (27,550 lieues), 60,000 kilomètres sont livrés à la circulation (15,000 lieues).”

er 20 te gronde gaan voor zij eenigermate gevestigd zijn, 50 à 60 in voortdurend gevaar van ondergang kwijnen, en hoogstens 10 tot een aanzienlijken, dikwijls niet eens tot voortdurenden bloei geraken ¹.

---

¹ W. Roscher, Grundlagen der Nationalökonomie, S. 361, noot 2 op § 196. Enquête commerciale de 1834, II, p. 233.

§ 5.

HET HEDENDAAGSCH ERFREGT
IN BETREKKING TOT KAPITAAL-VERDEELING.

Hoe gebrekkig dan ook, heb ik getracht aan te toonen, dat eensdeels nuttige aanwending van de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid meer en meer bij de volken heeft toegenomen; anderdeels dat zowel hierdoor, als ook door gebeurtenissen hiervan onafhankelijk, de gelegenheid om tot welvaart te geraken, voor de min bevoorregte klassen steeds is vermeerderd. Laat ons zien, of de wetten op de overdracht der opgespaarde vruchten van natuur en arbeid aan de elkander opvolgende geslachten, deze algemeene rigting in de maatschappelijke ontwikkeling bevorderen dan wel belemmeren. Met andere woorden: ik wenschte in deze paragraaf de vraag te beantwoorden, of de volksovertuiging, zooals die in de wetten wordt uitgesproken, overeenstemt met de rigting, welke, naar mijne overtuiging, en de staathuishoudkunde voor hoogst wenschelijk, en de geschiedenis der volken als steeds veldwinnend voorstelt.

De mensch, als denkend en eigenwillend wezen, handelt en leeft, of althans meent te handelen en te leven

naar zijn eigen zin en bedoeling; maar niettemin wordt hij geleid en bestuurd door honderden en duizenden omstandigheden, die zoowel afzonderlijk als ook gezamenlijk even als de atmosfeer invloed op hem uitoefenen. Dit is de onmiskenbare hand en wil van den almachtigen Albestuurder. Van hier, dat de mensch dikwijls volgens een of ander beginsel handelende, wanneer hij zijn doel geheel of ten halve meent bereikt te hebben, eerst dan erkent dat ook een ander beginsel bij zijn wenschen en handelen geheel onbewust op hem heeft ingewerkt; en nu ziet hij dat het verkregene niet alleen goed en nuttig is om de hem bekende reden, maar ook om vele andere redenen, hem vroeger onbekend. Van daar draagt, hoewel de samenstellers van den Code Napoleon ten aanzien hunner bepalingen omtrent het erfregt alleen uit regtsbeginsels zullen geoordeeld hebben, hun werk niettemin de duidelijkste blijken van vooruitgang ook in de staathuishoudkunde. Wanneer de banierdragers van de edelste, doel door verkeerde uitlegging zoo gevreesde spreuk: "vrijheid, gelijkheid en broederschap", en hunne meer gematigde opvolgers, op het fransche erfregt wijzen als een der heerlijkste eereteekens van de zegepraal hunner beginsels, zijn zij zich weinig bewust, dat zij, in de volgens hun regtsgevoel billijker verdeeling van rijkdommen, een grooten waarborg hebben gegeven voor oneindig meerder aanwending van kapitalen en daarmede meerdere kapitaalvorming.

Wij zien, dat in ons nederlandsch erfregt de persoonlijkheid meer kracht heeft verkregen door de wettelijke plaatsvervulling tegenover de al te groote kracht van het familieregts van het oude: "het naaste bloed erft het

goed", of dat de aantrekkingskracht van het goed, in den regel: "het goed gaat van waar het gekomen is", door billijker regels vervangen is. Wij merken op dat overal, waar de fransche Code geheel of gewijzigd is ingevoerd, alle onverdeelbaarheid van familiegoederen, alle erfstellingen over de hand, alle eerst- en jongst-geboorteregten ¹ vervangen zijn door grootere achting voor personen dan voor zaken en namen, door bescherming van de nageslachten tegen de slechte gevolgen van trots, willekeur of soms slechts kortzigtigheid van den erflater, en eindelijk door de invoering van een gelijk regt tusschen broeders. En terwijl wij deze en dergelijke veranderingen in het erfregt zien, en de beginsels kennen waaraan zij hun ontstaan te danken hebben, mogen wij niet onopgemerkt laten, dat uit een staathuishoudkundig oogpunt bij allen eene algemeene rigting heerscht, namelijk om de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid, afkomstig van den erflater of zijne voorouders, zooveel mogelijk billijk onder zijne afstammelingen te verdeelen, opdat ieder vrij en onafhankelijk met het hem toever-

---

¹ Hoewel het jongstgeboorterecht of minoraat of coutume de jeuneur minder algemeen bekend is dan het eerstgeboorterecht, was er niet minder grond voor dan voor dit laatste, en was het misschien wel zoo doeltreffend. Het was oudtijds geldig bij de Tartaren, in het graafschap van Rohan, nu nog in Saxon-Altenburg en in enkele streken van Engeland. Zie Dict. de l'écon. polit. par Ch. Coquelin et Guillaumin, voce Succession, p. 671b (Montesquieu, Esprit des lois XVIII, ch. XXI, Usances locales et coutumes particulières de la vicomté de Rohan, art. 17, 18, 19, 20, 21; Humphreys Observ. on the actual state of the English laws of real property, p. 23).

trouwe talent woeker en dit zoo nuttig mogelijk tot welzijn van de maatschappij aanwendde.

Deden wij vroeger dikwijls opmerken, dat aanwending van kapitalen ten gevolge heeft kapitaalverdeeling, — nu moeten wij er op wijzen, dat verdeeling ook meerdere aanwending en kapitaalvorming bewerkt. Behalve voor de gevallen, dat de nalatenschap zoo groot mogt zijn, dat de verdeeling voor het betere gebruik en beheer wenschelijk is, gelijk dikwijls bij uitgestrekte landgoederen het geval is, geeft het toevertrouwen der kapitalen aan meerdere personen ook meerdere kans op nuttig gebruik; indien wij ten minste nog bij de menschen meer goede dan slechte eigenschappen mogen veronderstellen, vooral waar de eerste zoo onmiddellijk en klaarblijkelijk met hun eigenbelang strooken. Dit nut der verdeeling van kapitalen heeft veel overeenkomst met het nut der verdeeling van het grondeigendom, hoewel het uit den aard der zaak veel uitgebreider is. Voor de verdeeling van den grondeigendom bestaan er grenzen, waarop het voordeel ophoudt; terwijl ook de verdeeling van den grondeigendom wel betere bebouwing, maar geene onbepaalde vermeerdering van bebouwbare gronden ten gevolge kan hebben. Bij de verdeeling der kapitalen is het voordeel niet van eenige hoegrootheid van kapitaal afhankelijk; zoowel omdat de verdeeling, behalve betere aanwending, tevens vermeerdering ten gevolge kan hebben, als ook omdat er buitendien geheel nieuwe kapitalen gevormd worden, welke des noods het mogelijke nadeel van al te groote verdeeling zouden kunnen vergoeden. Naar ik meen, staat het land, beschouwd als deel van den eigendom van

eenen persoon en als zoodanig slechts eene zekere waarde vertegenwoordigende, in de staathuishoudkunde niet op gelijken rang met kapitaal; doch is de grondeigendom in dezen zin eene gedaante, waaronder het kapitaal tot wedervoortbrenging wordt aangewend. De vraag omtrent de voordeelen van meerdere of mindere verdeling van grondeigendom kan derhalve wel veel overeenkomst hebben, doch niet in algemeenheid gelijk zijn met de vraag omtrent de voordeelen der verdeling van kapitalen, en behoort meer tot de behandeling van de meer of min nuttige aanwending van kapitalen. Dit neemt geenszins weg, dat in het algemeen de verdeling van den grondeigendom moet aanbevolen worden. Ik merkte gezegde onderscheiding slechts even op, dewijl velen al ligt verleid zouden worden om, onder kapitaal roerende goederen verstaande, de kapitaalverdeling tegenover de verdeling van den grondeigendom te stellen, terwijl de laatste onder de eerste begrepen moet zijn.

Enkele hoofdveranderingen in het europesche erfregt in het algemeen stipte ik reeds met een enkel woord aan. Trachten wij thans de karaktertrekken te schetsen van de voornaamste hedendaagsche stelsels van erfregt.

De volledigste vertegenwoordiger van het oudtijds in Europa meest algemeen geldend erfregt is dat van Groot-Brittanje¹. In Engeland geldt bij de erfopvolging bij versterf het eerstgeboorteregts voor de mannelijke afstammelingen: het regt van beschikking bij uitersten wil is daarentegen geheel vrij. In Schotland, hoewel uit-

¹ E. de Parieu, Dict. de l'Econ. Polit. in voce Succession, p. 673.

gaande van dezelfde beginsels, zijn beiden, zoowel het eerstgeboorterecht bij versterf als ook de vrijheid van uiterste wilsbeschikking minder uitgebreid dan in Engeland. Volgens dit stelsel kan de orflater bij uitersten wil de onbillijkheid der wet vermijden door de gelijke verdeling voor zijne erfgenamen voor te schrijven. Waar evenwel de wet, die vooral in Engeland eene uitdrukking van den geest des volks is, aristocratische beginsels huldigt, daar zal de vrijheid der uiterste wilsbeschikking der aristocraten zich niet ligt anders uitdrukken, veeleer de geliefkoosde rigting versterken. Volgens Mac Culloch ¹ is dan ook de helft van den grondeigendom in Schotland met erfstellingen over de hand bezwaard en zou dus onvervreemd- en onverdeelbaar aan de eerstgeborenen van bepaalde familiën toebehooren, en in Engeland is de gemiddelde uitgestrektheid land, aan ééner eigenaar toebehoorende, meer dan vijfmaal grooter dan in Frankrijk ². De welvaart van Engeland kan evenwel eenigzins bewijzen, dat de arbeid en het krachtig leven van een volk zoodanige belemmeringen grootendeels kunnen overwinnen, door dat de roerende eigendom zoo zeer in gewigt tegenover den onroerenden eigendom toeneemt, en de eerste wel verdeeld wordt ³. Het stelsel van onverdeelbaarheid van den landeigendom is in sommige landen nog in meer of minder mate blijven bestaan. In Oos-

¹ (On the Succession, etc., Ch. III, p. 56), Dict. de l'Econ. Polit. in voce Succession, p. 672a.

² Zie ook Porter, Progress of the Nation, p. 82.

³ Heur Baudrillart, De l'Héritage et des lois de succession, Journal des Economistes, Janvier 1857, p. 23.

tenrijk is bij de wet onverdeelbaar alle landeigendom, niet uitgestrekter dan 140 metzen (26 à 27 hectares); ook bestaan hier nog de erfstellingen over de hand bij uiterste wilsbeschikking ¹, doch niet van het wettelijk erfdeel (art. 774). De onverdeelbaarheid (Gebundenheit) bestaat vorder in Mecklenburg, in Westphalen, in den Eifel, in eenige streken van Rhojn-Pruissen, ongeveer in geheel Hanover, in het groothertogdom Oldenburg en in Thüringen.

In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika bestaat gelijke verdeeling in de erfopvolging bij versterf, en geheele vrijheid van uiterste wilsbeschikking ². De wet

¹ A. de Saint-Joseph, *Concordance entre les Codes civils étrangers et le Code Napoléon*, Chap. X du Code Autrichien, b. v. art. 618, 619 en volg. — Ook is art. 747 strijdig met de verdeeling van kapitalen (*La moitié de la succession ne pourra sortir de la ligne paternelle ou de la ligne maternelle que lorsqu'il n'y aura plus personne de cette ligne*).

² Het is niet onbelangrijk om de volgende tegenstrijdigheid op te merken. Toqueville zegt (*De la démocratie en Amérique*, T. I, p. 303): "Chaque homme, dit la loi dans l'état de New-York (*Revised statutes* V, 3, appendix, p. 51), a pleine liberté, pouvoir et autorité de disposer de ses biens par testament, léguer, diviser en faveur de quelque personne que ce puisse être, pourvu qu'il ne teste pas en faveur d'un corps politique ou d'une société organisée." (E. de Parieu, *Dict. de l'Econ. in voce Succession*, p. 661 σ). Terwijl Lyell, *Travels in America*, vol. I, p. 263, zegt: "Magnificent bequests and donations for public purposes, whether charitable or educational, form a striking feature in the modern history of the United States, and especially of New-England. Notorely is it common for rich capitalists to leave by will a portion of their fortune towards the endowment of national institutions, but individuals during their lifetime make magnificent grants of money for the same

der Vereenigde Staten, hoewel afstammeling van de Eusche wet, geeft, naar ik meen, onder alle hedendaagsche wetten de meeste vrijheid aan den erflater. Hierdoor zoude de geest des volks zich vrijelijk naar het engelsche beginsel kunnen rigten; doch integendcel bestaat er de gewoonte niet om de eerstgeborenen te bevoorregten of erfstellingen over de hand te maken ¹.

De Code Napoleon is de stam van het tegenwoordig in Europa meest algemeen geldend erfregt; de invloed der fransche beginsels worden in Duitschland zwakker in de rigting van het zuidwesten naar het noordoosten. In het hertogdom Baden, in Wurtemberg, in Beijeren, in het groothertogdom Hessen en in Pruissen is de onverdeelbaarheid allengs afgeschaft in de 10 eerste jaren van de 19^e eeuw. Behalve enkele beperkingen naar de geaardheid en verschillende behoeften der volken, schijnen de fransche beginsels hoe langer zoo meer veld te winnen, gelijk in Spanje en in de zuid-europesche staten ².

De hoofdtrekken van het fransche erfregt zijn, gelijk bekend is, gelijke verdeeling in de erfopvolging bij ver-

---

objects. I have seen a list of bequests and donations made during the last thirty years for the benefit of religious, charitable, and literary institutions in the state of Massachusetts alone, and they amounted to no less a sum than six millions of dollars, or more than a million sterling (John Stuart Mill, Principles of Polit. Econ. I, p. 277). — De bijzondere wetten van den staat van New-York schijnen dus in dit opzigt de algemeene wetten zeer te hebben beperkt.

¹ (Lyell, Travels in America, I, p. 263), J. S. Mill, Principles of Polit. Econ., p. 277. — E. de Parieu, in voce Succession, Dict. de l'Econ. Polit., p. 673a.

² E. de Parieu, in voce Succession Dict. de l'Econ. Polit., p. 673a.

sterf, en vrije uiterste wils beschikking, slechts beperkt door de bepaling van een wettelijk erfdeel voor de afstammelingen en de erfgenamen in de regt opgaande linie. Als bewijs, dat de wet in Frankrijk althans niet democratischer is dan de geest van het volk, moge de opgaaf van Dunoyer¹ over de in Parijs gedurende 1825 opgevallen erfenissen strekken. Op dat tijdstip was men onder de restauratie zeer bedacht op het wederinvoeren van het eerstgeboorterecht; bij onderzoek bleek echter, dat in genoemd jaar in Parijs van de 8,730 opengevallene erfenissen er slechts 1,081 waren, waarbij eene uiterste wils beschikking gevonden werd, en onder deze slechts 53, waarin men gebruik had gemaakt van het voorregt om het beschikbare deel aan een der kinderen te vermaken.

Uit een en ander mogen wij besluiten, dat de volken der meening; zijn toegedaan dat de kinderen van de 19^e eeuw geene stemmen uit het graf meer behoeven, om hen te vermanen de opgespaarde vruchten van natuur en arbeid hunner vaders en voorvaders niet te verspillen; en dat de adel en eer van den naam der afgestorvenen niet door doode zaken kunnen gehandhaafd worden.

Hoezeer ik de uitspraak der volken in het hedendaagsch erfregt voor de nuttigheid en billijkheid van de verdeeling van kapitalen, met vreugde lees, omdat ik ze als eene erkenning aanmerk van den weg ten goede,

---

¹ (De la liberté du travail X, ch. III). Diet. de l'Econ. Polit. p. 6 73 α.

welken de staathuishoudkunde en de geschiedenis hun aanwijst, en tevens als waarborg voor nuttiger kapitaal-aanwending, wil ik het wetboek geenzins aan de wetgevers aanprijzen als het middel om staathuishoudkundige doeleinden te bereiken. De kapitaalverdeeling ten gevolge van kapitaal-aanwending is sterker dan de wet, de wet geve slechts vrijheid.

---

§ 6.

BESLUIT.

Wanneer ik in deze proeve eenigermate bewezen heb, dat van de vroegste tijden af nuttige kapitaalvorming, kapitaalaanwending en kapitaalverdeeling hebben toegeno- men, en bovendien bij sommigen de overtuiging gevestigd, dat deze rigting ook in de toekomst zich meer en meer zal uitbreiden, — dan doet zich van zelve de vraag op: waar- toe is deze rigting nuttig en noodig? — Uit de volheid mijner overtuiging moet ik als einddoel aanwijzen: de verheerlijking van God; als beperkter doel: dat de menschen hoe langer zoo meer zich de aardsche goede- ren verzamelen en de verzamelde gebruiken als getrouwe rentmeesters van den God der liefde, wiens wil het is, dat al zijne kinderen gelukkig leven; eindelijk, om een nog beperkter doel op te geven, in meer geijkte termen: dat de middelstand, de eigentlijke kracht der volken, meer en meer toeneme. — Is zulks waar, dan zal men het moeten kunnen aanwijzen, dat de volken in dit op- zigt in de 19^e eeuw verder gevorderd zijn, dan 20 eeu- wen vóór Christus. Hoewel ik de mogelijkheid van zoo-

danig bewijs geenszins ontken, ontveins ik even min de moeijelijkheid. Dat binnen weinige jaren, wanneer de statistiek nog meerdere vorderingen zal gemaakt hebben en meer algemeen geworden is, zoodanig bewijs over een tijdvak van weinige jaren zeer gemakkelijk zal zijn, zullen velen mij toegeven; maar niettemin geloof ik, dat eene juiste redenering nog veel meer bewijskracht heeft dan de geloofwaardigste en meest juiste cijfers en opgaven.

Om zoo eenvoudig mogelijk de verdeeling van den rijkdom te schetsen, mogen wij zeggen, dat de individu verzamelt en de maatschappij verdeelt. Wordt de verzamelende kracht van alle individus meer en meer gelijk gemaakt door orde en regt, door meer algemeene godsdienstige en wetenschappelijke ontwikkeling, en de verdeelende kracht versterkt door beter en nuttiger kapitaal-aanwending, door de veranderde wijze van verzamelen der individus; — hoe zou men dan nog de meer gelijke verdeeling van rijkdom, het toenemen van den middelstand kunnen betwijfelen? ¹.

---

¹ G. R. Porter, Progress of the Nation, p. 521. In the division among the people of the produce of the national industry, a great amount of inequality is no doubt observable, — an amount greater, perhaps, than is consistent with the degree of perfection to which human institutions may at some time be brought: but there is reason to believe that, great as this inequality now is, it was in former times much greater; and that hereafter, when the accumulation of capital will probably still further than at present exceed the increase of population, the division must necessarily become more equal; the rich and powerful will in such case still have made additions to the sum of their enjoyments, but the labourers will have added in a still greater degree to their means of comfortable subsistence.

Doch het is niet genoeg, dat wij het goede doen en bevorderen omdat wij het niet kunnen laten, wij moeten het goede doen omdat wij het willen: anders is het geene deugd. Verder: wij zullen, zoo ieder overeenkomstig zijnen pligt het goede helpt bevorderen, nader tot ons doel geraken, dan wanneer wij tegen wil en weten er slechts objectief toe gedrongen worden. Eindelijk: wij behartigen ons eigen voordeel veel meer en zekerder, wanneer onze belangen samenwerken met het voordeel der geheele maatschappij, dan wanneer zij daartegen strijden. Daarom: wij moeten geene schatten meer verzamelen om ze in weelde en wellust te verspillen, maar om ze tot wedervoortbrenging nuttig aan te wenden; wij moeten ze niet tot wedervoortbrenging aauwenden om meerderen rijkdom voor ons zelve te verkrijgen, maar om ze zoo nuttig mogelijk voor het welzijn der maatschappij te besteden.

T H E S E S.

I.

In jure Romano servitus in faciendo consistere nequit. —
Huic notioni non obstat, quod in servitute oneris ferendi
dominus praedii servientis tenetur ad parietem reficiendum.

II.

Impensa funeris jure Romano non praefertur creditoris
pignoratitii juri, neque id docet l. 14, § 1, D. (XI. 7). De
rel. et sumt. fun.

III.

Bonorum cessione judiciali, quae vocatur, sublata singulis
creditoribus rursus actio contra debitorem competit.

IV.

Ex lege nostra peregrinus in patria nostra tutor civis
Nederlandici minoris esse potest.

V.

Verba art. 2018 C. C. n. “De verjaring is echter niet gestuit indien.... den aanlegger zijn eisch ontzegd wordt,” non extendenda ad eum casum, quo actor exceptione superatur.

VI.

Ante sententiam judicis latam : debitorem non solvendo esse (insolventverklaring), actio Pauliana ex art. C. M. n. 777 et art. 1377 C. C. n. non recte instituitur.

VII.

Si et societas et singuli socii gerentes decoctores declarati sunt, socius commandatarius inter creditores sociorum admitti nequit.

VIII.

Peregrinus, cui in procedendo jure pauperum uti permisum est, eo ipso non tenetur ad cautionem judicatum solvi praestandam.

IX.

In criminalibus causis reus jam pridem crimine absolutus, propter idem factum, quamvis sub alia qualificatione non recte iterum in jus vocatur.

X.

In omni statu causae judex in causis criminalibus apprehensionem vel liberationem rei jubere potest.

XI.

Privato, cui damnum injuria datum est a magistratu, plerumque competit actio contra civitatem non contra magistratum.

XII.

Minder juist is de stelling van L. J. Gerstner, Beitrag zur Lehre vom Capital, S. 33. — "Production ist also nicht Zweck, sondern Mittel zum Leben."

XIII.

Kapitaalverdedding vermeedert de productie.

XIV.

Algemeene overproductie is onbestaanbaar.

XV.

Bei anderen Waaren führt der sinkende Preis *nur wahrscheinlich* zu einer absolut gröszere Nachfrage, beim Gelde *mit Nothwendigkeit*. W. Roscher, National Oekonomie, S. 250.